

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav informačních studií a knihovnictví

Studijní program: Informační studia a knihovnictví
Studijní obor: Informační studia a knihovnictví

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. David Mach

Historie a vývoj české knihovnědy a knihovědného bádání

History and development of Czech bibliology and bibliology research

Praha 2010

Vedoucí práce: Doc., PhDr. Petr Voit, CSc

Oponent diplomové práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou práci zpracoval zcela samostatně a podle dokumentů uvedených v seznamu použité literatury.

V Praze, dne 30. července 2010

.....
podpis diplomanta

Identifikační záznam

MACH, David. Historie a vývoj české knihovnědy a knihovědného bádání = *History and development of Czech bibliology and bibliology research*. Praha, 2010. 106, [19] s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví 2010. Vedoucí diplomové práce Doc., PhDr. Petr Voit, CSc.

Abstakt

Práce se zabývá historií české knihovnědy a knihovědného bádání. Sleduje vývoj oboru od humanistických začátků až po období první republiky. Dějiny naší bibliologie člení do několika etap, jenž navazují na společenské změny a vědecké směry. V rámci každé periody jsou představeny jednotlivé osobnosti a popsáno jejich odborné dílo či aktivity. Tomuto výkladu předchází samostatná kapitola, ve které jsou zachyceny teoretické přístupy k vymezení definice knihovnědy u nás či v cizině a naznačeny příbuzné vědecké disciplíny. V závěru je kromě celkového shrnutí učiněn pokus o srovnání domácích poměrů se zahraničními trendy a literaturou. Hlavní důraz je kladen na charakteristiku a hodnocení konkrétních spisů tvořících české knihovědné písemnictví.

Z nejstarší humanistické a barokní epochy je zaznamenán vznik legendy o Gutenbergově kutnohorském původu či pražská oslava třístého výročí objevu knihtisku. Osvícenství je zastoupeno příspěvkem Karla Rafaela Ungara a Josefa Dobrovského. Národní obrození je prezentováno Jungmannovými a Hankovým bibliografiemi i buditelskými snahami o obnovení Gutenbergovy pověsti. Zvlášt' jsou pojednáni moravští badatelé Cerroni či Dudík. V oddílu zobrazujícím přelom 19. a 20. století je zdůrazněn kvantitativní vzestup knihovědné literatury a speciálně upozorněno na studie Antonína Rybičky či Čenka Zírta. Největší část práce zabírá rozbor díla prvorepublikových knihovědců. Kromě Zdeňka Václava Tobolky a Josefa Volfa jsou zmíněni Cyril Antonín Straka, Vít Hůlka, Anna Císařová-Kolářová nebo Karel Kabát. Není opomenuta ani institucionální základna. Do té jsou zahrnuty Tobolkovy univerzitní kurzy a Československá společnost knihovědná.

Abstract

This work deals with the history of Czech bibliology. It follows the development of this branch from humanistic period to Czechoslovak First Republic. It represents famous personalities and their publications or professional activities in bibliology research. There are

also shown all ways to define the theory of bibliology and denoted related scientific disciplines. Finally author tries to compare our situation with international movement and trends. The text of the work is divided into several chapters and contains various notes with citations.

The description of earlier periods (15-19th century) includes for example humanistic panegyric poetry dedicated to typography, the legend about Gutenberg's Czech origin, Prague baroque celebration reminiscing about the discovery of book printing and especially bibliographical works of Karel Rafael Ungar, Josef Dobrovský, Josef Jungmann or Václav Hanka. Moravian researchers (Cerroni, Dudík) are mentioned separately. Next are analysed relevant works of Antonín Rybička, Zikmund Winter or Čeňek Zíbrt. The large part of text is occupied by detailed characteristic of our interwar bibliology, which was formed by Zdeněk Václav Tobolka, Josef Volf, Cyril Antonín Straka, Vít Hůlka, Anna Císařová-Kolářová or Karel Kabát. The contemporary librarian educational system and associations are discussed too.

Klíčová slova

knihověda (bibliologie) ; nauka o knize ; teorie oboru ; dějiny oboru ; osobnosti oboru ; národní retrospektivní bibliografie ; dějiny knižní kultury ; knihtisk ; Čechy, 18 stol. ; Čechy, 19. stol. ; Československo, 1918-1938 ; Dobrovský, Josef ; Ungar, Karel Rafael ; Tobolka, Zdeněk Václav ; Volf, Josef

Keywords

bibliology ; historical bibliography ; theory of discipline ; history of discipline ; personalities of discipline ; national retrospective bibliography ; history of the book culture ; book printing ; Bohemia, 18th century ; Bohemia, 19th century ; Czechoslovakia, 1918-1938 ; Dobrovský, Josef ; Ungar, Karel Rafael ; Tobolka, Zdeněk Václav ; Volf, Josef

Obsah

PŘEDMLUVA

1 TEORETICKÉ VYMEZENÍ KNIHOVĚDY JAKO VĚDNÍHO OBORU ----- 1

1.1 Stručný vývoj knihovědných teorií----- 1

1.2 Současná domácí a zahraniční knihověda----- 4

1.3 Knihověda a příbuzné obory ----- 10

2 STARŠÍ ETAPA KNIHOVĚDNÉHO BĀDÁNÍ -----15

2.1 Počátky knihovědného bādání ----- 15

2.2 Knihovědné bādání v době osvícenství----- 18

2.3 Knihovědné bādání v době národního obrození ----- 29

2.4 Knihovědné bādání na přelomu 19. a 20. století----- 41

3 KNIHOVĚDA V MEZIVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU -----56

3.1 Osamostatnění oboru a významné badatelské osobnosti ----- 56

3.2 Knihovědné školství a spolky----- 91

ZÁVĚR-----96

POUŽITÁ LITERATURA

Předmluva

Předkládaná práce charakterizuje historický vývoj české knihovnědy jako samostatného vědního oboru a zároveň se snaží představit odborné aktivity našich předních knihovnědných badatelů. Vymezené téma sleduje chronologicko-tématickým způsobem. Výklad začíná u humanistických básnických skladeb o objevu knihtisku a končí oborovými spisy prvorepublikových knihovnědců. Není tak přesně dodrženo původní zadání, v němž bylo plánováno dovést historii bibliologie až do současnosti s důrazem na stav disciplíny před a po druhé světové válce. Zatímco první část úkolu spočívající v deskripci dějin osvěcenské, obrozenecké i prvorepublikové knihovnědy byla doslovně splněna, od vylíčení poválečné epochy muselo být upuštěno. Příčinou byl kvantitativní nárůst studovaného materiálu ať již primární či sekundární povahy. V průběhu zpracování zvoleného tématu bylo zjištěno, že jeho úplné dovršení by bylo náročné po časové i profesní stránce. Proto bylo po předešlé dohodě s vedoucím diplomové práce přikročeno k chronologickému zúžení původního zadání. Za konečnou hranici byl nově vybrán konec druhoválečného konfliktu s občasnými přesahy (např. u Jana Thona či Zdeňka Václava Tobolky). Ve zbývajících pasážích byly akceptovány všechny prvotně vytyčené body.

Téma diplomové práce bylo navrženo z vlastní iniciativy diplomanta a na základě následných konzultací s pozdějším vedoucím práce. Hlavní roli zde sehrál osobní zájem o publikační dílo známých představitelů knihovnictví a knihovnědy meziválečného Československa. Rozhodnutí částečně ovlivnily i poznatky získané při psaní bakalářské práce, která se zabývala přínosem knihovníka Jana Ladislava Živného pro prvorepublikové veřejné knihovnictví a oborové školství a která byla obhájena v roce 2006 na Ústavu bohemistiky a knihovnictví Slezské univerzity v Opavě. Nemalý podíl měly i pragmatické snahy usilující o dodatečné zužitkování a vyčerpání literárních zdrojů nahromaděných pro potřebu zmíněného počínu. I přes tyto ryze subjektivní důvody by nabízená práce mohla obohatit současnou knihovnědnou literaturu a dění v oboru. Dané téma totiž dosud nebylo monograficky podchyceno a je roztroušeno do několika větších studií a drobnějších článků. O celkové zhodnocení koncepce a úrovně domácího knihovnědného bádání se pokusili jen jednotlivci (Bohatcová, Voit).

Tento neutěšený stav v podstatě vedl ke stanovení hlavních cílů práce. Ta chce poukázat na směřování, kvalitu a hlavně výsledky českých vědeckých výzkumů v oblasti dějin knižní kultury (např. dějin knihtisku, knihkupectví, nakladatelství atd.), retrospektivní bibliografie a

zpřístupnění historických knihovnických fondů, dále také upozornit na účast konkrétních osob či rozsah a význam jejich knihovnědného díla a alespoň nastínit podobu starších i moderních definic bibliologie a jejího teoretického jádra.

Pro dosažení těchto cílů muselo být zohledněno poměrně velké množství literatury. V první řadě byly studovány dobové příspěvky příslušných knihovědců. Pro nejstarší období byla k dispozici podrobná edice Emmy Urbánkové mapující osvícenské a obrozenecké práce o prvotiscích. U Josefa Dobrovského byly navíc po ruce kvalitní překlady a souborné edice Benjamina Jedličky. Mladší etapy zobrazující druhou polovinu 19. století a léta 1918-1945 již vyžadovaly přímé nahlédnutí do tehdejších odborných periodik (např. do *Časopisu Musea království českého*, *Časopisu československých knihovníků*, *Slovanské knihovědy*, *Typografie*, *Ročenky československých knihtiskařů* atd.) nebo konfrontaci samotných publikací (např. u Zírta, Wintra, Tobolky, Volfa atd.). Jako vhodná pomůcka pro orientaci v tomto rozsáhlém prostoru posloužily vydané personální bibliografie. S jejich pomocí bylo zmapováno bibliologické dílo Tobolky, Straky, Hůlky, Císařové-Kolářové či Kleinschnitzové atd. U mnoha dalších (např. Volf, Dolenský) nemohl být takovýto soupis obstarán, protože byl přístupný jen lokálně nebo chyběl úplně. Dost náročná byla i knihopisná registrace relevantních publikačních aktivit příležitostných knihovnědných badatelů, popularizátorů či specialistů z příbuzných oborů. V těchto situacích přišly na řadu oborové knihovnědné bibliografie. Kromě úvodního svazku Zírtovy *Bibliografie české historie* tuto funkci dobře plnil i seznam literatury zahrnutý do *Encyklopedie knihy* od Petra Voita. Stručnou charakteristiku knihovnědně orientované tvorby poskytly i biografické medailonky, jubilejní skicy a nekrology vybraných osobností. Příležitostně bylo možno sáhnout i po zevrubných studiích, které nahradily nutnost četby primárních dokumentů. To byl třeba případ Bedy Dudíka. Výstižné hodnocení starší odborné literatury o dějinách knihtisku podala v rozsáhlém pojednání Mirjam Bohatcová. Tento její průkopnický příspěvek se stal hlavním vzorem celé diplomové práce a po celou dobu zastával pozici výchozího bodu a základního pramene. V teoretických otázkách a nástinech bylo čerpáno především z domácích a zahraničních výkladových terminologických slovníků, několika metodických článků či knih koncipovaných jako oborové učebnice a výukové materiály. Dominantní postavení zaujaly klasické tištěné zdroje. Elektronická a internetová informační média byla využita velmi zřídka. Ostatně specifická tématu jejich výraznější aplikaci ani neumožňovala, a když už, tak pouze pro potřebu bibliografického průzkumu a vyhledávání.

Diplomová práce obsahuje tři kapitoly a závěr. První částečně samostatná kapitola je vyhrazena pro teoretickou problematiku, jež je rozebírána ve třech oddílech. Ostatní dvě

kapitoly na sebe úzce navazují a odpovídají chronologicko-tématickému členění textu. Do druhé kapitoly je umístěn popis starší etapy bibliologických výzkumů, tedy období od 16. věku až do přelomu 19. a 20. století. Zde je do čtyř oddílů zahrnuta humatisticko-barokní, osvícenská a předprvorepubliková perioda. Meziválečnému dění je určena celá třetí kapitola. Ta má komplexnější podobu a je rozdělena pouze do dvou oddílů týkajících se personálního obsazení a institucionální základny. V závěru je provedeno celkové shrnutí, které je zároveň zasazeno do zahraničních knihovědných směrů a trendů. Výklad je doprovázen bohatým poznámkovým aparátem, jenž vychází z metody průběžných poznámek pod čarou. Seznam použité literatury je uspořádán abecedně podle jmen autorů či titulů, což je v souladu s aplikovaným citačním stylem. Dodržovány jsou citační standardy ISO 690 případně ISO 690/2. Celkový rozsah práce činí 106 stran. Obrazové přílohy nejsou z úsporných a prostorových důvodů připojeny. Stejně by šlo jen o portrétní galerii s ryze popularizačním účelem.

Závěrem je nutné poděkovat vedoucímu práce Doc., PhDr. Petru Voitovi, CSc. za odbornou pomoc a užitečné rady vedoucí k dokončení této práce.

1 Teoretické vymezení knihovědy jako vědního oboru

1.1 Stručný vývoj knihovědných teorií

Dnešní chápání knihovědy jako samostatné převážně historicky zaměřené vědní disciplíny, zkoumající knihu s důrazem na její společenskou funkci a sledující všechny složky knižní kultury, prošlo zdlouhavým a složitým vývojem. Bibliologie¹ se vždy formovala v úzkém kontaktu s bibliografií a knihovnictvím. Do její náplně a struktury ale zasáhly i další vědní obory. Poznatky, postupy a metody čerpala z pomocných věd historických, literární a všeobecné historie, filologie, společenských věd a nejnověji z teorie komunikace. Ve vymezení knihovědy a stanovení jejího předmětu a postavení vůči příbuzným vědám se odrazilo několik dobových vědeckých přístupů a směrů. Každý z nich se musel vypořádat se základním knihovědným problémem. Výstižně ho definovali Cejpek s Kábrtem: „*Kdykoliv se v minulosti vyskytl pokus vytvořit vědní celek, jehož předmětem by byla kniha, narazili jeho teoretikové, kteří se o to pokoušeli, na základní rozpor: buď chápat knihu jako jednotu obsahu a formy a pak vytvořit jakýsi nový systém lidského vědění, neboť knihy obsahují v podstatě všechny lidské poznatky nebo opomenout obsah knihy, jenž však tvoří podstatu knihy a bez něhož kniha není vlastně knihou a omezit se jen na její vnější stránku (vazbu, papír, písmo, výzdobu atp). Pak tu ovšem vždy hrozilo vážné nebezpečí, že podobné teorie uvíznou na mělčině formalismu.*“² Uchopit knihu jako celek skládající se z hmotné a ideové podstaty se knihovědě v jednotlivých vývojových etapách dařilo různě.

Prvopočátky bibliologie je nutné spatřovat v rámci praktických bibliografických aktivit, a to již od antiky (Alexandrijská knihovna), přes středověk (soupisy kostelních pokladů a konkrétních knihovních celků či sbírek knih atd.) až po raný novověk (Conrad Gesner a jeho *Bibliotheca universalis*, Gabriel Naudé s dílem *Bibliographia politica* atd.). Skutečná teorie bibliografie potažmo knihovědy se začala vyvíjet až v souvislosti s nástupem osvícenství. V druhé polovině 18. století se objevily první pojednání o podstatě, předmětu a náplni

---

1. Bibliologie je starší synonymum knihovědy. Dnes se často objevuje i pojem nauka o knize, který je také chápán jako synonymum termínu knihověda. V některých starších definicích lze ale nalézt jeho užší vymezení označující nauku o knize jako vědní obor zaměřený pouze na dějiny knihy po její formální stránce. V meziválečných domácích koncepcích se lze setkat i s pojmy bibliognosie a bibliosophie. Oba byly vykládány buď jako synonyma bibliologie nebo byly stručně charakterizovány jako znalost knih, jejich hodnoty, ceny či dějin. V následujícím textu jsou termíny knihověda a bibliologie různě zaměňovány většinou podle stylistických potřeb.

2. KÁBRT, J. – CEJPEK, J. Teorie knihovnictví a knihověda. *Knižnica*, s. 131.

bibliografie. Usilovaly především o odborné prohloubení dosavadní knihopisné a knihovnické praxe. Z bibliografie se tak postupně stávala vědní disciplína pěstovaná tehdejšími učenými, sběratelskými či knihkupeckými kruhy a pronikající i do univerzitní výuky. Encyklopedické tendence osvícenství přispěly k jejímu zformování jako široce pojaté vědy shrnující veškeré vědomosti o knize. V jejím rámci se měly shromažďovat zkušenosti získané při popisech knih, správě a organizaci knihoven či knihovních sbírek a hlavně znalosti materiální stránky knihy a její výroby. Nežádala se k bibliografii přičleňovala i literární historie či pomocné vědy historické. Některé teorie chápaly bibliografii ještě v širších hranicích a označily ji za vědu věd, která v sobě integruje všechny poznatky, a tedy i vědní obory obsažené v knihách. K předním teoretikům tohoto směru náležel rakouský knihovník Michael Dennis nebo francouzský bibliograf Etienne Gabriel Peignot.

V 18. století byly také položeny pevné základy jedné z budoucích knihovědných subdisciplín-inkunábulistiky. Její předmět vymezil již v letech 1639-1640 münsterský děkan Bernhard von Mallinckrodt, který poprvé užil termín inkunábule. Německý pastor Johann Saubert st. zase v roce 1643 stanovil její časovou hranici. U kořenů snah o celosvětovou retrospektivní bibliografii prvotisků stál v letech 1719-1741 francouzský filolog Michael Maittaire. Jeho knihopisné dílo doplnil v roce 1789 již zmíněný Michael Denis. V jeho stopách pak v následujícím století šli bibliografové Georg Wolfgang Panzer, Ludwig Hain, Walter Arthur Copinger. Jejich zásluhou se světová bibliografie inkunábulí pravidelně rozrůstala o nové položky. Se zvyšujícím se počtem záznamů byly obohacovány i teoretické a historické poznatky o prvotiscích a jejich tiskařích. Migoň je dokonce toho názoru, že právě v rámci inkunábulistiky se vyvinul program vědeckého bádání o dějinách knihtisku zahrnující poznání technického, ekonomického, společensko-kulturního a vydavatelského zázemí jednotlivých tiskáren a tiskařů.³

V průběhu 19. věku se z širokých bibliografických teorií vyčlenilo knihovnictví a jeho teorie. Přispělo k tomu přelomové dílo knihovníka Martina Schrettingera (vyšlo 1808-1829) koncipované jako knihovnická příručka jmenné katalogizace a heslového (předmětového) katalogu propagující zároveň nezbytnost knihovnického povolání a školství. Schrettinger v ní definoval knihovědu jako systematicky vytvořený souhrn všech pouček, pomocí kterých lze vybudovat účelně organizovanou knihovnu, jež by umožňovala rychle nalézt potřebné knihy a uspokojit konkrétní požadavky čtenáře. Celá řada podobných spisů vydaných v Německu v dalších letech vedla k osamostatnění knihovnictví. To se zpočátku zabývalo výhradně

---

3. Volně podle: MIGOŇ, K. *Z dziejów nauki o książce*, s. 29.

otázkami organizace a náplně práce v knihovně. S postupným nárůstem nových poznatků mělo ale snahu obsáhnout i příbuznou tematiku z oblasti knižní kultury. Tak se do něj dostaly dějiny písma, knihy, knihtisku, bibliofilie, knihkupectví a dokonce i knihopis nebo vybrané části humanitních a společenských věd. Díky tomu se knihovnictví ocitlo ve stejné pozici jako osvěcenská bibliografie. Představovalo konglomerát knihovnických, bibliografických a bibliologických znalostí. Pod hlavičkou knihovnictví byly sepisovány odborné práce o historii knihoven a knihtisku nebo sestavovány retrospektivní bibliografie či soupisy produkce jednotlivých tiskařů. Knihovědné bádání se etablovalo v prostředí rychle se rozrůstající knihovnické základny, kterou v průběhu 19. století obohatily nově vznikající odborné instituce, školy, spolky, periodika a nakladatelství.

Do 20. věku vstupovala bibliologie jako součást bibliografie i knihovnictví. Četné historické výzkumy knihy a knihtisku uskutečněné v závěru předchozího století ale dokázaly, že i samotná kniha může být předmětem specifického oboru. V Německu tak vznikla knihověda jako samostatná historizující vědecká disciplína s převládajícím pozitivistickým přístupem. Ten se soustředil výhradně na formální stránku tištěné knihy (např. na sazbu, dekor, ilustraci, vazbu), přičemž potlačil její obsah či kulturní a sociální role. Vedle tohoto pojetí se paralelně zformovala i druhá větev, která prosazovala bibliologii v podobě všeobecné zastřešující vědy. Ta shrnovala všechny obory zabývající se knihou v její vnější i vnitřní podstatě (např. knihkupectví, vydavatelství, novinářství, nauku o knižním trhu, typografický a papírenský průmysl a v krajních případech i knihovnictví a bibliografii). Tyto komplexní knihovědné teorie byly charakteristické pro země sovětského bloku. Zde byl historický výzkum odsunut do pozadí a těžiště knihovědy bylo přeneseno na aktuální ideové poslání knihy a tehdejší problematiku knižní produkce. Souběžná existence obou forem bibliologie v průběhu první i druhé poloviny 20. věku odhalila jejich praktickou neudržitelnost a nutnost transformace. Moderní knihovědné teorie již uchopily knihu ve všech složkách a hlavní důraz kladly na její společenskou či kulturní funkci. Knižní výrobu propojily s procesy distribuce a recepce knihy. Předmět knihovědy tak rozšířily na knižní kulturu jako celek. Současné pohledy spatřují v knize informační médium a sledují jeho pozici a úlohu v historických komunikačních vztazích.

Iniciátorem vzniku nové bibliologie se v 60. letech stala tzv. wroclavská škola.⁴ Její představitelé Karol Głombiowski, Krzysztof Migoń, Kazimiera Maleczyńska a další výrazně

---

4. Základní charakteristika wroclavské školy obsažena v: GŁOMBIOWSKI, K. Kniha-nedocenený prameň výskumu ľudského vedomia. *Knihovník*, s. 101-104.

přispěli k obohacení dosavadního předmětu knihovědy. Opustili pozitivisticko-formální přístupy, které ale byly v Polsku i nadále aplikovány, a zaměřili se na osobu čtenáře a čtenářskou recepci knihy. Hodlali tím postihnout její společenskou funkci v dějinném vývoji. Wroclavští knihovědci chápali čtenáře nejen jako jednotlivce, ale především jako historický kolektivní jev (společenský fenomén). Knihu v jejich pojetí zastupovalo určité literární dílo či skupina děl nebo vymezený druh umělecké i vědecké literatury. Za hlavní prameny knihovědného výzkumu označili provenienční vpisky a čtenářské poznámky v knize, katalogy konkrétních knihoven a dobovou vydavatelskou produkci. Průzkum společenského působení četby se měl podle členů wroclavské školy provádět pomocí kvantitativní metody a v dostatečně širokém časovém rozpětí, minimálně v hranicích jedné historické epochy. Vedle toho muselo být zohledněno i několik dalších jevů, jenž determinovaly čtenářstvo. Předně to měly být dobové historické a společenské podmínky či sociální a teritoriální původ čtenářů. Tyto dispozice totiž vyvolávaly zevšeobecnění četby a čtenářství. Nezávisle na těchto faktorech ovlivňovaly čtenářskou percepci i osobní biopsychické vlastnosti jednotlivce vedoucí naopak k individualizaci četby.

1.2 Současná domácí a zahraniční knihověda

Prvním teoretikem české knihovědy byl Ladislav Jan Živný. Jako jediný z předních osobností našeho prvorepublikového knihovnictví definoval vlastní teorii bibliologie. Uchopil ji ve velmi širokých hranicích jako hierarchicky uspořádanou soustavu všech věd a nauk operujících s písmem a písemnostmi rukopisné či tištěné povahy. Navíc byl ovlivněn dobovým pozitivismem a nepřekročil formální chápání knihy. Knihovědu jako zastřešující disciplínu nad knihovnictvím, bibliografií a naukou o knize prosazoval v roce 1943 slovenský knihovník Anton Augustín Baník. Rušné diskuse okolo stanovení rozsahu bibliologie a určení příbuzných či podřízených oborů probíhaly v průběhu 50-60. let na Slovensku, aniž by však přinesly jednoznačné výsledky. Zdejší teoretici Boris Balent, Ján Karol Garaj, Alojz Kuruc či Štefan Hanakovič zastávali buď souhrnné knihovědné koncepce nebo bibliologii řešící aktuální problémy knižní kultury a knihovnictví. Historizující směr knihovědného bádání preferovali pouze Jozef Špetko, Jozef Repčák a především Gabriela Žibritová. Česká knihověda si v poválečném období udržovala poměrně ustálenou podobu, která v jádru vycházela z užšího pozitivistického pojetí orientovaného na dějiny knihy a knihtisku. Formalismus tohoto přístupu byl překonáván zdůrazňováním společenské funkce knihy a

poukazováním na jednotu jejího obsahu a formy. Všeobjímající bibliologie prvorepublikového či slovenského typu byla většinou odmítána. Knihověda byla stavěna na stejnou úroveň jako knihovnictví či bibliografie a jevila se jako samostatný historický obor pojmenovávaný nejčastěji jako nauka o knize. Vykazovala i blízké styky s literární historií či pomocnými vědami historickými. Takovéto definice, případně jejich mírné modifikace, uplatňovali představitelé univerzitního knihovnictví Jaroslav Drtina, Jiří Kábrt a Jiří Cejpek. Jejich mladší kolega Karel Šindelář postupoval odlišně. V jeho představách měla bibliologie řešit tehdejší otázky vydavatelské a knihkupecké sféry a zkoumat vývoj či úpravu grafických dokumentů.

Dnešní teoretické vymezení české, potažmo i slovenské knihovědy lze nalézt v moderních terminologických a výkladových slovnících knihovnictví a informační vědy. Společné česko-slovenské dílo *Terminologická databáze knihovnictví a informační vědy* (dále jen TDKIV) ⁵ definuje bibliologii jako „*obor zkoumající knižní kulturu jako celek, zejména s ohledem na její sociokulturní význam. Zahrnuje teorii, historii a estetiku, např. ikonografii, dějiny knihy, dějiny knihtisku apod.*“ nebo podle staršího způsobu jako „*pozitivisticky pojaté studium dějin knižní kultury, převážně starých tisků s důrazem na objektivně, materiálově a fyzicky chápané vnější knižní znaky.*“ Pojem knihověda je zároveň považován za synonymum pro termíny nauka o knize, bibliologie, bibliognosie a bibliosofie. Příbuzný termín knižní kultura je v databázi zachycen hned ve třech významech. V širším pojetí jako oblast kultury zahrnující vznik, výrobu, distribuci a působení knihy ve společnosti, v užším významu je vykládán jako knižní umění či výzdoba ovlivňující uměleckou úroveň knihy a v posledním vymezení se pod tímto pojmem rozumí společenská funkce knihy spočívající ve zprostředkování intelektuálních obsahů knihy.

Podrobnější rozbor pojmů knihověda a knižní kultura nabídl slovenský terminologický slovník z roku 1998. ⁶ V hesle knihověda shrnula jeho autorka Gabriela Žibritová několik dosavadních pohledů na obor v jeho širším a užším vymezení. Vedle bibliologie (zde synonymum pro knihovědu a nauku o knize) „*zabývající se dějinami i současností produkce, rozšiřování a čtenářství knih a zahrnující disciplíny o vzniku a vývoji písma, periodického a neperiodického tisku, editorství, knihtisku, knižní distribuce, propagace knih, a činnosti knihoven, jež vydávají jednotlivé poznatky, jejichž syntézou se vytváří obraz o společenské*

---

5. Autorem hesel knihověda a knižní kultura je Zdeněk Uhlíř viz: *Informační věda a knihovnictví*, s. 64, 66 (jedná se o papírovou verzi elektronické databáze TDKIV).

6. Viz heslo knihověda v: KATUŠČÁK, D. – MATTHAEIDESOVÁ, M. – NOVÁKOVÁ, M. *Informační výchova*, s. 177-178.

funkci knihy v dané etapě vývoje společnosti“ představila i francouzský vzor knihovědy, který ji chápe jako komplex otázek spojených s vydáváním a distribucí knih s důrazem na současnost, přičemž dějiny knihy se do ní řadí jen v některých případech, a nakonec i českou koncepci zohledňují především společenskou funkci knihy v historických souvislostech. Zmínila se i o nových teoriích, které pojímají knihu jako médium uplatňující se v rámci knižní komunikace. Také heslo knižní kultura odpovídalo soudobým trendům i svému českému protějšku v TDKIV. Žibritová ji charakterizovala jako oblast kultury, která zahrnuje výrobu, distribuci a působení knihy nebo jako pojem charakterizující výzdobu knihy či její uměleckou úroveň. Knižní kultura také označila za polydisciplinární soubor bez přesného ohraničení, za jehož spojující a jednotící prvek se podle ní nejčastěji považuje funkce knihy nebo jakéhokoliv tištěného textu ve společnosti.

Na teoretické vymezení knihovědy se Žibritová zaměřila i v časopiseckém příspěvku z roku 2003, který byl součástí rozsáhlejší diskuze o knihovnicko-informační terminologii iniciované mezi vybranou odbornou veřejností při tvorbě TDKIV.⁷ Autorka zde na základě stručného náčrtu historického vývoje bibliologie uvedla několik úvah o jejím aktuálním stavu a vývoji. Konstatovala, že dosud neexistuje jednoznačný a všeobecně akceptovatelný výklad knihovědy a že situace v této oblasti je stále otevřená. Z tohoto důvodu předložila vlastní řešení. Rázně odmítla dosavadní snahy, jenž chtěly z knihovědy vybudovat komplexní vědu zabývající se společenskou rolí knihy v historických i současných dimenzích. Tyto pokusy nazvala umírajícím mýtem. Bibliologii ale nezamítla. Navrhla, aby byla použita výhradně pro označení vědy o formálních znacích knihy (tedy jako v užších bibliologických teoriích). Takto pojatá knihověda by měla pevné postavení i hranice, protože by zahrnovala historicky prověřenou a ustálenou terminologii. Žibritová si však nedovolila ignorovat obsahovou stránku knihy a její společenskou úlohu. Naopak hledala nový a výstižnější název pro obor, který by nejen co nejlépe odrážel tyto podstatné rysy knihy, ale současně by vystihoval i nové přístupy a koncepce výzkumu sociální funkce knihy. Našla hned tři možné termíny, a to dějiny knižní kultury, dějiny mediální komunikace a dějiny písemné komunikace. Pojmenování oboru musí podle ní co nejlépe odpovídat současným vědeckým trendům, které chápou historii lidstva jako proces neustálé komunikace prostřednictvím médií a právě kniha svou vnější i vnitřní stránkou je jedním z těch médií, které hrálo významnou roli v jednotlivých etapách vývoje lidské společnosti. Ještě jeden velmi důležitý prvek Žibritová zmínila. Upozornila na využití informačních technologií v oblasti zpracování historických

---

7. ŽIBRITOVÁ, G. Knihoveda - mýtus alebo reálna oblasť vedy? *Národní knihovna* [online], s. 244-246.

knižních fondů. Tvrdila, že výpočetní technika přináší nové možnosti a výsledky, ale i nové terminologické problémy. Svůj článek zakončila plánem na zřízení komise, která by usměrňovala další možné aktivit a změny v oblasti teorie knihovnědy. Její reformní pokus však žádnou širší diskusi nevyvolal.

Nejnovější charakteristiku obsahu pojmu knihovněda podal Voit. Shrnu v ní dosavadní zahraniční i domácí vývojové trendy: ... *knihovnědu chápeme jako obor zabývající se nejen vznikem, výrobou a distribucí knihy, ale i proměnami čtenářských zájmů, působením knihy ve společnosti a budováním knihoven. Základní vědecká metoda spočívá v diachronním i synchronním sledování výroby, výrobce, výrobků a čtenářů. Samostatnost těchto studijních úseků je jen zdánlivá, neboť zřetele typologické, technologicko-historické, kulturněhistorické (uměnovědné), literárněhistorické, sociologické a archivní se vzájemně podmiňují, doplňují a kontrolují. Studium je možno omezit hlediskem časovým, jazykovým, personálním, teritoriálním anebo věcným.*⁸ Pro upřesnění je nutné dodat, že Voitova knihovněda se zabývá tištěnou knihou, zatímco její rukopisné stádium přenechává kodikologii a paleografii. Pokud knihovněda zkoumá i tento objekt a navíc i sociokulturní aspekty knihy jako takové, přechází její pojetí pod označení knižní kultura.

Soudobá německá knihovněda⁹ (nejčastěji překládána jako Buchwissenschaft, pojmy jako Buchkunde, Bücherkunde, jsou většinou označovány za synonyma, samostatně bývá uváděn termín Buchwesen či Buchforschung) je charakterizována v podobném duchu jako její český protějšek, přičemž starší pozitivistické vymezení vycházející pouze z formální stránky knihy je považováno za její důležitou součást. Bibliologii je přiznávána podoba samostatné interdisciplinární vědy disponující vlastními metodami a zkoumající historicko-kulturní, technické, ekonomické a společenské (sociální) aspekty knihy. Ta je pojímána jako kulturní fenomén a zároveň i jako hospodářský produkt. Knihovněda tedy sleduje její výrobu (úprava, tisk, ilustrace, vazba), distribuci (knižní obchod, trh, produkce, vztah autor-nakladatel) a společenské uplatnění (vztah autor-čtenář, čtenářství).

Na zformování současné podoby německé bibliologie se podílelo několik hlavních oborů. Ty si po celou dobu jejího vývoje udržovaly silnou a stabilní pozici. Na jedné straně to byla inkunábulistika, která již od konce 18. věku (Dennis, Panzer, posléze Hain, Haebler)

---

8. VOIT, P. *Nauka o starých tiscích* [online], s. 6.

9. Pro potřebu charakteristiky německé knihovnědy byla přehlednuta hesla v následujících slovnících: *Lexikon des Bibliothekswesens*, sl. 339-341, 357-358, 363-364; HILLER, H. – FÜSSEL, S. *Wörterbuch des Buches*, s. 65-66; *Reclams Sachlexikon des Buches*, s. 125-127, 276-277, 327-328; ZENDER, J.E. *Lexikon Buch, Druck, Papier*, s. 60, 62; *Lexikon des gesamten Buchwesens*, s. 591-592, 597, 639; STRAUCH, D. – REHM, M. *Lexikon Buch - Bibliothek - Neue Medien*, s. 107.

směřovala k popisu vnějších znaků knihy a stala se východiskem pro následné pozitivistické přístupy. V 19. století se přidal zájem o dějiny knižní distribuce, konkrétně pak o knihkupectví a nakladatelství. Plynule se připojil i výzkum knižní výroby a výrobců tzn. dějiny knihtisku. Knihověda tak měla tendence zohlednit nejen historii samotné knihy, ale i jednotlivé složky knižní kultury. Definitivní obrat ke společensko-kulturním vlastnostem knižní produkce byl završen v 70. letech, kdy i do německého prostředí pronikly výzkumy dějin čtenářské recepce. V návaznosti na nejnovější vývojové trendy, které nahlíží na knihu jako na médium sloužící k fixaci a přenosu textových a obrazových informací, je i německá bibliologie často přičleňována k vědám o informačních a komunikačních procesech. Podle jejich vzoru sleduje historický vývoj i současný stav klasické knihy či příbuzných dokumentů (jednolistové tisky, letáky atd.) a jejich vztahy k novým informačním médiím. Kritika těchto teorií však poukazuje na jejich náročnou praktickou aplikaci nebo na nedostatečné teoretické propracování komunikačně-knihovědných směrů či dokonce na neúnosné rozšiřování tématického jádra knihovědy. Praktický výzkum knihy (Buchforschung) vychází z teoretických úvah a kromě bibliologie se na něm podílí i další obory a odvětví pracující s knihou. Orientuje se na čtyři stěžejní oblasti: 1. materiálové prvky a aspekty knihy (papír, vazba, tiskařské techniky atd.) v jejich historické (knihověda, restaurátorství) i soudobé (polygrafický průmysl) formě; 2. oblast současného knižního obchodu, trhu a vydavatelství (statistické a marketingové průzkumy knižní produkce); 3. historické výzkumy knihy a knižní kultury; 4. problematika knihy jako součásti aktuálních komunikačních a informačních procesů, otázky soudobého čtenářství a vztahu knihy k informačním technologiím.

Zcela jiná situace panuje v anglosaském světě.¹⁰ Samostatný termín knihověda (bibliology) se zde vyskytuje v mnohem menší míře, a pokud se objeví, je charakterizován jako vědecké studium a popis historického vývoje rukopisné a tištěné knihy (zkoumají se např. starověké svitky a voskové tabulky, středověké rukopisy, inkunábule, staré tisky a průmyslově vyráběná knižní produkce 19. a 20. století). Anglosaská knihověda chápe knihu většinou jako materiální objekt a provádí detailní rozbor její struktury a výroby. Blízkým příbuzným knihovědy je kodikologie (codicology). Obě disciplíny mají totožné úkoly a

---

10. Pro potřebu charakteristiky anglosaských knihovědných výzkumů byla přehlédnuta hesla v následujících slovnících: REITZ, J.M. *Dictionary for library and information science*, s. 72-73, 90; *Harrod's librarians' glossary and reference book*, s. 23, 66, 183, 205; GLAISTER, G.A. *Encyclopedia of the Book*, s. 44-45; STOKES, R. Bibliography. In *Encyclopedia of Library and Information Science. Vol. 2*, s. 407-419; STOKES, R.B. Historical bibliography. In *Encyclopedia of Library and Information Science. Vol. 36*, s. 219-229; STOKES, R. Critical bibliography. In *Encyclopedia of Library and Information Science. Vol. 6*, s. 276-286; STOKES, R. Descriptive bibliography. In *Encyclopedia of Library and Information Science. Vol. 7*, s. 1-17; STOKES, R. Textual bibliography. In *Encyclopedia of Library and Information Science. Vol. 30*, s. 392-401; *The Bookman's Glossary*, s. 16; BEAL, P. *A dictionary of English manuscript terminology 1450-2000*, s. 34, 79.

postupy s tím rozdílem, že kodikologie se zaměřuje pouze na rukopisnou knihu. Dějinami a osudy knihoven, knihovnických sbírek a knihovnictví od úplných počátků do současnosti se zabývá obor nazývaný historiografie knihoven (library historiography). Naopak zcela moderním vymezením disponuje pojem knižní kultura (book culture), na kterou se nahlíží v širším významu jako na oblast zahrnující legislativu, polygrafický a vydavatelský průmysl a především různé organizace či instituce zabývající se knihou, knižním sběratelstvím, soudobým čtenářstvím či ochranou knihovnických fondů.

Specifickou vlastnost anglosaského světa na poli historického výzkumu knihy představuje dodnes udržovaná návaznost na bibliografii (bibliography). Samostatná knihověda, jak bylo uvedeno výše, sice existuje, ale její charakteristika je volně zaměnitelná s definicí bibliografie, nebo se oba obory ztotožňují a neexistují mezi nimi ostře vymezené hranice. V mnoha slovnících je tak bibliografie vykládána jako vědecké studium a popis knihy jako fyzické jednotky s převažující historickou orientací. Bibliografie se člení na několik druhů, a to enumerativní, analytickou (kritickou), deskriptivní, textovou a historickou. Enumerativní bibliografie se zabývá sestavováním seznamů či soupisů knih podle předem stanovených kritérií (např. téma, autor, místo, rok vydání atd.). Jejím cílem je podat základní informaci o existenci příslušných publikací. Vystačí si proto pouze se stručným bibliografickým záznamem. Na podrobný popis knihy se naopak specializují zbývající druhy bibliografie. Ty musí zohlednit a analyzovat všechny její složky a podle nich provést rekonstrukci vydavatelské (výrobní) historie knihy a odkrýt její následné provenienční osudy, případně odhalit patisky či falzifikáty. V rámci analytické bibliografie je prováděna podrobná bibliografická identifikace a po ní důkladný materiální průzkum papíru, filigránů, druhů písma, inkoustu nebo barvy, ilustrační a dekorační výzdoby, vazby knihy, vazební makulatury atd. Dochází k porovnání s dalšími exempláři, při němž se zjišťují variantní vydání a jiné odlišnosti typografického či bibliografického charakteru. Obsah knihy či spíše prověření jejího textu má na starost textová bibliografie, která je blízká textologii. Zkoumá, zda nebyly provedeny neautorské zásahy do textu nebo nevznikly chyby během jeho opisování či sazby a tisku. Snaží se vysvětlit všechny dodatečné úpravy či změny textu a určit jejich zdroje. V případě více textových variant sestavuje jejich posloupnost (stemma), aby zjistila návaznosti a vzájemné vztahy mezi nimi. Formálním uspořádáním a strukturovaným zápisem všech zjištěných údajů do kompletního záznamu pro potřeby výsledných katalogů a seznamů se zabývá deskriptivní bibliografie. Ta určuje jednotná pravidla zápisu a stanovuje rozsah záznamů. Musí přitom zohlednit druh a stáří popisovaných publikací či funkci konečného soupisu.

Všechny zmíněné druhy bibliografie vycházejí především z konkrétní analyzované publikace. Jejich poznatky následně přebírá historická bibliografie, která je přetváří na všeobecné znalosti o dějinách knihy. Zaměřuje se převážně na materiální stránku nebo sbírá faktografické údaje o produkci jednotlivých tiskáren či nakladatelů, případně je obohacuje o mapování vztahu mezi autorem a tiskárnou či nakladatelstvím. Díky tomu zastává historická bibliografie pozici knihovědy a nejvíce se blíží jejímu staršímu formálnímu vymezení, které v anglosaském světě v podstatě přetrvává dodnes. Ve větší či menší míře zde ale byly akceptovány návrhy pokoušející se inovovat tyto pozitivistické tendence a rozšířit tak předmět historické bibliografie na celé spektrum dějin knižní kultury. Nově jsou sledovány nejen tiskárny a autorsko-vydavatelské vztahy, ale na základě širší reflexe celkového kulturního, sociálního a uměleckého klimatu příslušné doby i způsoby distribuce knihy ke čtenáři a společenská recepce knižního zboží. Historická bibliografie provádí syntézu poznatků o hmotné i ideové podstatě knihy a odkrývá hospodářské a sociální aspekty knižní produkce. Do středu zájmu vstupuje každodenní provoz tiskáren a jejich ekonomické vztahy k dalším subjektům (např. k výrobcům a dovozcům papíru, knihkupcům, knihvazačům atd.). Z finálního souhrnu všech poznatků z oblasti knižní typografie, ilustrace, tiskařství, nakladatelství, knihvazačství, čtenářství či cenzury je formován jednotný a průřezový obraz knižní výroby a distribuce v jednotlivých etapách vývoje lidské společnosti a kultury.

1.3 Knihověda a příbuzné obory

V předchozím textu byl několikrát zmíněn a charakterizován vztah knihovědy k bibliografii a knihovnictví. Kromě nich však bibliologie vstupuje do úzkých styků i s dalšími vědními obory, nebo z nich alespoň přebírá určité poznatky a postupy. Mezi její nejbližší příbuzné patří soubor disciplin, které se dodnes označují vžitým termínem pomocné vědy historické (dále jen PVH). Vzájemné souvislosti jsou dány především podobným předmětem, metodami i historií výzkumu. PVH provádí specifickou kritiku jednotlivých kategorií písemných či do jisté míry písemných pozůstatků naší minulosti zapsaných na různých materiálech (např. úřední listiny a knihy, rukopisné kodexy literárního charakteru, nápisy na hmotných památkách, pečetě atd.).¹¹ Tato analýza zahrnuje podrobný průzkum, popis a hodnocení vnějších i vnitřních znaků daných písemností. Zjištěné výsledky poté slouží k odhalení falzifikátů nebo jako zdroje informací pro další historický výzkum. Většina oborů

---

11. Volně podle: HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R. *Vademecum pomocných věd historických*, s. 8.

zařazených do PVH ale již dávno překročila své původní pomocné poslání a zformovala se do podoby samostatných věd. Ty uskutečňují kompletní analýzu příslušné písemné památky, což obnáší stanovení doby, místa a účelu jejího vzniku či charakteristiku její primární i pozdější sekundární funkce. Podobně jako v případě knihovědy došlo i v rámci PVH k rozšíření výzkumu z původního pojetí orientovaného pouze na samotnou písemnost na rekonstrukci širšího společenského a hospodářského pozadí jejího vzniku a na sledování jejího výrobce (kanceláře, skriptoria).

Svým předmětem studia se knihovědě nejvíce blíží paleografie a kodikologie. Prvně jmenovaná disciplína je chápána jako univerzální věda o písmu, jeho druzích (knižní, diplomatické a nápisové) a dějinách s důrazem na oblast řecko-latinské vzdělanosti. Paleografie klasifikuje písmo podle jednotlivých zemí, oblastí i různých slohů, typů a grafických variant bez ohledu na materiál, na kterém se nachází. Zaměřuje se převážně na psané středověké a novověké písmo, zatímco tištěná písma stojí spíše v pozadí jejího zájmu, protože jejich výzkum vyžaduje specifické postupy a metody. Přesto i na tomto poli vznikají v rámci paleografie důležité práce a studie, které se teoreticky uplatňují také v knihovědě. Naopak praktické paleografické znalosti jsou pro knihovědce nezbytné při rozboru a popisu prvotisků a postinkunábulí (např. kvůli písmu, systémům zkratk a ligatur atd.) nebo při čtení provenienčních rukopisných přípisků. Kompletní výzkum knihy, přesněji její rukopisné kodexové podoby uskutečňuje kodikologie. Tato mladá disciplína se specializuje na studium středověkých rukopisů neúřední povahy. Pohledy a přesahy do novověku jsou v tomto případě spíše příležitostného charakteru. Analýza rukopisů nebyla dlouhou dobu jednotná. Většinou se zkoumaly jen jednotlivé složky knihy (text – paleografie, filologie; iluminace – dějiny umění; obsah – historiografie, teologie atd.) bez úsilí o jejich syntézu. Také původní disciplína tzv. Handschriftenkunde měla převážně popisný charakter bez snahy o osamostatnění a definování vlastních cílů a metodiky. Až poválečný evropský vývoj vedl k ustanovení kodikologie jako plnohodnotné vědy: „*Skutečnou rukopisnou vědou v pravém významu slova stává se až archeologie rukopisné knihy – kodikologie, věnující se komplexnímu studiu kodexu, jeho historie a funkce a spatřující svůj cíl v poznání dějin rukopisné knihy v jejich specifčnosti i v souvislosti s obecným vývojem jednotlivých národů a kulturních oblastí.*“¹² Úkolem kodikologie tedy není jen rozbor vnějších a vnitřních znaků rukopisu jako hmotného předmětu, ale i otázky pohybu manuskriptů mezi jednotlivými majiteli, dějiny klášterních, univerzitních i městských skriptorií, obchod s rukopisnými

---

12. PRAŽÁK, J. Kodikologie, její postavení, metoda a úkoly. In PRAŽÁK, J. *Výbor kodikologických a paleografických rozprav a studií*, s. 275-276.

knihami i historie knihovních sbírek rukopisů. Její záběr se plně vyrovná modernímu vymezení knihovnědy. Kodikologie tak představuje jejího rovnocenného partnera.

Z dalších disciplin začleňovaných do PVH čerpá knihovněda poznatky např. z chronologie (v otázkách datace tisků), heraldiky (popis a identifikace supralibros, knižní ilustrace) a diplomatiky (archivní prameny při výzkumu tiskáren, knižního obchodu, cenzury atd.). Na rozdíl od kodikologie je pozice těchto oborů ve vztahu ke knihovnědě spíše pomocná a doplňující. Platí to i pro filigranologii neboli vědeckou disciplinu zabývající se studiem, identifikací, klasifikací a dokumentací filigránů. Podle Flodra je jejím konečným cílem poznání charakteru a významu filigránu v jeho konkrétním projevu i obecném vývoji.¹³ Základ práce filigranologa tvoří v první řadě provenienční a časové zařazení filigránu. Naráží přitom na několik překážek a úskalí. Musí se vyrovnat s velkým množstvím existujících filigránů a jejich úzkou podobností nebo i možnými variantami jednoho filigránu. Z těchto důvodů využívá moderní filigranologie exaktní měření či postupy matematické statistiky. Jako nezbytné se ukazují i podrobné znalosti provozu a poměrů v jednotlivých papírnách. Filigranolog může dosáhnout poměrně přesných zjištění. Ty se pak uplatňují v kritice a analýze historických písemných a tištěných pramenů. Bibliologie vyřešila díky filigranologii ne jeden spor o dataci a původ tisků postrádajících základní tiskařské údaje. Týká se to především inkunábulistiky, kde výzkumy filigránů doplňují typologické rozbory a pomáhají odkrývat záhady nahromaděné kolem produkce nejstarších tiskáren.

V jiných případech je knihovněda dáována do spojitosti s literární historií, která je společně s literární kritikou a teorií literatury součástí literární vědy. Přesto zde existuje podstatný rozdíl. Literární věda a všechny její discipliny, ale i příbuzné obory (textologie, lingvistika atd.) přistupují ke knize jako k literárnímu a jazykovému dílu, jenž je výsledkem duševní aktivity a uměleckého potencialu jejího tvůrce. V centru zájmu zde stojí obsah a text knihy. Její materiální podstata, fyzické znaky či způsob výroby hrají druhotnou nebo pomocnou roli. Jednotlivá odvětví literární vědy zkoumají otázky jazykové, kompoziční a tématické výstavby literárního textu. Hodnotí ho po stránce estetické a umělecké. Sledují literární komunikaci (vztah autor-dílo), formování literárních druhů a žánrů, poměr literárního díla ke skutečnosti a také obecné i specifické tendence literárního vývoje. Ten člení do jednotlivých literárních epoch (period), směrů či stylů. Literární historie pak provádí periodizaci literárních dějin a snaží se postihnout různé zákonitosti, tradice i změny. Všímá si přitom především umělecké (krásné) literatury a společensko-historického přínosu a významu

---

13. FLODR, M. *Filigranologie*, s. 6.

jednotlivých děl či autorů. Současné literárněvědné teorie ale tento přístup kritizují a do popředí literárních dějin naopak kladou čtenáře, triviální (populární, masovou) literaturu nebo společensko-kulturní funkci a komunikační podstatu literárního díla. V těchto úvahách přebírají iniciativu nové směry spadající do oblasti sociologie literatury, dějin recepce či mediální kulturní vědy. Podobně jako v knihovědě je i v literární historii kniha (literární dílo) nově chápána v širších souvislostech a vztazích. Konkrétní styčné plochy mezi oběma obory lze sledovat např. v problematice dějin čtenářství a nakladatelství (literárně a překladatelsky činí tiskaři a nakladatelé období humanismu, česká nakladatelská obec 2. poloviny 19. století atd.) nebo ve výzkumech masové literatury (kramářské písně, knížky lidového čtení, kalendáře atd.). Knihověda také z literární vědy a příbuzných jazykovědných disciplin čerpá v nezbytně nutné šíři poznatky o jednotlivých literárních žánrech a druzích či vědomosti o kompozici literárního textu a postupy z oblasti textové kritiky či editorské praxe.

K mezioborové spolupráci dochází i mezi knihovědou a dějinami umění. Předmětem studia této samostatné vědecké disciplíny je sledování proměn vizuálního umění (architektury, sochařství, malířství, užitého umění) v čase.¹⁴ V oblasti knižní výzdoby si kunsthistorici 19. a 20. století všímali především iluminací, ilustrací či dekoru, protože v nich viděli odnože malířství a umělecké grafiky. Zaujala je také umělecká knižní vazba a celková úprava rukopisné a tištěné knihy. Zaměřili se přitom převážně na publikace disponující vysokou estetickou kvalitou. Seznamovali odbornou veřejnost s knižním dílem slavných výtvarných umělců a odhalovali zdroje, které zasáhly jejich ilustrační tvorbu. Vedle toho popisovali také historický vývoj knižní ilustrace a grafických technik. Používali přitom postupy a metody aplikované v rámci obecných umělecko-vědných výzkumů. Podobně jako jiné vědecké obory prošly i dějiny umění v poválečném období teoretickou a metodologickou revizí, která vedla k novým pohledům. Standardní úkoly spočívající ve správné dataci uměleckých děl a identifikaci uměleckých osobností zůstaly, do popředí zájmu se však dostaly otázky filozofie umění, sociální aspekty umění či odvětví ikonografie a ikonologie. Na důležitosti nabyla problematika efektivního zprostředkování umění formou muzejní a galerijní práce. Aplikace těchto inovačních přístupů v oblasti knihovědy může v budoucnu přinést nové výsledky.

V širším pohledu je knihověda součástí historické vědy, především pak kulturních a hospodářských dějin. Kultura je chápána jako složitý historicky podmíněný celek, který proniká do všech sfér lidské společnosti. V základě ji lze rozdělit na její hmotou neboli vnímatelnou část obsahující všechny materiální předměty, které kdy člověk vytvořil, a na

---

14. Volně podle: KROUPA, J. *Školy dějin umění*, s. 9.

duchovní či nemateriální stránku shrnující veškeré lidské poznatky, ideje, normy a zvyky, jenž zajišťují pokrok a evoluci lidstva.¹⁵ Kulturní dějiny tedy studují širokou škálu lidských aktivit a hodnot. Z konkrétních případů je zde možné zařadit např. historický výzkum řemesel, vzdělanosti, každodenního života ve městech a na venkově. Stranou nezůstává ani umění, náboženství, lidové obyčeje. Své místo zde tedy najde i bibliologie, která jako věda sledující fyzickou stránku knihy a její společenské funkce či problematiku čtenářské recepce zasahuje zároveň na pole hmotné i duchovní kultury. Předmět studia hospodářských dějin tvoří historický vývoj národního hospodářství. Knihovědné bádání se v tomto případě může uplatnit hned v několika odvětvích, které jsou do této oblasti zařazovány. Přínosné může být pro dějiny obchodu a živností či pro dějiny vědy a techniky. Tyto obory sledují vedle společenskohistorické stránky zkoumaného jevu i jeho technické a ekonomické vlastnosti. Historické poznatky o vývoji knihtisku, typografie, výroby papíru a výzdoby knižní vazby po stránce technologicko řemeslné mají proto v rámci hospodářských dějin své právoplatné postavení. Naopak pomocnou pramennou a dokumentační hodnotu mohou mít naukové knižní ilustrace zobrazující historické pracovní nástroje, pomůcky a technologie. Platí to zejména pro přírodovědné obory (např. lékařství, astronomie, chemie atd.) a studium jejich dějin.

Staré tisky hudebního obsahu považuje za důležitý pramen muzikologie, konkrétně její tradiční a nejpracovanější disciplína historická hudební věda, jež se orientuje na dějiny evropské hudby. Při výzkumech tištěných kancionálů, graduálů, antifonářů či teoretický spisů o hudbě se zajímá o původce příslušného tisku případně autory jednotlivých hudebních skladeb, dále také o historické okolnosti vzniku publikace či o její vnější formu. Analýza případného nototisku nebo ilustrace s hudebním námětem může vést k poznání a výkladu starých notačních systémů i dobového hudebního prostředí a historických podmínek provozování hudby. Jejich důkladný rozbor provádí hudební paleografie (nauka o hudební notaci) a ikonografie, které patří ke speciálním disciplínám historické muzikologie.

---

15. Volně podle: PETRÁŇ, J. ... [et al]. *Dějiny hmotné kultury*, s. 42, 100.

2 Starší etapa knihovědného bádání

2.1 Počátky knihovědného bádání

Již od konce 15. století se v domácí literatuře objevovaly informace o knihtisku a jeho produktech. Uváděly se na okraj různých historických, literárních a náboženských témat. Byly ale většinou nepřesné a mylné. Jejich autoři je mezi sebou navzájem přebírali, aniž by ověřovali jejich hodnověrnost na konkrétních exemplářích. Případné chyby i výmysly tak byly tradovány i několik let, ba přímo století a jejich tradice vedla ke vzniku legend, s nimiž se musela vyrovnávat až moderní knihověda.

Na vynález typografie reagovali nejdříve humanističtí literáti formou básnických a prozaických panegyrik. Těmito uměleckými skladbami se pravidelně, až přímo stereotypně prolínalo pár základních myšlenek a tezí. Soudobí vzdělanci oceňovali přednosti knihtisku, které shledávali především v rychlosti, zvýšení objemu a zlevnění knižní výroby. Knihtisk podle nich zachránil díla antického písemnictví před zapomenutím a zpřístupnil je širší čtenářské veřejnosti. Vedle toho jej často srovnávali s objevem střelného prachu. Z českých autorů se těmito motivy nechali inspirovat Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Augustin Olomoucký či Jiří Carolides.¹⁶ Do širšího povědomí se z těchto příležitostných oslav dostala pouze Hasištejnského báseň, jenž byla otištěna ve sbírce *Farrago poematum ...* V přídávku se její editor Tomáš Mitis zmínil o počátcích knihtisku v Čechách.¹⁷ Citoval přitom výrok kutnohorského kronikáře Martina Kuthena, který hlásal, že staří Čechové byli objeviteli či alespoň pomocníci objevitelů knihtisku, protože měli hojné styky s Mohučí. V následných letech vedla tato nesprávná domněnka k zformování pověsti o kutnohorském rodišti Johanna Gutenberga.

Zdroj bibliografických a odvozeně i knihovědných znalostí představovaly záznamy či soupisy konkrétních knižních titulů. Jejich pojetí oscillovalo mezi jednoduchými poznámkami bez relevantních podrobností neumožňující bližší identifikaci, až po „poměrně přesné“ citace s příslušnými knihopisnými údaji. Tyto bibliografie našly uplatnění v oblasti tehdejších

---

16. Okolnostmi vzniku těchto básnických skladeb, ale i celkovou charakteristikou humanistické reflexe objevu knihtisku se zabývá příspěvek: MARTÍNKOVÁ, D. Ohlas vynálezu knihtisku v naší latinsky psané literatuře. In *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, s. 153-167.

17. Komentovaná edice Mitisovy poznámky dostupná v: URBÁNKOVÁ, E. *Prameny a literatura k počátkům českého knihtisku. Sv. I/1*, text č. IV, s. 5; URBÁNKOVÁ, E. *Prameny a literatura k počátkům českého knihtisku. Sv. II.*, text č. IV, s. 5. Zde i přesná citace díla.

náboženských polemik (Šturmův a Želetavského index bratrských spisů), protireformačních a cenzurních opatřeních (Koniášovy Klíče), exulantských tisků (Klejchovy předmluvy se seznamy biblí, postil atd.) i v obchodních vztazích (knihkupecké a nakladatelské nabídky).¹⁸ Obsáhlejší poznatky o významných českých tiscích či dokonce události z dějin knihtiskařství byly zahrnovány do historických kalendářů (Veleslavín, Lupáč z Hlavačova), kronik (Hájek, Kořínek, Beckovský) a do tisků odborného charakteru (Žídkova *Liber viginti artium*, český překlad Münsterovy *Kozmografie* atd.). Největší pozornost poutala především stará vydání biblí nebo osobnost vynálezce knihtisku. Hodnověrné informace o objevu typografického řemesla uvedl v rámci předmluvy k druhému vydání *Ruční a domovní postily* Kristiána Langhansena z roku 1732 její nakladatel exulant Václav Klejch. Představil v ní nejen Gutenbergovy zásluhy na tisku 42-řádkové bible, ale i Costerův deskotisk či jména pozdějších prvotiskařů, a také konkrétní okolnosti vedoucí k expanzi knihtisku do Evropy. Neopomněl upozornit i na mu známé české biblické inkunábule.¹⁹ Zcela jinak pohlížela na začátky knihtisku domácí katolická historiografie. Z Klejchova tisku jakožto prohibitní evangelické literatury čerpat nemohla, a proto navázala na vývoje Kuthenovy a Mitisovy. Spojením jejich zpráv o Kutné Hoře jako kolébce české typografie a na základě etymologie mezi německým či latinským názvem města a jménem skutečného objevitele knihtisku, vytvořila hypotézu o českém původu Gutenberga nebo jeho rodičů a přisoudila mu jméno Jan Faust (došlo zde ke ztotožnění Gutenberga a jeho finančního investora Johanna Fusta do jedné osoby). Tuto možnost naznačil ve svém díle *Sacerrimae memoriae inclyti regni Bohemiae coronae ...* (1667) jezuita Jiří Krugerius a celou legendu dovršil další člen jezuitského řádu, kutnohorský historik Jiří Kořínek v dedikaci spisu *Staré paměti kutnohorské* (1675). Jeho závěry poté převzal křižovník Jan Beckovský v *Poselkyni starých příběhů českých* (1700).²⁰

Vhodné podmínky ke vzniku odborných děl o knihtiskařství nabízely stoleté oslavy jeho vynálezu. Zatímco sté (1540) a dvousté výročí (1640) reflektovali hlavně německy mluvící tiskaři, třísté jubileum připadající na rok 1740 vzpomínala již celá Evropa. Připojili se i pražští tiskaři. Ve středu 30. listopadu se shromáždili na univerzitní půdě v kostele svatého

---

18. Podrobněji o těchto bibliografiích i o celkovém stavu bibliografie v 16.-18. stol. viz: KÁBRT, J. *Počátky české bibliografie*, s. 84-160; KÁBRT, J. *Česká bibliografie v době temna*, s. 1-120

19. Obširnější charakteristika i edice Klejchovy předmluvy v: CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. *Tři hlasy o vynálezu knihtisku z tábora české reformace*. In *Reformační sborník*, s. 76, 79-81.

20. Komentovaná edice příslušných pasáží z Krugeria, Kořínka i Beckovského v: UBRÁNKOVÁ, Sv. I/1, cit. 17, texty č. XIII-XV, s. 22-29; URBÁNKOVÁ, Sv. II, cit. 17, texty č. XIII-XV, s. 16-19. Zde i přesné citace všech spisů. Německý překlad daných částí popisovaných tisků v: BOHATCOVÁ, M. *Die erste offizielle Prager Feier zum Jubiläum des Buchdrucks (1740)*. In *Gutenberg-Jahrbuch 1993*, s. 160-161.

Salvátor a vyslechli slavnostní bohoslužbu, během které byla přednesena tři kázání či spíše chvalořeči typografického umění v latinském, německém a českém jazyce. Jejich autory byli profesor právnické fakulty Jan Václav Dvořák z Boru, apoštolský pronotář a křižovník Benedikt Josef Pretlík a jezuita Friedrich Kauschke. Nejspíš až dodatečně po skončení oficiální ceremonie vznikly ještě další tři příspěvky. K jejich původcům patřili arcibiskupský právní zástupce a přísežný prokurátor Jan Bohumír Antonín Fiebiger a Josef František Antonín Kraus. Projevy řečníků poté vydali zúčastnění pražští tiskaři v podobě reprezentačních tisků s bohatým grafickým doprovodem.²¹

Je pochopitelné, že všichni přednášející usilovali v první řadě o uměleckou oslavu knihtisku a jeho význam popsali v širších nábožensko-spoločenských souvislostech. Přesto někteří z nich pronikli hlouběji do problematiky a jejich práce tak představovaly vůbec první knihovědné spisy české provenience. Řečníci si v nich všímali výhradně pražského knihtisku. Přinesli cenné biografické a faktografické informace o soudobém tiskařském personálu a stavu místních dílen. Jejich pozornost ale poutaly i domácí prvotisky. Spíše než z vlastních zkušeností vycházeli v tomto případě ze starší literatury a opakovali tak mylné domněnky dřívějších let. Opět oživilo legendu o Gutenbergově kutnohorském původu, kterou podporoval Pretlík a naopak vyvracel Fiebiger. Právě on prokázal největší odborné znalosti. Jeho první dílo *Das dritte Jubiläum einer löblichen Buchdrucker-Kunst ...* obsahovalo básnickou skladbu poplatně opěvující pražskou tiskařskou komunitu. Jména jednotlivých typografů či tiskáren doplnil životopisnými a profesními poznámkami.²² V původně anonymním pojednání *Die Denkmäler der Güte Gottes verwunderten bei dem feierlichen Jubel-Feste ...* se zaměřil na historii písma, nedostatky rukopisné knihy či vznik a rozšíření knihtisku. Vyjmenoval nejznámější osobnosti pražského knihtisku 16. století a své současnosti. Zabýval se i českými inkunábulemi a jejich původem. Především se však postavil za Gutenbergovu německou národnost a odmítl spekulace o jeho českých kořenech. Pramenným potenciálem disponoval i Krausův proslov *Expressa librorum impressio ...* ukončený jmenným výčtem tiskařských pomocníků podle jednotlivých pražských tiskařských dílen.²³

---

21. Průběh oslav, obsah a grafickou podobu vydaných spisů popisuje a reprodukuje: BOHATCOVÁ, cit. 20, s. [159]-171. Zkrácený český překlad tohoto článku v: BOHATCOVÁ, M ... [et al.]. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 306-310. Edice příslušných pasáží z jednotlivých proslovů (kromě Dvořákova) se zaměřením na prvotisky také v: URBÁNKOVÁ, Sv. I/I, cit. 17, texty č. XXI – XXV, s. 40-48; URBÁNKOVÁ, Sv. II, cit. 17, texty č. XXI – XXV, s. 25-29. Zde i přesné citace tisků.

22. Ukázky těchto veršů a poznámek v: BOHATCOVÁ, cit. 20, s. 164-166.

23. Tento seznam přetištěn v: BOHATCOVÁ, cit. 20, s. 167.

2.2 Knihovědné bádání v době osvícenství

Skutečné počátky české knihovny jsou spjaty až s osvícenstvím a koncem 18. století. Nové kritické postupy vyžadující svobodný, pečlivý a od konfesijních předsudků oproštěný pohled na zkoumané jevy pronikl i do knihovědného bádání. To se soustředilo kolem učených společností nebo v nově otevřených veřejných knihovnách, jež zpřístupňovaly dosud skryté knižní fondy pro potřeby odborného studia. Výrazný podnět pro rozvoj poznání dějin českého knihtisku a knižní výroby znamenala vlna rušení klášterů probíhající v letech 1782-89. V jejím důsledku se do vybraných státních knihoven dostalo velké množství knih z církevních sbírek. Při jejich knihovnickém zpracování docházelo často k nálezům dosud neznámých tisků, a tedy i k obohacování bibliografických a knihovědných poznatků. Na druhou stranu lze v důsledku těchto přesunů předpokládat i knižní ztráty vzniklé nekontrolovaným pohybem a prodejem, či dokonce ničením knižních památek. Osvícenští badatelé mohli jen velmi omezeně navázat na výsledky předchozích generací. Pro potřeby kritického výzkumu historie českého knihtisku a knižní kultury museli tedy nejprve shromáždit a zmapovat dochovanou knižní produkci. Ve svých pracích proto kladli důraz na bibliografický přístup a metodu *de visu*. Knihopisné záznamy také doplňovali typologickými či obsahovými rozbory tisků a podle nich odhalovali vzájemné souvislosti a určovali přesná data či místa tisku. Tyto postupy vyčerpávali hlavně na prvotiskovém období. Jejich znalosti závisely na periodicitě jednotlivých objevů, a proto se často měnily. V případě nedochovaných exemplářů se však i oni museli spokojit se zprávami ze starší literatury. Na rozdíl od svých předchůdců se k nim stavěli s mnohem větším kritickým nadhledem. Nečinili rovněž rozdíly mezi tisky českými a latinskými a v obou větvích viděli rovnocenné památky domácího typografického řemesla.

Příležitostně zato výrazně zasáhl do knihovědného oboru piarista Mikuláš Adaukt Voigt. V 70.-80. letech 18. století platil za zastávce moderního osvícenského myšlení a zaníceného buditele. V popředí jeho zájmu stály především kulturní dějiny. Zajímal se o literární historii, numismatiku či historii školství a slovanského písma v Čechách.²⁴ K jeho vrcholným pracím patřilo vydání a redakce latinských děl reprezentativních *Effigies*.²⁵ V rámci

---

24. Stručné shrnutí Voigtova vědeckého díla a významu provedla: HÁSKOVÁ, J. Mikuláš Adaukt Voigt – historik a buditel. In *Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české vědecké numismatiky* s. 37-41 nebo ŠIMEČEK, Z. Mikuláš Adaukt Voigt a česká společnost In *Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české vědecké numismatiky*, s. 9-21.

25. Jednalo se o bio-bibliografické dílo představující zhruba sto vybraných historických i soudobých osobností z řad domácích umělců a badatelů. Publikace vyšla souběžně v latinské (*Effigies virorum eruditorum atque artificum Bohemiae et Moraviae ... 1773, 1775*) i v německé (*Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler ... 1773, 1775*) verzi. Kromě Voigta se na ní edičně podíleli i Ignác Born a František

kulturněhistorických a literárních studií zaujaly Voigta i knihovědné otázky. Podle prostudovaných dedikací z knih vídeňské Universitní knihovny sepsal příspěvek pojednávající o mecenáších knižní kultury.²⁶ Českému knihtisku se pak speciálně věnoval v článku *Beiträge zur Geschichte der Buchdruckerkunst in Böhmen* otištěném v roce 1772 v časopise *Neue Litteratur*.²⁷ V kritickém osvícenském duchu a na základě vlastních zkušeností s domácími tisky se zde zaměřil na dějiny našeho typografického řemesla. V úvodu se vyrovnal s legendou o Gutenbergově kutnohorském původu. Popřel ji a správně identifikoval Gutenbergovo německé rodiště, čímž vyvrátil tento mýtus. U tisků vycházel pouze z exemplářů, které osobně viděl. Podal podrobný typografický a obsahový popis *Pražské a Kutnohorské bible* jakožto prvních tištěných knih. Dále se setkal s *Benátskou biblí*, tisky Mikuláše Bakaláře a norimberskými bohemiky. Za nejvýznamnějšího tiskaře 16. věku považoval Melantricha. Naznačil i osudy knihy a knihtiskařství po bitvě na Bílé hoře (např. knižní inkvizice, exulantské tisky). V tématicky navazující stati *Beiträge zur Geschichte der Buchdruckerkunst in Mähren* analyzoval stejným způsobem i moravský knihtisk.²⁸ Vedle první tištěné knihy vyjmenoval i tisky olomoucké, prostějovské, znojemské, mikulovské a jihlavské provenience. Největší obdiv u něj vzbudily knižní výrobky kralické bratrské tiskárny, především pak šestidílná bible, u které ocenil její typografickou a jazykovou stránku. Podle Bohatcové stál Voigt u zrodu dějepisectví českého knihtisku. Dnes je nutno zdůraznit jeho kritický přístup vycházející z bezprostředního poznání knihy. I když jeho bibliografické znalosti prvotiskové produkce byly značně omezené, vynahradil je svým odmítavým postojem k otázce Gutenbergova českého původu. Na jeho závěry později plně navázal Dobrovský. „*Je málo známo, že Josef Dobrovský mohl se v své polemice proti legendě gutenbergovské plně opřít o práci Voigtovu, a to jak po stránce heuristické, tak po stránce myšlenkové a dokonce i formulační, že ... vlastně jen opakuje, přejímá a rozvádí stanovisko, které u Voigta už nalezl vypracováno a hotovo.*“²⁹

Martin Pelc. Po odchodu Borna a Voigta do Vídně přešlo vydání tohoto portrétního alba na Pelcla, který ještě v letech 1777 a 1782 vydal dva díly.

26. Konkrétně šlo o práci: *Nachricht von merkwürdigen böhmischen Mäcenaten und einigen ihnen ... dedicirten Büchern*, jenž vyšel v roce 1784 v 6. ročníku *Abhandlungen der böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*.

27. Komentovanou edici části článku se zaměřením na inkunábule a s vynecháním zbývajících pasáží uvádí: UBRÁNKOVÁ, Sv. I/1, cit. 17, text č. XXXII, s. 70-79; URBÁNKOVÁ, Sv. II, cit. 17, text č. XXXII, s. 38-39. Zde i přesná citace článku.

28. Stručný obsahový rozbor tohoto článku uvádí: BOHATCOVÁ, M. Bibliografie a dějiny knihtisku. In *Sborník Národního muzea v Praze*, s. 209.

29. BOHATCOVÁ, cit. 28, s. 209.

Kulturní a literární historii Slezska a Těšínska či dějinami české vzdělanosti se zabýval jezuita Leopold Jan Šeršník (Szersznik). Tento osvícenský historiograf, pedagog a sběratel působil po zrušení jezuitského řádu až do roku 1776 jako pomocný knihovník v Klementinu. V Těšíně, kam se přestěhoval poté, co se mu v Praze nepodařilo získat trvalejší zaměstnání, založil a v roce 1802 zpřístupnil veřejnou knihovnu a muzeum při zdejším gymnáziu.³⁰ Během pobytu v bývalé řádové bibliotéce sestavil Šeršník latinský katalog rukopisů. Při evidenci místních fondů také narazil na exemplář *Kroniky trojanské*. O svém nálezu informoval odbornou veřejnost v článku *Über den Ursprung und die Aufnahme der Bibliothek am Clementinischen Collegium zu Prag*. Tento příspěvek zároveň představoval nejstarší dějiny Klementina.³¹ Autor v něm popsal vnitřní organizaci knihovních provozů a fondů. Uvedl výčet knižních vzácností či darů a charakteristiku prefektů knihovny. Zmínil se i o šlechtických a církevních mecenáších. Upozornil také na celkový význam knihovny a potřebu registrace a ochrany jejího knihovního bohatství. Jako zdroje mu posloužily starší archivní prameny, náhodně sebrané rukopisné zprávy, ústní tradice a hlavně vlastní poznatky, kterých nabyl při práci v knihovně. Pro současné badatele ztělesňuje Šeršníkův spis cenný historický pramen, a to i přesto, že z hlediska dnešního poznání obsahuje řadu omylů a nepřesností. Jeho přínos tkví především v autentickém zachycení stavu knihovny před pozdějšími přírůstky ze zrušených klášterů.

Kulturní a literární historie byla předmětem zájmu buditele a bibliotekáře Strahovské knihovny Bohumíra Jana Dlabače, který ve své době platil za předního sběratele a znalce knižní kultury či uměleckých památek. V premonstrátské knihovně je jeho činnost doložena již v letech 1781 a 1782. Po ukončení studií (1786) zde zakotvil už natrvalo. Za svého působení výrazně obohatil starší i soudobý bohemikální fond a zasadil se o jeho odbornou evidenci. Ze Strahova se tak stalo vyhledávané centrum obrozeneckého hnutí.³² Z klášterních

---

30. V době Šeršníkova smrti čítala knihovna něco přes 11 tisíc svazků tisků, 207 svazků rukopisů a také sbírku map a rytin. Jádro knihovny tvořily především německé a latinské tisky z 18. století sloužící pro potřeby praktického studia. Zvláštní pozici ale mělo oddělení *antiquitates typographicae* (celkem 220 svazků), do něhož jeho tvůrce zařadil tisky z let 1471-1550, které se vyznačovaly svým stářím, unikátností, vnější uměleckou formou nebo tiskařskou proveniencí. Více o Šeršníkovi knihovně a díle viz: BIENKOWSKA, B. Leopold Jan Szersznik-zakladatel a tvůrce veřejné knihovny v Těšíně. *Knihy a dějiny*, s. 46-58.

31. Příspěvek vyšel v periodiku *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen ...* z roku 1776. Pro stručnou edici článku s příslušnou bibliografickou poznámkou o Kronice viz: UBRÁNKOVÁ, Sv. I/1, cit. 17, text č. XXXV, s. 83; URBÁNKOVÁ, Sv. II, cit. 17, text č. XXXV, s. 41-42. Zde i přesná citace článku. Stručný rozbor Šeršníkova příspěvku i katalogu rukopisů provádí: TOBOLKA, Z.V. *Národní a univerzitní knihovna v Praze, její vznik a vývoj*, s. 12, 65-66.

32. Dlabačově knihovnické činnosti se věnuje hned několik příspěvků a studií: STRAKA, C. Buditel národa Bohumír Jan Dlabač jako knihovník. *Knihy a knihovny*, s. 49-51; POLÁCH, O. K počátkům dokumentace. *Glosy ze Strahova*, s. 19; ZAHRADNÍK, I. *Knihovna Strahovská v době našeho probuzení*, s. 22-30; BŘEŇOVÁ, V.

knížních a archivních sbírek těžil i ve svém odborném díle. Větší část jeho faktografických a bio-bibliografických spisů však zaležela v rukopise a do tisku se ani nedostala.³³ Výjimku a dodnes nepřekonaný počin představuje jeho třídílný německojazyčný slovník výtvarných, hudebních umělců a stavitelů vydaný v roce 1815.

Stejnou cenu měly i jeho příspěvky s knihovědnou tematikou. V článku *Nachricht von einem bisher noch unbekanntem böhmischen Neuen Testamente* (1816) podal zprávu o objevu dosud neznámého defektního prvotisku *Nového zákona* (dále NZ).³⁴ Ve vyčerpávajícím nálezovém rozboru využil srovnávací metody. Čtenáře nejprve seznámil s přesným typografickým, obsahovým a textovým popisem daného exempláře a poté přistoupil k jeho konfrontaci s jinými inkunábulemi a tisky NZ z počátku 16. století. Na základě této analýzy označil za možné místo tisku Plzeň, nebo Prahu a dobu výroby umístil mezi roky 1475-1481. Byl si ale vědom relativnosti svých výsledků a doufal v jejich zpřesnění po získání kompletního exempláře. V samostatně vydaném pojednání *Kurzgefasste Nachricht von der noch unbekanntem Buchdruckerei zu Altenberg in Böhmen* (1797) se věnoval soukromé tiskárně německého humanisty a teologa Kašpara Stolshagen a jihlavského papírníka Benedikta Freye ve Staré Hoře u Jihlavy (Altenberg an der Iglaw).³⁵ Z její produkce mu byly známy dva příležitostné tisky. Jeden z nich měl ve svém vlastnictví a podle jeho charakteristického impresa se pokoušel přesně lokalizovat tiskárnu a místo tisku. O druhém tisku věděl zprostředkovaně ze zpráv přítele a známého sběratele Josepha Bartsche. Disponoval i několika pramennými údaji. Z těchto zdrojů se snažil sestavit ucelenou historii dílny a jejích majitelů. Byl tak jedním z prvních osvícenských badatelů, který svou pozornost zaměřil i na mimopražský knihtisk. K průkopnickým počinům patřila i série jeho statí o dějinách českých novin a novinářství.³⁶ V roce 1800 vypracoval německou studii, ve které

Bibliotekáři Strahovské knihovny. In *Strahovská knihovna*, s. 101-103; BŘEŇOVÁ, V. Strahovští knihovníci a jejich příspěvky k dějinám knihtisku. In *Strahovská knihovna*, s. 193-196, 199, 201-204, 206-207. O Dlabačově literárně-odborném díle a životě pojednává heslo Cyrila Straky v: *Český slovník bohovědný. Díl třetí*, s. 532-534. Stručněji v: BAŤHA, F. Vzpomínáme Jana Bohumíra Dlabače. *Glosy ze Strahova*, s. 11-12.

33. Popis Dlabačovy pozůstalosti v: PRAŽÁKOVÁ, B. Bohumír Jan Dlabač ve Strahovské knihovně. In *Strahovská knihovna*, s. 133-171. Bibliografie Dlabačových tištěných prací viz: BŘEŇOVÁ, Strahovští ..., cit. 32, s. 206-207.

34. Komentovaná edice celého článku zahrnuta v: URBÁNKOVÁ, E. *Prameny a literatura k počátkům českého knihtisku. Sv. I/2*, text č. LVIII, s. 351-361; URBÁNKOVÁ, *Sv. II*, cit. 17, text č. LVIII, s. 125-126. Zde i přesná citace.

35. Stručný rozbor podává: BŘEŇOVÁ, Strahovští ..., cit. 32, s. 201-202.

36. V textu jsou popisovány tyto tři studie: původní *Abhandlung von dem Ursprunge, Aufkommen, Fortsetzen und von den mannigfaltigen Veränderungen der in böhmischer Sprache verfassten Zeitunge* (1800), která měla být otištěna v Schematismu království českého z roku 1800; přepracovaná *Nachricht von den in böhmischer*

oproti tehdejšímu zvyklostem oddělil studium historie novin od státovědy či statistiky a začlenil ho do literární historie a dějin knihtiskařství. Objasnil zde funkci i okolnosti vzniku psaných a tištěných novin. Určil předchůdce i příbuzné žánry a vytvořil jejich typologii. Zároveň zdůraznil hlavní vývojové mezníky (především vynález knihtisku). Přesto jeho práce nenašla pochopení a zůstala v rukopise. Až v roce 1803 byla publikována její přepracovaná podoba se zkrácenými výkladovými pasážemi a s rozšířenými knihopisnými popisy, jenž byla v roce 1814 přeložena i do češtiny. Tato verze s doplněnou vlasteneckou předmluvou a bohatšími bibliografiemi českého zpravodajství 16.-18. století se ale nedočkala kompletního otištění a zůstala jen torzem. Nehledě na tyto neúspěchy se Dlabač podle Šimečka stal zakladatelem studia českého novinářství.³⁷

K významným zástupcům osvícenského knihovnictví a knihovědy náležel vedle Dlabače i kulturní historik a bibliograf Karel Rafael Ungar. Od října 1780 zastával funkci prvního bibliotekáře Veřejné a universitní knihovny v Praze. Zasloužil se o reorganizaci provozu této mladé instituce. Rozšířil její fond o nové přírůstky získané ze zrušených klášterních knihoven, jejichž rozřídění a evidenci osobně prováděl. V první řadě však založil speciální oddělení *Bibliotheca nationalis*, do něhož zařazoval výhradně jazyková, geografická, autorská či obsahová bohemika. Jejich akvizici zajistil formou povinného výtisku.³⁸

První Ungarovou odbornou publikací byla edice spisu *Bohemia docta* pocházejícího z rukopisné pozůstalosti jezuita Bohuslava Balbína. K tomuto bio-bibliografickému dílu mapujícímu historii domácího kulturního a vědeckého dění, a také stav rukopisných fondů vybraných knihoven, připojil dodatečné opravy, doplňky i kritické komentáře. Jeho poznámky uvedené pod čarou představovaly výrazné tvůrčí obohacení původní Balbínovy práce. První díl vydal Ungar v roce 1776. Nezávisle na něm uveřejnil vlastní edici i řeholník Petr Candidus. Mezi oběma vydavateli vypukl konkurenční střet, do kterého vstoupil i Josef

---

Sprache verfassten und herausgegebenen Zeitungen (1803) vydaná v *Abhandlungen der Königlich böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* a její český překlad *Spis o počátku, uvedení, vydávání a změnách Českých vlasteneckých novin* (1814) publikovaný ve *Vídeňských novinách*. Jejich obsahovému rozboru i Dlabačovu působení v oblasti novinářství se věnuje: ŠIMEČEK, Z. Jan Bohumír Dlabač, zakladatel historie českého novinářství. In *Novinářský sborník*, s. 167-174.

37. ŠIMEČEK, cit. 36, s. 173.

38. Ungarovy knihovnické aktivity podrobně popisují příspěvky: PAVLÍKOVÁ, M. Pražská universitní knihovna za správy K. R. Ungara. In *Ročenka Universitní knihovny v Praze 1957*, s. 5-47; KUBÁTOVÁ, L. Karel Rafael Ungar a počátky zpracování knižního fondu. *Národní knihovna*, s. 183-189; KUBÁTOVÁ, L. Vývoj funkcí a agend v Universitní knihovně za vedení K.R. Ungara. *Národní knihovna*, s. 197-217. Obecně o Ungarově díle a vědeckém přínosu: PAVLÍKOVÁ, M. Karel Rafael Ungar a jeho místo v české obrozenecké vědě. *Věstník Československé akademie věd*, s. 155-166.

Dobrovský. Následná série vzájemných kritik a odpovědí přerostla až do osobní roviny.³⁹ Hlavně Ungar hodlal svými vykonstruovanými připomínkami oslabit Dobrovského autoritu a posílit svou vědeckou prestiž. Výtky se točily kolem starší české literatury a hodně prostoru v nich zabírala i problematika první tištěné knihy a zavedení knihtisku do Čech. Oba aktéři se dohadovali o místech a datech vydání nebo o formátech prvotisků. Své názory dokládali analýzami knih i pramenů, citacemi vědecké literatury či sledováním souvislostí mezi tisky a rukopisy. Nejvíce otázek u nich vzbuzovala *Kronika trojanská*. Ungar zde ještě věřil v rok 1468, a proto zlehčoval Dobrovského pochybnosti o této dataci. Celý spor však vyhrál jeho oponent. Ungarovy připomínky byly totiž bez vědeckého opodstatnění a podle Kábrta je dnes nelze brát příliš vážně. Sám Ungar se jich později rád vzdal a plně se přidal k Dobrovského závěrům.⁴⁰

Své rozsáhlé knihopisné znalosti chtěl Ungar zúročit v díle *Allgemeine böhmische Bibliothek*, jenž představovalo jednu z prvních odborně zpracovaných retrospektivních bibliografií českých tisků.⁴¹ Z původně zamýšlené koncepce, která měla evidovat veškerou systematicky uspořádanou tištěnou produkci od prvotisků až do konce 18. století, ale vyšlo jen torzo. V roce 1786 byl nejprve v dodatku k časopisu *Literarisches Magazin* publikován seznam, který byl ještě téhož roku vydán i jako zvláštní tisk v rozšířené verzi. Ungar v něm sestavil přehled náboženské literatury obsahující 102 záznamů, konkrétně pak popisy českých biblí a samostatných vydání NZ a SZ či jejich částí. Připojil také předmluvu, v níž si kromě koncepčních otázek všímal i pobělohorských osudů knih a knižní kultury. Z dnešního pohledu byly Ungarovy bibliografické záznamy poměrně spolehlivé a kompletní. Zahrnovaly např. německý překlad názvu, přepsaný český titul, incipit a explicit, tiskařské údaje, formát, typografickou a obsahovou charakteristiku nebo literární poznámku, odkazy na exempláře atd. Prostřednictvím typologických rozborů a vzájemné konfrontace zde Ungar řešil i sporné otázky spojené s vydavatelskou historií či bibliografickou identifikací tisků a jejich výrobců. Stejnou formu měl i jeho další příspěvek k dějinám knihtisku. Jednalo se o článek *Neue Beiträge zur alten Geschichte der Buchdruckerkunst in Böhmen*, který byl zveřejněn v roce

---

39. Vznik, vývoj sporu a posloupnost jednotlivých kritik sleduje: KÁBRT, J. *Základy české obrozenské bibliografie*, s. 48-51, 59-63. Vybrané a komentované ukázky s ohledem na české inkunábule v: URBÁNKOVÁ, cit. 17, Sv. I/1, texty č. XXXVIII-XXXIX, XLI-XLIII, s. 89-101, 139-196; URBÁNKOVÁ, Sv. II, cit. 17, texty č. XXXVIII-XXXIX, XLI-XLIII, s. 46-52, 65-74. Zde i přesné citace. Stručné zhodnocení Ungarovy třídílné edice Balbínova spisu i celého sporu podává: PAVLÍKOVÁ, Karel ..., cit. 38, s. 160-161.

40. Volně podle: KÁBRT, cit. 39, s. 62.

41. Záznamy prvotisků otištěny v: URBÁNKOVÁ, Sv. I/1, cit. 17, text č. XLV, s. 217-238; URBÁNKOVÁ, Sv. II, cit. 17, text č. XLV, s. 82-87. Zde i přesná citace spisu.

1795. Urbánková ho označila za nejobsáhlejší soupis českých prvotisků 18. století.⁴² Ungar v něm usiloval o celkové shrnutí dosavadních objevů a poznatků. Do jednoho seznamu, jenž zahrnoval 26 záznamů, zařadil všechny tehdy známé inkunábule českého původu dochované v konkrétních exemplářích nebo uváděné pouze v literatuře a historických pramenech. V rámci podrobných bibliografických popisů se opět snažil vyrovnat s tisky, ve kterých chyběly impresorské údaje. Znova k nim přidal odborné komentáře a poznámky. Čerpal přitom z osobních nebo Dobrovského typologických rozborů a srovnání příslušných inkunábulí. Výsledný seznam plně odpovídal kritériím a požadavkům moderních vědeckých výzkumů. Není tedy divu, že se stal základem pro registraci českých prvotisků v soudobých i pozdějších zahraničních bibliografiích. V českém knihovědném bádání ale paradoxně, či snad úmyslně zapadl bez většího užítu.

Současná inkunabulistika Ungarovy názory na počátky našeho knihtisku zčásti vyvrátila či alespoň zpochybnila (např. jeho výklad znaků v tiskařském signetu NZ jako rok 1475 nebo hypotézu o tisku a distribuci kališnických dodatků k ilustrovanému pasionálu z roku 1495 atd.) Některé závěry však nepozbyly svou platnost dodnes. Platí to především pro dataci *Kroniky trojánské*, jejíž výrobu posunul díky důkladnému typologickému rozboru z původního letopočtu 1468 až k roku 1475. *Kroniku* navíc zařadil do příbuzné skupiny latinských tisků se společným vznikem v neznámé plzeňské dílně vedené německým tiskařem. Ungarova kritická interpretace starších bibliografických pramenů a jejich prověřování nebo pečlivá vnější i vnitřní analýza popisovaných tisků a na ni navazující vzájemné porovnávání s důrazem na typologické odlišnosti a samozřejmě také objevy nových inkunábulí z něj učinily předního představitele české knihovědy a retrospektivní bibliografie, a to i přesto, že jeho knihopisné dílo zůstalo nedokončeno.

Ungarův odkaz završil svými knihovědnými aktivitami jazykovědec, slavista, literární a kulturní historik Josef Dobrovský. Dějinami knihy a knihtisku se zabýval hlavně v prvním období své vědecké kariéry (1777-1790), aby se poté o tomto tématu zmínil v jiných souvislostech a nakonec se k němu vrátil již jako vyzrálá vědecká osobnost shrnující své dosavadní výsledky.⁴³ Ty nebyly stálé a průběžně se i radikálně měnily. Dobrovský totiž vždy vycházel z dobového poznání českých prvotisků a starých tisků, jenž bylo v důsledku

---

42. Hodnocení Urbánkové se nalézá v poznámkovém aparátu k edici celého příspěvku v : URBÁNKOVÁ, Sv. II, cit. 17, text č. LIV, s. 104-114; URBÁNKOVÁ, Sv. I/I, cit. 17, text č. LIV, s. 284-334.

43. Dobrovského dílo rozdělil na 4 chronologické a tématické etapy (1777-1790; 1791-1803; 1803-1822; 1823-1829) Benjamin Jedlička, viz: DOBROVSKÝ, J. *Výbor z díla*, s. 508-522.

častých nálezů nových exemplářů nestabilní a neúplné.⁴⁴ Mezerovitost svých vědomostí ale nahrazoval důsledným racionalistickým a kritickým přístupem. Odmítal vykonstruované hypotézy a naopak vytvářel úsudky doložené spolehlivými a ověřenými prameny a literaturou. V oblasti knihopisu to v první řadě znamenalo podrobný průzkum knihy nahrazující přebírání údajů z knihovních katalogů a bibliografií. Dodnes je stále platný jeho výrok „Pamatujme, že znát vydání knihy a uvádět je není totéž. Znat, vydání znát, určitou knihu znát, znamená v bibliografickém smyslu shlédnout exemplář té knihy. Kdo nikdy žádný výtisk knihy neviděl, i kdyby si jej byl tisíckrát v katalozích našel, ten tu knihu v bibliografickém smyslu nezná.“⁴⁵ Bibliografii nepovažoval jen za pouhý mechanický popis knih. Naopak vyžadoval, aby si bibliograf osvojil rozsáhlé literární a kulturněhistorické znalosti, což nejlépe dokládal na vlastní osobě. Knihopisné poznatky mu byly východiskem pro další práci a procházely celým jeho dílem. Speciálně se jim věnoval především ve třech publikacích.

Ze zájmu o knihovny a knihtisky i z potřeby mapování soudobého domácího vědeckého dění a knižních novinek vydával Dobrovský periodika, která zaplňoval vlastními informačními příspěvky a komentáři. V roce 1779 to byl časopis *Böhmische Literatur* od druhého ročníku (1780, po přestávce dokončen 1784) tématicky rozšířený a s pozměněným názvem *Böhmische und mährische Literatur*, na nějž později navázal *Literarisches Magazin* (1786-1787).⁴⁶ Obsah všech řad rozdělil do několika samostatných oddělení. Prostor zde dostaly informace o aktuálním společensko-akademickém životě na pražské univerzitě a českých školách, biografické medailonky, bibliografická registrace tehdejší odborné literatury, a hlavně v sekci *Bibliothekarische Nachrichten* i zprávy o stavu a fondech vybraných knihoven (např. Veřejné a universitní knihovny v Praze a Brně atd.) společně s popisy nových objevů významných písemných a tištěných památek. Do úvodního čísla umístil Dobrovský i knihopisný soupis jemu známých prvotisků. Jednalo se o první výsledky jeho bádání. Bibliografie tak byla poměrně kusá. Dobrovský ji uspořádal chronologicky podle roků vydání a zahrnul do ní jak jazykově české, tak i latinské prvotisky z let 1468-1501 a z větší části pocházející z fondů Klementina. Kromě inkunábulí dochovaných v konkrétních

---

44. Právě tuto nejasnost se později snažili využít jeho odpůrci a zlehčit či dokonce potlačit Dobrovského závěry. Z Dobrovského současníků to byli např. Hanka či Vrtátko (viz níže), z pozdější generace především Tobolka. Všichni upozorňovali na Dobrovského váhavost a časté změny názorů v případě českých prvotisků. Chtěli tím hlavně zpochybnit jeho odmítnutí *Kroniky trojanské* jako prvního českého tisku. Viz: TOBOLKA, Z.V. Josef Dobrovský a jeho názory na počátky knihtisku. In *Josef Dobrovský 1753-1829*, s. 344-357.

45. Dobrovského citát uvádí Bohatcová v: DOBROVSKÝ, J. *O zavedení a rozšíření knihtisku v Čechách*, s. 20.

46. Pro český překlad všech uvedených periodik viz: DOBROVSKÝ, cit. 43, s. 21-158.

exemplářích zde odděleně zařadil i nejisté tisky, o jejichž existenci věděl pouze z literatury. Jednotlivé záznamy dodržovaly dobový bibliografický standard (formální, obsahová a literárněhistorická charakteristika, opis explicitu a jeho německý překlad, odkazy na dochované exempláře atd.) Rozsáhlejší typografické nebo typologické rozbory nahradil spíše kritickým přehledem literatury a pramenů. Již v následujícím ročníku obohatil seznam o nové přírůstky. Jejich citace ale pouze převzal z článku archiváře Rosenthala. Ve stejném čísle přidal v omezené míře i moravské prvotisky a zdejší postinkunábulní knižní produkci. Největší zájem u něj vzbudila *Kronika trojánská*. Rok 1468 přijal s rozpaky, ale odmítavý postoj k němu ještě nezaujal a ani k jejímu místu tisku se nevyjádřil jednoznačně. Přemítal nad Prahou, Plzní i Kutnou Horou a dokonce zvažoval i zahraniční tiskařskou dílnu. I v případě dalších inkunábulí se až na několik výjimek, zdržel větších teorií osvětlujících jejich vznik či možnou existenci. Velmi bystré však bylo jeho závěrečné konstatování. Srovnáním prvotisků a knižní produkce 18. století totiž upozoroval znatelný úpadek českého i moravského typografického řemesla.

V přestávce mezi vydáním jednotlivých čísel časopisu *Böhmische und mährische Literatur* uveřejnil Dobrovský svůj nejvýznamnější knihovědný příspěvek. Šlo o článek *Über der Einführung und Verbreitung der Buchdruckerkunst in Böhmen* z roku 1782.⁴⁷ Tématicky v něm navázal na předchozí práci. Kromě prvotiskové epochy se soustředil i na následující vývoj tiskařského oboru. Sledoval jej až do své současnosti. Splnil tak úkol, který si již dříve vytyčil. Shromáždil, zpracoval a zpřístupnil data, čímž vytvořil předpoklady, na kterých mohly být vybudovány dějiny českého knihtisku. Oproti tehdejším zvyklostem zatlačil bibliografický přístup do pomocné role a za hlavní metodu zvolil biografický pohled. Inkunábule a knihtisk první čtvrtiny 16. věku pojal ještě formou knihopisného soupisu s výkladovými pasážemi, ale mladší období shrnul do abecedního seznamu tiskařů. Ten obsahoval jméno řemeslníka, dobu či místo působení a případně i další profesní informace. Primárně se zaměřil na tiskárny v Čechách. Bohemikálnímu knihtisku v cizině se věnoval pouze omezeně (např. Benátky, Norimberk). Moravské oficíny vynechal úplně. Přesto uvedl do literatury mnoho dosud neznámých jmen. Předstupeň a zdroj této práce představoval jeho osobní zápisník.⁴⁸ Do něj si zapisoval všechny bibliografické a životopisné zprávy, které získal prohlídkou konkrétních knih nebo sběrem z jiných pramenů. Dále měl k dispozici i

---

47. Kritickou edici s bohatým poznámkovým a bibliografickým aparátem vydala Bohatcová viz: DOBROVSKÝ, cit. 45, s. 5-107.

48. Obsahu zápisníku uvádí Bohatcová v: DOBROVSKÝ, cit. 45, s. 21-23. Provedla také jeho důkladnou analýzu a srovnání s článkem.

vlastní interfoliované a četnými přípisky doplněné třetí vydání Koniášova Indexu a samozřejmě i další domácí oborovou a bibliografickou literaturu (Fiebiger, Voigt atd.). Jejím studiem a především výběrem a zhuštěním poznámek ze zápisníku došel k výsledku v podobě svého článku.

Úroveň a rozsah jednotlivých položek tiskařského seznamu byla různá. Závisela nejen na Dobrovského selekčních kritériích, ale hlavně na množství exerpovaných pramenů a knih. Někde znal pouze jméno a rok vydání jednoho tisku. Jindy dokázal sestavit i přibližnou dobu činnosti tiskárny a další podrobnosti. Z impres zjišťoval místa a podle domovních znamení i adresy dílen. Nakladatelské údaje mu poskytovaly doklady o privilegiích tiskařů (universitní, dvorní tiskař atd.) či faktorských a dědických funkcích. Na jejich základě upozorňoval nebo se i snažil vyřešit příbuzenské vztahy (shody jmen, otec-syn, sňatky, vdovy) a majetnické posloupnosti držitelů tiskáren či jejich prodeje. Pozoroval pohyb tiskařů a případně i rozlišoval jejich další jména či různá označení jedné dílny. U příslušných tiskařských osobností uváděl společenské úřady a dosažené vzdělání. Někde provedl i povšechnou charakteristiku tiskařské produkce či nejznámějších děl, a pokud byla k dispozici, tak citoval i odbornou literaturu. Vedle soupisu domácích typografů spočívalo těžiště studie i v analýze *Kroniky* a obširném výkladu počátků českého knihtisku. Dobrovský zde výrazně revidoval své předchozí názory. Kromě toho, že odmítl Gutenbergův kutnohorský původ, označil za první tištěnou knihu jednoznačně latinský tisk *Statuta synodalia* ... Až za něj posunul *Kroniku*. *Statuta* měl podle něj vytisknout Němec působící v Plzni a udržující obchodní styky s Norimberkem. Naznačil i možnou spojitost s pražskou kapitulou. Tisk *Kroniky* zasadil do let 1476-1478-1487. Mělo k němu dojít v Praze v neznámé německé tiskárně. Jako rukopisná předloha nejspíš posloužil osecký rukopis. Jejich vzájemné porovnání ale nemohl Dobrovský uskutečnit, protože dotyčný manuskript nikdy osobně neviděl. Zato realizoval důkladný typologický rozbor tisku. Zjistil z něj, že sazeč úzce kopíroval rukopisnou předlohu, kterou napodoboval stránku za stránkou či dokonce řádku za řádkou, o čemž svědčí nestejně zakončení řádků a přehlédnuté a dodatečně dotisknuté stránky. Neuniklo mu, že *Kronika* byla vytištěna ze dvou rozdílných písmových řezů, a že na určitých stránkách jsou typy z obou písmových sad promíchány. Nevynechal ani průzkum slitků, zkratek či diakritických znamének či filigránů.

Nevyřešené otázky kolem českých prvotisků a nálezy nových inkunábulí uváděly Dobrovského do pochybností. V soukromém dopise příteli Josefu Valentinu Zlobnickému z roku 1789 se již na dataci *Kroniky* díval jinak než před sedmi lety. Uznal rok 1468 a tisk knihy umístil mimo české hranice. Různorodý pohled prosazoval i ve spise, v němž podal

první syntetický přehled a periodizaci dějin české literatury a řeči. Toto dílo vyšlo celkem ve třech vydáních. Poprvé v roce 1791 jako příspěvek v časopise Královské české společnosti nauk pod názvem *Geschichte der böhmischen Sprache*, o rok později (1792) v rozšířené verzi jako samostatná publikace s titulem *Geschichte der böhmische Sprache und Litteratur* a nakonec i v podstatně pozměněné podobě a hlavně v několikaletém časovém odstupu jako *Geschichte der böhmische Sprache und ältern Litteratur* z roku 1818.⁴⁹ Do literárněhistorických pasáží o vzniku jazykově českých písemných a tištěných památek v jednotlivých dějinných etapách zasadil i zmínky o knihtisku, prvotiscích a tiskařích. Jejich pojetí se v tomto případě lišilo od výše popsaných příspěvků. Dobrovský zde kladl důraz na jazyk, autory a obsah literárních památek. Informace o jejich formě (rukopis, tisk) doplnil pro úplnost svých vývodů. Z tiskařů vybral pouze ty, kteří se mohli prokázat překladatelskými či autorskými aktivitami (např. Konáče či Veleslavína). Knih tisk jako takový ocenil z hlediska jeho přínosu pro jazykové a kulturní dění. O jeho zavedení do Čech se podrobně nerozepsal. Zdůraznil jen časnost tohoto kroku a uvedl heslovitý výčet raných inkunábulí. V prvním a druhém díle rozšířil jejich řady jen nepatrně. Někde se zřekl svých původních hypotéz, jinde zůstal u předchozích tvrzení. Platilo to především pro *Kroniku*. S nepatrným náznakem pochyb opět souhlasil s rokem 1468 jako datem tisku a označil ji za tiskařskou prvotinu. V prvním díle si netroufl říci, kde byla vytištěna. Ve druhém připustil, že mimo Čechy.

Výrazné změny doznala třetí verze. Základní cíl díla, spočívající v syntéze českých literárních dějin, zůstal stejný. Ponecháno bylo i členění na vývojové epochy. Dobrovský k nim ale nově připojil rozsáhlé knihopisné seznamy a pasáže, jež obsahovaly aktualizované poznatky. Shrnul a poopravil zde i své dosavadní znalosti a názory. Původní materiál publikace tak zřetelně narostl a musel být ohraničen rokem 1526. Z hlediska dějin knihtiskařství a bibliografie prvotisků představovalo toto vydání Dobrovského finální příspěvek ke zmíněné tematice. Veden snahou o výstižné podchycení všech svých závěrů umístil do patnáctého paragrafu spisu bibliografii českých inkunábulí a do šestnáctého paragrafu knihopisný soupis postinkunábulí. Ten dovedl do roku 1526 a doplnil povšechnou charakteristikou tiskařských dílen. Oba přehledy navíc propojil s textovými částmi, ve kterých podal obsáhlejší komentáře k vybraným tiskům a pojednal i o zavedení knihtisku do Čech. Soupis inkunábulí obsahoval 25 číslovaných a chronologicky uspořádaných položek jazykově českých prvotisků. Do jejich popisu vsunul Dobrovský i zmínky o latinských inkunábulích.

---

49. Kritickou edici všech tří vydání připravil Jedlička: DOBROVSKÝ, J. *Dějiny české řeči a literatury v redakcích z roku 1791, 1792 a 1818*, 508 s. Do češtiny pak přeložil 2. vydání z roku 1792: DOBROVSKÝ, J. *Dějiny české řeči a literatury*, 187 s.

Zachytil zde zároveň dochované i dubiozní tisky. V bibliografickém záznamu nových přírůstků dodržel své tradiční postupy (opis titulu, explicitu, odkazy na exempláře, kritické zhodnocení pramenů atd). U známých inkunábulí usiloval o stručnost a udal pouze základní knihopisné údaje nebo odkázal na text s rozбором příslušného díla. V soupise tisků z let 1501-1526 shromáždil téměř 130 knih tištěných v Čechách a v zahraničí. Základní bibliografický záznam tvořil převážně opis českého titulu s místem a rokem tisku, jménem tiskaře a fyzické údaje (formát, někdy i počet stran). Popisy významnějších tisků doprovodil vydavatelskou historií, odkazy na literaturu či dalšími komentáři. Rozsáhlý exkurz do dějin českého typografického řemesla uzavřel přehledem domácích tiskařů. Po vzoru článku z roku 1782 využil i zde biografický přístup. Postupně podle českých měst stručně vylíčil činnost každého řemeslníka. Uvedl data působení, adresy oficín a stručnou charakteristiku tiskařské produkce nebo nejznámějších tisků. Nezapomněl zachytit ani vztahy se zahraničními tiskaři.

Výklad počátků tiskařství v Čechách zaznamenal opět změny. Dobrovský se vlivem nových nálezů vrátil k závěrům z roku 1782. Vytištění *Kroniky* v roce 1468 definitivně odmítl. Za první tisk ale neoznačil *Statuta*, nýbrž NZ se signetem (1475), u kterého převzal dataci jeho objevitele (Ungara). *Kroniku* posunul do roku 1476. S místy tisku si moc neporadil. Soudil, že od roku 1487 se v Praze nacházela tiskárna. Knihy vytištěné před tímto datem připsal kočovnému tiskaři, jenž působil asi v Plzni. I přes určitou rozkolísanost (např. u *Kroniky*) směřoval nejstarší tiskařskou výrobu do tohoto města. V názorech na další inkunábule (Ezopovy bajky, kališnické dodatky k ilustrovanému pasionálu atd.) se Dobrovský víceméně shodoval s Ungarem. Úplně poprvé zde představil tisky plzeňského tiskaře Mikuláše Bakaláře a z tohoto důvodu jim věnoval i rozsáhlejší bibliografické záznamy. Nově zmínil i vimperské aktivity Johanna Alacrawa. Větších novinek nedoznalo jeho hodnocení knihtisku počátku 16. století. I zde, podobně jako v minulých příspěvcích, zdůrazňoval jeho slabý potenciál a specifčnost spočívající v převládajícím českojazyčném rázu.

2.3 Knihovědné bádání v době národního obrození

V průběhu první poloviny 19. století nabralo české knihovědné bádání zcela nový směr. Příčinou byla generační a ideová obměna obrozeneckých kruhů. Vypjaté vlastenectví nastupující Jungmannovy skupiny a její snaha prospět svou vědeckou prací nově se formujícímu českému národu, a to i za cenu zkreslení či popření pravdy, našla ohlas nejen v naší literární historii, ale také v domácí retrospektivní bibliografii a knihovědných

výzkumech. Podle Voita měly tyto tendence vedle svých pozitivních rysů i několik dlouhodobých negativních dopadů. Česká bibliologie se od dob Jungmannových vyvíjela izolovaně od zahraničních vlivů. Uzavřela se do sebe a začala sloužit jako nástroj k upevnění a posílení národního sebevědomí. Výrazný německý podíl na domácí knižní kultuře byl potlačen či alespoň citelně utlumen. Upřednostňovaly se výhradně jazykově české tisky a jejich knihopisné zmapování a zpracování. Tím však byla narušena předchozí jazyková pluralita a původně homogenní tiskařská produkce byla rozdělena do dvou větví. Do popředí zájmu našich knihovědců a bibliografů se navíc dostaly jen určité problémy a témata (datace *Kroniky trojánské*, obnovení Gutenbergovské legendy, později zájem o knihtisk 16. věku a především Melantrišsko-Veleslavínskou tiskárnu atd.) zatímco jiné oblasti (ilustrace, písmolijectví atd.) byly odsunuty na vedlejší kolej a z větší části zanedbávány.⁵⁰

Na počátku tohoto buditelského směru české knihovědy stál lingvista, literární vědec, překladatel a hlavně iniciátor novodobého programu české kultury a vědy Josef Jungmann se svým spisem *Historie literatury české aneb soustavný přehled spisů českých ...* (první vydání vyšlo v roce 1825, druhé přepracované, opravené a rozšířené bylo dokončeno v letech 1849-1851 s pomocí Václava Vladivoje Tomka).⁵¹ Vytvořil v něm souhrnné dějiny národní literatury a zároveň i systematicky uspořádaný knihopisný soupis našeho písemnictví od úplných počátků až po autorovu současnost evidující jak rukopisné, tak i tištěné knihy. Zaměřil se ale výhradně na jazykově česká či slovenská díla, zatímco jejich latinské či německé protějšky, až na malé výjimky vynechal úplně. Při tvorbě záznamů vycházel ze dvou zdrojů. Část popsaných publikací poznal přímo z autopsie, řadu dalších zaznamenal na základě sekundárních bibliografických pramenů, aniž by viděl konkrétní exempláře. Občas se proto dopustil chyb a nepřesností. V celkovém výsledku však tyto prohřešky hrály vedlejší roli. Jungmann totiž sledoval jiné cíle. Chtěl poukázat na kvantitu, pestrost a starodávnou tradici české literatury. Očekával, že jeho *Historie* bude zastávat významnou společenskou úlohu a přispěje k dobovým obrozeneckým snahám o emancipaci českého národa. S věcnou kritikou Jungmannova spisu vystoupil Dobrovský. V rozsáhlé recenzi opravil řadu

---

50. Volně podle: VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 10-11.

51. Podrobnější analýzu i celkové hodnocení Jungmannovy *Historie* z bibliografického hlediska podávají tyto příspěvky: TOBOLKA, Z.V. Jungmannova „Historie Literatury České.“ *Slovanská knihověda*, s. 7-15; HORÁK, F. Josef Jungmann tvůrce novodobé české bibliografie. In *Josef Jungmann a jeho pokrokový odkaz dnešku*, s. 235-240; ŠPĚT, J. Jungmannova Historie literatury české a její místo ve vývoji české bibliografie. In *Česká bibliografie*, s. 161-192. ŠPĚT, J. Jungmannova Historie literatury české a její místo ve vývoji české bibliografie. 2. část. In *Česká bibliografie*, s. 191-214.

knihopisných a formálních omylů.⁵² Jungmannovi vytkl nekritický až idealizovaný přístup k českým literárním dějinám. Ten se projevil i v problematice počátků našeho knihtisku. Zde Jungmann převzal hned několik nepodložených tvrzení. U prvotisku *Kroniky trojánské* souhlasil s rokem 1468 a odmítl veškeré pochybnosti. Stejně si počínal i v případě dalších dubiózních či nedatovaných tisků, a kde mohl, dal za pravdu hypotézám o jejich větším stáří. Souhlasný postoj oficiálně zaujal i k otázce Gutenbergova kutnohorského původu. Je tedy zřejmé, že knihovědné bádání neobohatilo o žádné závažnější poznatky. Jeho koncepci jazykově českého knihtisku jako pokrokové složky domácí kultury si ale osvojilo mnoho soudobých i mladších badatelů a bibliografů.⁵³

Na formování buditecké knihovědy a inkunábulistiky se podílel i jazykovědec, literární historik, editor a překladatel Václav Hanka. Pro práci se starými památkami našeho písemnictví měl jako dlouholetý zaměstnanec Vlasteneckého musea v Praze (od roku 1819 zde sepisoval sbírky, v roce 1821 byl jmenován prozatímním a v roce 1823 řádným bibliotekářem, od roku 1842 zastával také funkci archiváře a kustoda) vhodné podmínky a předpoklady. Nejnovější výzkumy ale dokázaly, že nebyl na své povolání a vědeckou kariéru dostatečně odborně připraven.⁵⁴ V zacházení s muzejními sbírkami se dopouštěl mnoha neprofesionálních zákroků, jež narušovaly jejich původní vzhled a autenticitu. Zdejší knižní fondy využíval i pro své neumělé falzátorské aktivity. Svým zásahem měl údajně poznamenat i osecký rukopis *Kroniky trojánské* chtěje tak zabránit možnému srovnání s prvotiskem a odmítnutí roku 1468.⁵⁵ Pro obhájení prvenství *Kroniky* podnikl Hanka i mnohem

---

52. Český překlad této recenze k dispozici v: DOBROVSKÝ, cit. 43, s. 449-454. Jungmann a Dobrovský se neshodovali v řešení řady dobových otázek, např. v pohledu na historii staroslovanské kultury v Čechách, původ písně *Hospodine, pomiluj ny* či v určení stáří českého překladu bible atd. Porovnání jejich názorů a celkové zhodnocení přínosu obou osobností v oblasti literární historie provedl: PALAS, K. Dobrovského Geschichte a Jungmannova Historie. In *K 150. výročí úmrtí Josefa Dobrovského*, s. 41-70. Zde zmíněny i názory na knihtisk.

53. Mezi bezprostřední Jungmannovy následovníky patřil Ignác Jan Hanuš, který k jeho *Historii* připravil dodatky (1869-1871). Nové bibliografické soupisy zaznamenávající ale literaturu 19. století sestavili Josef Václav Justin Michl (1839, zahrnul zde i cizojazyčnou bohemiku) a František Doucha (1865). Bio-bibliografický slovník českých literátů sepsal Josef Jireček (1875-1876, viz text níže). Ve 20. století navázali na Jungmannův odkaz tvůrci *Knihopisu českých a slovenských tisků ...* viz více 3. kapitola.

54. Pro podrobnější popis Hankova působení v Národním muzeu viz: VRCHOTKA, J. Václav Hanka a Národní muzeum. *Časopis Národního muzea*, s. 81-82. Analýzou Hankových odborných znalostí se nejnověji zabýval Sršeň. Své poznatky shrnul hlavně v: SRŠEŇ, L. Příspěvky k poznání osobnosti Václava Hanky. 3. In *Sborník Národního muzea v Praze*, s. 143-144.

55. Tuto hypotézu vyslovila jako první Urbánková a následně ji rozvedla Vidmanová. Podle ní měl Hanka odstranit z oseckého rukopisu list, na kterém se nacházela malovaná iniciála P. Své tvrzení dokládala tím, že Hanka rukopis, poté co se dostal do muzea, osobně katalogizoval. Musel si tedy všimnout podobnosti mezi ním a prvotiskem, jehož exemplář se v muzejních fondech také nacházel. Iniciála musela rychle zmizet, protože nejzřetelněji dokazovala vzájemnou závislost obou textů. Hankovu vinu popřel Horák. Podle něj prý Hanka mohl přímo vytrhnout list se závěrečným letopočtem nebo rovnou zničit celý rukopis, aby tak zabránil jeho

standardnější kroky. K čtyřstému výročí objevení knihtisku (1840) publikoval příspěvek *Prvotisk český a prvotisk polský*, v němž kromě plzeňského prvotisku představil i polskou inkunábuli *Statuta synodalia et provincialia Wratislaviensia*.⁵⁶ Velkou část tohoto článku založil na Dobrovského a Ungarových rozborech a jejich doslovných překladech do češtiny. Vedle toho provedl vlastní srovnání tisku a dostupných trojanských rukopisů. Nesoustředil se však na textové pasáže, ale pouze na explicity a konečné datační formule. Charakteristice polského tisku věnoval mnohem menší prostor než jeho českému protějšku. Omezil se jen na obsahový popis a jazykovou analýzu závěrečných polských modliteb se zřetelnými českými vlivy. Celkový výsledek jeho práce proto působil nevyrovnaným dojmem.⁵⁷ Hanka sice podal výstižný přehled dosavadních názorů na *Kroniku*, ale nevyvodil z nich žádné větší dedukce. Až na několik nepatrných a lehce zpochybnitelných poznámek se je nesnažil nijak výrazně vyvrátit. Vlastně jen upozornil na Dobrovského nestálost v otázkách datace *Kroniky* a tuto nejistotu nejspíš považoval za hlavní argument mluvící ve prospěch roku 1468. Ani jeho konfrontace jednotlivých trojanských rukopisů nepomohla odhalit dobu vzniku této inkunábule. Úroveň článku zvýšily alespoň připojené obrazové reprodukce. Podobného informačního rázu byl i Hankův příspěvek *Bibliografická správa o vydání Ezopových bajek*.⁵⁸ Autor zde tlumočil názory Dobrovského a jiných badatelů na fragment prvotisku Ezopových bajek a sledoval i zmínky o pozdějších vydáních. Ze dvou tisků pocházejících z 16. století otiskl pro potřeby srovnání jejich obsahové rejstříky. Neopatřil je ale žádnými komentáři či připomínkami.

V roce 1852 uveřejnil Hanka časopisecky studii *České prvotisky*, kterou následně (1853) vydal v samostatném otisku s titulem *Bibliografie prvotiskův českých od 1468 až do 1526 léta*.⁵⁹ Formou obšírného knihopisného soupisu v ní představil naše nejstarší tištěné knihy.

---

konfrontaci s prvotiskem. Pro Horáka by možná existence listu stejně nebyla důkazem proti roku 1468. Upozornil totiž na to, že iniciály s podobnou výzdobou se nacházely i v jiných rukopisech. Viz příspěvky: URBÁNKOVÁ, E. *K počátkům českého knihtisku*, s. 15; VIDMANOVÁ, A. Národní hrdost, Hanka a první česká tištěná kniha. *Dějiny a současnost*, s. 6-9; HORÁK, F. Ještě k prvnímu českému tisku. *Dějiny a současnost*, s. 30-31; VIDMANOVÁ, A. Ještě k prvnímu českému tisku [odpověď na kritiku F. Horáka]. *Dějiny a současnost*, s. 32-33.

56. Komentovanou edici Hankova článku s vynecháním popisu polského tisku uvádí: URBÁNKOVÁ, Sv. I/2, cit. 34, text č. LXVIII, s. 422-446; URBÁNKOVÁ, Sv. II, cit. 17, text č. LXVIII, s. 158-161.

57. Urbánková tvrdila, že při četbě Hankova článku má čtenář dojem, jakoby autor dospěl ještě k jiným závěrům, než které otiskl. Viz: URBÁNKOVÁ, cit. 55, s. 4. Vidmanová naznačuje, že jeho příspěvek byl úmyslnou mystifikací. Hanka ho prý sepsal takovým způsobem, aby udržel rok 1468 (např. neprovedl podrobnější srovnání). Viz: VIDMANOVÁ, Národní hrdost ..., cit. 55, s. 7.

58. HANKA, V. Bibliografická správa o vydáních Ezopových Bajek. *Časopis českého museum*, s. 337-352.

Pro specifické domácí poměry a v rozporu s tehdejšími zvyklostmi ale rozšířil pojem prvotisk. Vycházející z historického, politického a literárního vývoje posunul jeho časovou hranici až k roku 1526. Chtěl se tím vyrovnat evropským inkunábulím co do počtu i délky trvání prvotiskové epochy. Díky tomu zaznamenal přes 170 záznamů převážně českojazyčných publikací. Evidoval jak dochované, tak i dubiozní tisky. V počáteční etapě zohlednil i latinské tisky (Plzeň, Vimperk) a z mladší doby bohemikální knihtisk v zahraničí (Norimberk, Benátky atd.) nebo Skorynovy pražské aktivity. Bibliografii uspořádal do osmi oddílů podle míst výroby (Plzeňské, Pražské, Bělské tisky atd.). Při její tvorbě se nedržel jednotných pravidel a zásad. Některé knihy obdařil rozsáhlými popisy. Jinde byl mnohem stručnější, a kde mohl, uvedl pouze odkaz na příslušnou literaturu. V podrobnějších záznamech nevynechal kromě standardních bibliografických údajů ani typologické rozbory. Na jejich základě určoval místa tisku a vzájemné souvislosti mezi tiskařskými produkty. Stejně jako ve svém starším příspěvku připojil k bibliografii i litografické reprodukce důležitých pasáží významných tisků. Celkově tedy docílil poměrně kompletního knihopisného přehledu bohemikálního knihtisku, který byl nahrazen až ve 20. století. Jeho chronologické vymezení inkunábulí ovlivnilo ještě Tobolkovy bibliografické plány.⁶⁰

Ve snaze posílit prestiž a tradice českého knihtiskařství se soudobí buditelé navraceli již k vyvráceným mýtům a znova je křísili. Odmítavé postoje, které zaujala předchozí osvícenská generace, zpochybňovali. Tímto způsobem byla oživena pověst o Gutenbergově kutnohorském rodišti. Svým beletristickým zpracováním se o to ve slavnostním roce 1840 zasloužil Hankův nástupce ve funkci muzejního knihovníka Antonín Jaroslav Vrt'átko. V práci *Jan Šťastný. Upomínky na věk patnáctý* v podstatě opakoval tvrzení humanistických a barokních literátů, jenž upravil podle vlastní romanticky a vlastenecky zjištěné fantazie.⁶¹ Vrt'átko spojil Gutenbergovu historku s legendou o pražském doktoru Faustovi. Vynálezce knihtisku přejmenoval na Jana Šťastného (přeložil latinský výraz faustus) a pasoval ho na českého rodáka, který utekl před husity do ciziny. Kromě toho se zabýval i našimi prvotisky. Označil je za domácí výrobky vytištěné bez německého podílu. U datace *Kroniky trojanské* si

---

59. Pro komentovanou edici zaměřenou pouze na prvotisky vytištěné do roku 1500 viz: URBÁNKOVÁ, Sv. I/2, cit. 34, text č. LXXIV, s. 514-540; URBÁNKOVÁ, Sv. II, cit. 17, text č. LXXIV, s. 189-194.

60. V roce 1905 navrhoval Tobolka podle Hankova vzoru stanovit za hranici českých prvotisků rok 1526. Ve své nejstarší práci věnované knihopisnému soupisu prvotisků dokonce označil jeho bibliografii za první soupis českých inkunábulí a zcela ignoroval Ungarovy a Dobrovského příspěvky. Viz: TOBOLKA, Z.V. *Český slovník bibliografický*, s. I.

61. Krátkou komentovanou ukázkou článku vybrala: URBÁNKOVÁ, Sv. I/2, cit. 34, text č. LXIX, s. 447-449; URBÁNKOVÁ, Sv. II, cit. 17, text č. LXIX, s. 161-162.

nepřipouštěl žádné pochyby a dokonce tvrdil, že musely existovat ještě starší tisky, které se však díky jezuitským protireformačním praktikám nedochovaly.

Na Vrt'átka navázal Karel Alois Vinařický. Ve své rozsáhlé studii *Jan Gutenberg ...* z roku 1845 sice vycházel z archivních pramenů i zahraniční literatury, ale sledoval přitom vlastenecké cíle, kterým podřídil celý svůj výklad.⁶² Poukázal na Vrt'átkovy omyly, sám však vytvořil řadu hypotéz a spekulativních závěrů. Využil k tomu mezery ve znalostech Gutenbergových životních osudů i vágní údaje z archiválií. Přebíráním doložených fakt, analogiemi a etymologizováním nebo počesťováním cizích jmen hodlal obhájit vynálezcův český původ. Kromě Gutenbergových tiskařských aktivit pátral i po jeho nejbližší rodině či osobách, s nimiž slavný objevitel údajně přišel do styku. K Vinařického hlavním tezím patřila přesná datace Gutenbergova narození (1412 v Kutné hoře), odhalení jeho pražských univerzitních studií zakončených bakalářskou zkouškou (18. listopadu 1445), objasnění pražské Faustovské pověsti (jako student Mladota prý Gutenberg bydlel společně s Johannem Fustem v novoměstském domě a spolupracoval s ním na řadě mechanických přístrojů) či potvrzení českého podílu na vynálezu knihtisku (Gutenberg se měl inspirovat kutnohorským mincovnickým, slévačským a zlatnickým řemeslem). Nezapomněl ani na domácí inkunábule. Podal jejich stručný bibliografický výčet a představil dílny působící v českých městech. Prověřoval i další potencionální prvotisky, protože v *Kronice trojánské* neviděl první tištěnou knihu, a předpokládal ještě starší tisky. Počátky našeho knihtisku nakonec ztotožnil s deskotiskem a posunul až k roku 1417. Proti vykonstruovanému a vědecky pochybnému obsahu Vinařického článku se veřejně postavil český historiograf Tomek a v soukromé korespondenci zpochybnil autorovo úsilí i samotný Jungmann.⁶³ Přesto se Vinařický zařadil mezi průkopníky české knihovědy. Byl totiž jedním z prvních, který zvolil nový přístup a zdroje. Své monografické pojednání založil na interpretaci vhodných archiválií, a ne pouze na samotných tiscích a bibliografických pramenech, jako činili Dobrovský či Ungar.

Odlišný pohled na osobu a národnost objevitele knihtisku zastával vlastenecký novinář Josef Dominik Malý. Jeho článek *Krátká zpráva o vynalezení umění knihtiskařského* vyšel již

---

62. VINAŘICKÝ, K. Jan Gutenberg : narozen w Hoře Kutné r. 1412., bakalářem swobodných umění učiněn w Praze 18. list. 1445, prwní knihtiskař w Mohuči 1450. *Květy*, s. 529, 543-544, 551-552, 574-575, 582-583, 591-592, 598-599, 606-607, 614-615, 622-623, 630-631. Při otištění první části článku uveden celý titul, poté používán pouze zkrácený titul: Jan Gutenberg.

63. Tomkova kritika vyšla v *Květech* ještě před tím, než Vinařický svůj příspěvek dokončil (otiskoval jej totiž na pokračování). Viz: TOMEK, V.V. O Janu Gutenbergovi. *Květy*, s. 542-543. Jungmann Vinařického pokus o udržení Gutenbergovy české národnosti zpochybnil v dopise Antonínu Markovi z 16. září 1845. Příslušnou pasáž cituje: PALAS, cit. 52, s. 53.

v roce 1837, tedy ještě před Vrtátkem i Vinařickým.⁶⁴ S těmito následovníky ho však spojoval podobný cíl. Ani Malý nechtěl objev typografie připsat Němcům. Nehodlal se ale pustit do polemiky o Gutenbergově českém rodišti. Ve svém příspěvku naopak tlumočil pověst o Janszoonovi Laurensi Costerovi, kterého považoval za skutečného původce knihtiskařství. Své tvrzení doložil přesnými Gutenbergovými a Costerovými životopisy i popisy jejich tiskařských začátků a hlavně soupisem tisků haarlemské oficíny. Hodnověrnost svých vývodů zvýšil i dobrými znalostmi historie deskotiskové a tiskové technologie. Na konci studie pak předložil několik konkrétních závěrů. Německé a Gutenbergovy zásluhy označil za zveličené a nezasloužené. Podle něj Němci knihtisk od Holanďanů jenom převzali, zdokonalili a proslavili. Gutenbergově a později Schöfferově mohučské tiskárně byl objev typografie přiznáván jen proto, že fungovala mnohem delší dobu, zatímco starší Costerova dílna brzo zanikla a zanechala po sobě pouze malé množství výrobků, jenž ji, na rozdíl od výkonnějšího německého konkurenta, nemohlo výrazně proslavit.

K hodnotnějším obrozeneckým knihovědným příspěvkům náležel článek *Historický přehled českého časopisectví* sepsaný archeologem a kunsthistorikem Janem Erazimem Vocelem.⁶⁵ Autor v něm zachytil vznik a vývoj českojazyčného periodického novinářství od počátků až do jeho současnosti. Vedle toho podal charakteristiku zpravodajského žánru a zdůraznil jeho význam pro rozvoj národa a vzdělanosti. V centru Vocelova zájmu stály především pravidelně vycházející noviny. České jednolistové a příležitostné zpravodajství renesanční epochy proto pojal jen formou výběrové bibliografie nejzajímavějších tisků. Obšírněji se věnoval obsahu, úrovni či jazykové stránce mladších novin a jejich vydavatelům (Arnolt, Rosenmüller, Schönfeld, Kramerius, Haas). Připojil i ukázky původních textů. Svůj výklad zakončil programovými úvahami a o tématické náplni a ideovém profilu českých národních periodik.

Domácí německojazyčnou knihovědnou literaturu první poloviny 19. století zastupovala skupina tří spisů o dějinách pražské Veřejné a universitní knihovny. Jejich tvůrci, většinou ředitelé tohoto ústavu, se v nich kromě historie knihovny zaměřili i na katalogizační soupis významných rukopisných a tištěných sbírek. Čerpali převážně z vlastních zkušeností s provozem a zázemím bibliotéky i z bezprostředního styku s jejími fondy a čtenáři. Své poznatky doplnili i cennými archivními údaji. Původcem prvního příspěvku byl Antonín Spirk (ředitel 1828-1847), který v roce 1844 publikoval časopisecký článek vydaný poté i

---

64. MALÝ, J.J.D. Krátká zpráva o wynalezenj uměnj knihtiskařského. *Časopis českého museum*, s. [183]-190.

65. VOCEL, J.E. Historický přehled českého časopisectví. *Květy*, s. [338]-355.

jako samostatný tisk s titulem *Geschichte und Beschreibung der k. k. Universitätsbibliothek zu Prag*. V tomto díle přinesl mnoho nových informací vytěžených hlavně z materiálu knihovní registratury. Přidal i stručné abecední seznamy vzácných tisků a rukopisů. Stejný obsah měla publikace Josefa Adolfa Hanslika (skriptor knihovny 1822-1836) *Geschichte und Beschreibung der Prager Universitätsbibliothek* z roku 1851. Svůj rozsáhlý dějinný exkurz obohatil Hanslik krátkou předmluvou mapující rozvoj knihovnictví v Čechách od zavedení křesťanství až do založení univerzity, a také knihopisným průvodcem po jednotlivých oddělení a skladištích knihovny. Podrobněji představil i činnost a význam osobností, jež byly v čele instituce v různých historických etapách. Hanslikovy aktivity dovršil Čech Ignác Jan Hanuš (ředitel 1860-1869). V práci *Zusätze und Inhalts-Verzeichnisse zu Hanslik's Geschichte ...* z roku 1863 opravil některé omyly a pro praktické využití sestavil věcný a jmenný abecední rejstřík.⁶⁶

Zcela rozdílná situace panovala v moravském prostředí. Převládající podíl na vědeckém životě a tudíž i na knihovědných a knihopisných výzkumech si tady udržovaly německé kruhy ovlivněné sice dobovým vlastenectvím, ale praktikující tradiční osvícenské přístupy a zásady. Místní badatelé proto ve svých dílech věnovaných dějinám knižní produkce a jejímu soupisu jazykový či národnostní pohled nijak výrazně neuplatňovali. Vycházeli naopak z teritoriálních a obsahových kritérií. Zatímco se jejich čeští kolegové vyčerpávali sestavováním striktně vymezených bibliografií či spekulacemi o Gutenbergově českém původu, dospěli moravští historikové knihtisku k prvním pokusům o kompletní a souhrnný pohled na dějinný vývoj zdejšího typografického řemesla.⁶⁷

Základy pro zmapování a zpracování dějin moravského knihtisku položil na přelomu 18. a 19. století osvícenský sběratel a státní úředník Jan Petr Cerroni, který patřil k předním znalcům moravské historie a kultury. Toto postavení si získal díky své rozsáhlé a systematicky budované sbírce archiválií a literárních pramenů k českomoravským dějinám. Nepřehlédnutelnou část z tohoto písemného bohatství tvořily i rukopisy, inkunábule, staré tisky, rukopisné knihopisné pomůcky a dokumenty archivní povahy (tiskařská privilegia a

---

66. Podrobnější obsahový popis všech tří prací v: TOBOLKA, cit. 31, s. 12-15. Komentované ukázky z Hanslika a Hanuše zaměřené na české prvotisky v: URBÁNKOVÁ, Sv. I/2, cit. 34, texty č. LXXIII, LXXV, s. 500-513, 541-547; URBÁNKOVÁ, Sv. II, cit. 17, text č. LXXIII, LXXV, s. 184-189, 194-198.

67. Stručnou charakteristiku bibliografických a potažmo i knihovědných výzkumů na Moravě v období osvícensství a na počátku 19. století provedl: ŠIMEČEK, Z. Soupis cizojazyčných bohemik a bibliografický odkaz J.P. Cerroniho. *Vědecké informace ČSAV*, s. 24-28, 31-32.

vzorníky, cenzurní povolení atd.).⁶⁸ Z těchto shromaděných zdrojů čerpal Cerroni látku pro své německojazyčné práce o historii knihtisku, knihoven, knižní cenzury a literárního mecenátu. Všechny ale zůstaly v rukopisné podobě. Pro dějiny moravské typografie vymezil čtyři svazky se společným titulem *Geschichte und Jahrbücher der Buchdruckerkunst in Mähren* (1790-) a jednotnou koncepcí. Ta se skládala ze dvou základních složek, a to souhrnu faktografických a životopisných údajů o jednotlivých tiskařích (*Geschichte der Buchdruckerkunst*) a navazujícího knihopisného soupisu tisků uspořádaných podle míst a následně data výroby (*Jahrbücher der Buchdruckerkunst*). V bibliografickém záznamu respektoval dobové standardy a náležitosti. V některých případech si všímal více tiskového písma, jehož jednotlivé druhy charakterizoval a vzájemně porovnával. Neunikla mu ostrost sazby, kvalita ilustrací, zajímavé dedikace a předmluvy či použití signetů. Původní časovou hranici určenou rokem 1644 překročil a seznam dovedl až do své současnosti. Stejnou koncepcí a formální vzhled uplatnil Cerroni i ve třech rukopisných svazcích s názvem *Geschichte und Jahrbücher der Buchdruckerkunst im Königreich Böhmen* zavírající v sobě dějiny českého knihtisku. Na chronologickém soupisu bohemikálních tisků od první tištěné knihy až po rok 1630 začal pracovat zhruba v roce 1815. Vedle něj sepsal i pojednání o historických datech a událostech, jež ovlivnily vývoj naší knižní výroby. Zmínil zde počátky řemesla, zahraniční bohemikální tiskovou produkci z počátku 16. věku či dopady cenzurních opatření. Sledoval i první užití různých tiskových písem (řecké, hebrejské typy atd.). Na závěr připojil jmenný seznam tiskařů 16.-19. století.⁶⁹

Dějínám moravských knihoven se Cerroni věnoval ve čtyřech rukopisných svazcích, které později obdržely souborný titul *Geschichte der Bibliotheken in Mähren* (1802, 1806, 1807). Zařadil zde místní klášterní či významné soukromé bibliotéky a popis olomoucké studijní knihovny. U většiny uvedl seznamy knihovníků, zakladatelů, donátorů a v první řadě soupisy rukopisů, inkunábulí a vzácných tisků. Někde přidal i opisy listinných dokladů. Vybrané bohemikální rukopisné soubory nalézající se v zahraničních a domácích osobních knihovnách a k tomu pár nahodilých historických poznámek o několika českých bibliotékách sestavil do jednoho celku v rukopise *Bibliothecae et manuscripta in Bohemia* (1789). Svod zpráv o literárních mecenáších žijících převážně v 16. století utřídil do rukopisného foliantu *Nachrichten von merkwürdigen Mäzenaten und den ihren, sowohl von einheimischen als*

---

68. Moderní inventář Cerroniho sbírky uložené dnes v Moravském zemském archivu v Brně k dispozici v: ŠVABENSKÝ, M. *Cerroniho sbírka 13. stol.-1845*. 3 sv. (1169 s.).

69. Podrobnější tematické a chronologické rozvržení shromážděné látky do jednotlivých svazků v případě moravského i českého knihtisku uvádí: BOHATCOVÁ, cit. 28, s. 212-213 a inventární popis: ŠVABENSKÝ, cit. 68, s. 157-159.

auswärtigen Schriftstellern dedizierten Büchern (1799) a dějiny moravské knižní cenzury se seznamy cenzorů zaznamenal v rukopise *Nachricht über die Bücher Censur und das Bücherrevisionsamt in Mähren* (1813-1815). K rozsáhlým a kritickým bibliografickým a typografickým popisům tištěných knih se ještě vrátil v díle *Recensio librorum oder Kritische Würdigung merkwürdiger 1459-1649 gedruckter Bücher* (1824). Zahraniční grafiky, knižní ilustrátory a mědirytce seřadil do pětisvazkového biografického slovníku *Kupferstecher-Lexikon* (před 1819).⁷⁰

Z Cerroniho odkazu vydatně těžil moravský historik, politik a purkmistr města Brna Christian Friedrich d'Elvert. Vycházel z něj ve svých německých studiích o kulturní historii Moravy a rakouského Slezska. Zabýval se dějinami zdejší literatury, hudby, vědy, divadla či průmyslu. Ve stopách svého předchůdce zmapoval i místní knihovny a umělecké sbírky. Ve svých příspěvcích snesl mnoho detailních a cenných poznatků. Podobně jako Cerroni, uplatňoval i on výčtové a statistické přístupy.⁷¹ To byl případ i jeho spisu *Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur ...* (1854), jenž dnes představuje první tištěné pojednání o dějinách moravského knihtisku.⁷² V jádru šlo o zhuštěný výtah z Cerroniho rukopisných foliantů místy pozměněný či doplněný o fakta sebraná z archiválií moravských a vídeňských archivů, odborné literatury či osobního rozboru příslušných tisků. Již v názvu d'Elvert prozradil, že kromě typografického řemesla zpracoval i dějiny knižního obchodu, cenzury či periodického tisku, a to až po svou současnost a bez ohledu na jazyk. Výklad rozdělil chronologicky do jednotlivých historických period. Pouze pasáže o novinářství pojal formou bibliografického seznamu soudobých titulů s doprovodnými literárněhistorickými poznámkami. Při sledování vývoje knihtisku zachovával taktéž určitou strukturu. Do úvodu kapitoly umístil souhrnnou charakteristiku stavu knihtiskařství a poté postupoval podle jednotlivých míst tisku, přičemž nejprve uvedl faktografické informace o tiskárně a následně bibliografický soupis příslušných tisků nebo výčet vydaných autorů. Dějiny cenzury vylíčil odděleně a pomocí ucelenějšího slovního komentáře.

D'Elvertův spis nebyl soudobými i mladšími generacemi knihovědců hodnocen příliš kladně. Vytýkali mu nepřehlednost a nepraktičnost knihopisných seznamů nebo přílišnou

---

70. Pro podrobnější inventární popis všech uvedených titulů viz: ŠVABENSKÝ, cit. 68, s. 143, 145-147, 161, 176, 173, 177.

71. D'Elvertovu bibliografii sestavil a jeho celkový přínos pro výzkumy moravských dějin zhodnotil: BARTEČEK, I. Christian Friedrich D Elvert – historik Moravy a Slezska. In *Slezský sborník*, s. 195-201.

72. Stručný rozbor, zhodnocení díla a ukázkou d'Elvertovy periodizace moravského knihtisku nabízí: BOHATCOVÁ, cit. 28, s. 215-216.

závislost na Cerronim. Už Dudík a Hausmann odhalili i několik faktických chyb a přehmatů. Ze svých pokusů o syntézu zpracovávaného tématu také d'Elvert nevyvodil potřebné závěry a zobecnění. Podle Ryšavé totiž nedokázal proniknout nashromážděnými fakty k vlastnímu smyslu a dějinným souvislostem zkoumaného tématu.⁷³ Přínos jeho práce lze v současnosti spatřovat především v množství a rozsahu zaznamenaných údajů, jenž se neomezily pouze na moravský knihtisk, ale zasáhly i širší pole knižní kultury (všiml si např. nových vynálezů a legislativy v oblasti knihtisku, dovozu papíru a písma, vybavení tiskáren, vybraných žánrů periodického tisku atd.). Záslužná byla i jeho chronologická periodizace domácí typografie vycházející částečně z vnitřního vývoje oboru.

Přední postavení v historických výzkumech knihtisku na Moravě zaujal benediktin Beda Dudík. Jako moravský historiograf soustavně prozkoumal místní knižní a archivní fondy i výskyt moravik v zahraničí (pobýval např. ve Švédsku či Římě). Často také prováděl základní knihovnické a archivářské práce. Dokonce byl autorem teoretické přednášky sloužící jako úvod do studia knihovnictví a tehdejšího pojetí knihovědy.⁷⁴ Osvojil si tak nutné bibliografické znalosti, jenž následně uplatnil na poli dějin moravského typografického řemesla. Zájem o tuto problematiku v něm podnítila výstava starých moravských tisků a pečeti, kterou uspořádal ve vídeňském Uměleckoprůmyslovém muzeu v roce 1873. K této příležitosti sepsal článek plnící zároveň funkci výstavního katalogu.⁷⁵ Dudíkova expozice prezentovala moravskou tištěnou výrobu od úplných počátků až do roku 1621. Autor ji, stejně jako svůj příspěvek, rozčlenil na tři časové periody (s mezníky v letech 1526 a 1579) a dále podle tiskáren v jednotlivých městech (Brno, Olomouc, Mikulov, Kralice atd.). Ke každé dílně přiřadil číslovaný seznam tisků a stručné faktografické informace. Jeho obraz knižní výroby za sledované období ale nebyl kompletní, protože vycházel pouze z tisků, které se mu podařilo na výstavu zapůjčit a které zastupovaly pouze výběrový vzorek celé moravské produkce. Plody svého dalšího knihovědného bádání zveřejnil Dudík opět v odborném

---

73. Volně podle: RYŠAVÁ, E. Beda Dudík a jeho práce o dějinách moravského knihtisku. In *Knihovna*, s. 263-264.

74. Přednáška byla součástí cyklu přednášek o pomocných vědách historických na filozofickém ústavu v Brně. Její podoba se zachovala v autografním rukopise s titulem: *Leitfaden zum Studium der Bibliothekswissenschaft*. Dudík v ní vycházel z děl německého knihovníka Martina Schrettingera. Obsah přednášky směřoval na výklad předmětu a hlavní problematiky knihovnické teorie a praxe (např. definice pojmu knihovna, ochrana, stavění fondu, signování, jmenná a věcná katalogizace atd.). Podrobněji o tom viz: RYŠAVÁ, E. První knihovědná práce Bedy Dudíka. In *Jižní Morava*, s. 43-62. Zde i stručný Dudíkův životopis.

75. Konkrétně se jednalo o článek: *Ausstellung einer Anzahl Druckwerke, darstellend die Entwicklung der älteren Buchdruckerkunst in Mähren* zveřejněný v periodiku: *Mittheilungen des k.k. Österreichischen Museums für Kunst und Industrie* z roku 1873. Podrobnější obsahový rozbor tohoto příspěvku provedla: RYŠAVÁ, cit. 73, s. 266-268.

periodickém tisku a tentokrát pro ně zvolil češtinu. V roce 1875 publikoval v *Časopise Matice moravské* stať *Dějiny knihtiskařství na Moravě od vzniku jeho až do roku 1621* vydanou poté (1876) i jako samostatný tisk. Tento Dudíkuv počín vyvolal ostrou kritiku olomouckého knihovníka Johanna Sebastiana Hausmanna. Jeho povýšené a protivlastenecky zaměřené hodnocení se však více než na věcné omyly (vytýkal Dudíkovi úzkou návaznost na d'Elverta a nedostatečné bibliografické údaje) soustředilo na poznámky urážející jazyk díla a jeho možné české čtenáře.⁷⁶ Dudík Hausmannův nevybíravý útok úspěšně odrazil, ale oponentovy připomínky a především nové objevy tisků při průzkumu Žerotínské knihovny ve Vratislavi či naléhání nadřízených orgánů toužících po německé verzi a také významné výročí jeho přítele Kalivody jej dovedly k přepracování díla. V roce 1879 tak vznikl spis *Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren vom Jahre 1486 bis 1621*. Ve srovnání s českým protějškem byl nově rozšířen, doplněn a opraven. Rozvržení i dosažené závěry však zůstaly beze změn.⁷⁷

Oproti předchozím znalcům moravské i české typografie přinesl Dudík hned několik novinek. Ty se týkaly poznatků o jednotlivých tiskárnách i samotného pojetí probírané látky. Již v úvodní předmluvě deklaroval cíle své práce. Dějiny knihtisku nechtěl pojmut jako podrobný soupis všech tisků, ale jako souhrnný výklad historického vývoje s vytyčením hlavních milníků a důležitých souvislostí. Popisy tisků samozřejmě nevynechal, ale až na některé výjimky k nim přistupoval pouze výběrově a za účelem dokreslení svých tvrzení. Historický obraz typografického řemesla zasadil do dobového společenského a náboženského kontextu a dokázal, jak tyto prvky ovlivnily jeho rozvoj. S tím bylo spjato i celkové chronologické vymezení sledované epochy, ve které došel do roku 1621. Po tomto datu pro něj začalo zcela nové období moravského knihtisku, jehož historickou podobu již nezohlednil. I v předbělohorské typografii objevil Dudík, jako jediný z tehdejších badatelů, důležitý bod (1536-založení olomoucké tiskárny Jana Olivetského z Olivetu) měnící dosavadní tiskařskou výrobu z bezvýdělečné nábožensko-ideologické činnosti na komerční aktivitu nerozlišující mezi konfesijní příslušností zákazníků. Na základě tohoto zjištění rozdělil dějiny knihtiskařství v příslušných městech na dvě periody (stav do a po roce 1536). Jinak postupoval standardně podle jednotlivých míst tisku. Pokoušel se také zodpovědět mnohé

---

76. Hausmann se neomezil na pouhou kritiku a sám v letech 1877-1879 publikoval v německém časopise *Moravia* abecední seznam moravských tiskáren a jejich tisků uspořádaný podle míst výroby. Vycházel přitom z vlastních znalostí fondu olomoucké studijní knihovny i z literatury svých současníků. Opravil d'Elvertovy omyly nebo doplnil Dudíkovy poznatky a případně na ně i navázal. Sám se pokoušel řešit sporné případy. Svůj přehled však z dnes neznámých důvodů nedokončil.

77. Podrobný rozbor německého vydání s přihlédnutím k české verzi a následné porovnání Dudíkových výsledků se současným stavem poznání dějin moravského knihtisku uskutečnila: RYŠAVÁ, cit. 73, s. 270-304.

otázky a nejasnosti (např. původce zavedení knihtisku na Moravu, zánik a pozdější obnovení knihtisku v Olomouci atd.). Využil při tom výsledky analýzy příslušných tisků a archivních pramenů. Příležitostně porovnával i typografickou úpravu a vyvozoval z ní možné důsledky. Vždy zachovával nestranný a objektivní přístup. V celkovém souhrnu tak Dudíkova práce nabídla hluboký, zároveň však úsporný a do detailů nezabíhající syntetický pohled na dějiny moravského knihtisku, jenž nebyl dodnes plnohodnotně překonán a nahrazen.

Z častých pobytů v domácích a zahraničních knihovnách vytěžil Dudík i pár spisů o dějinách známých moravských biblioték. Doplnil je i o přehledy jejich fondů či seznamy cenných rukopisů nebo tisků. Takto pojednal o historii a knižním bohatství o mikulovské Dietrichsteinské knihovně (1868), kroměřížské arcibiskupské knihovně (1870) a Žerotínské knihovně uložené ve Vratislavi (1877).

2.4 Knihovědné bádání na přelomu 19. a 20. století

Zatímco se česká a moravská knihověda první poloviny 19. věku mohla prezentovat několika samostatnými tituly či jednotlivými příspěvky, začalo knihovědné bádání zhruba od 60. a především v průběhu 80-90. let a na začátku 20. století nabírat na intenzitě. Zvýšený zájem o dějiny domácího knihtisku a jednotlivých tiskáren se zákonitě projevil i v nárůstu počtu publikovaných českojazyčných prací. Ty zahrnovaly rozsáhlejší studie i drobnější příspěvky objevující se ve vybraných periodikách. Nechyběly ani samostatné monografie věnované známým tiskařským osobnostem či formálnímu vzhledu knih. Vedle tradičního knihopisného přístupu byly nové poznatky získávány důkladnou analýzou a interpretací archivních materiálů či uměleckým rozborem vnější a vnitřní úpravy tisků. Knihovědné výzkumy již nebyly doménou ovládanou pouze bibliografy a literárními historiky. Příležitostně do této oblasti zasáhli i badatelé působící jinak v odlišných oborech. Opomenout nelze ani středoškolské pedagogy a regionální historiografy. Výrazněji se angažovali zástupci kulturní historie či dějin umění.

Výše zmíněnou skupinu bibliografů a literárních historiků tvořili převážně pracovníci státních vědeckých či církevních knihoven a archivů. Jejich přínos pro rozvoj dobového knihovědného, ale také kodikologického poznání spočíval v soustavných knihopisných a vydavatelských aktivitách mající za cíl vědecky zpracovat a zpřístupnit knihovní či archivní fondy příslušných institucí. Výsledky jejich mnohaleté práce představovaly katalogy rukopisů, inkunabulí, bibliografické a biografické pomůcky, komentované edice důležitých

památek, kratší informativní statě nebo analytické studie z dějin literatury, knihoven či knižní výroby. Syntézám založeným na kritické analýze a interpretaci příslušných pramenných či literárních zdrojů se však vyhýbali. Nalezly by se i výjimky. Jednou z nich byl literární historik Josef Jireček. Jako vysoce postavený státní úředník ve Vídni se do této knihovnicko-bibliografické třídy řadil jen okrajově. Po návratu do Čech se totiž zabýval myšlenkou na sepsání souhrnných dějin české literatury. Předstupněm k tomuto nikdy neuskutečněnému dílu měla být jeho *Rukověť k dějinám literatury české do konce 18. věku* (1875 a 1876).⁷⁸ Do podoby abecedně seřazených hesel s životopisnými údaji obohacenými o stručné bibliografické soupisy v ní snesl veškerá tehdy známá fakta o domácích literátech zemřelých do roku 1800 a píšicích převážně v českém jazyce. Kromě nich zařadil do tohoto slovníku i biografie českých a cizích tiskařů činných na našem území. Čerpal přitom standardně z příslušné odborné literatury, dochovaných tisků a dostupných archivních pramenů. Rozsah jednotlivých hesel proto nebyl vždy vyvážený. Někdy mohl Jireček udat pouze základní životopisné informace bez bibliografického soupisu typografovy produkce, jindy byl schopen uvést mnohem úplnější nárys. Už v životopisných pasáží se soustředil na vyjmenování a charakteristiku tiskařových nejvýznamnějších produktů. Pokoušel se zhodnotit jejich žánrovou skladbu a literární přínos. Všiml si i společensko-náboženské stránky tiskařových aktivit či majetkových a dědických pohybů. V knihopisné části naopak usiloval o zachycení základních bibliografických údajů, odkazů na další vydání a novodobou literaturu či edice. Do podrobnějších typografických popisů se nepouštěl. Pro potřebu průběžné aktualizace této slovníkové příručky se Jirečkovi podařilo získat Josefa Emlera, šéfredaktora *Časopisu Musea Království českého*, který v něm zřídil speciální rubriku sloužící těmto účelům. Do roku 1913, kdy došlo k jejímu zrušení, se v ní objevilo několik životopisných medailonků týkajících se typografů i dalších osobností domácí knižní kultury.

Biografiemi i syntetickými studii ranného literárního humanismu se zaobíral bibliotekář pražské Veřejné a universitní knihovny Josef Truhlář. Jakožto přední znalec zdejších rukopisných fondů sestavil a vydal jejich tištěné katalogy (1905-1906) i kritické edice a překlady. Jako první sepsal české dějiny Klementina (1882). O rukopisné kodexy uchovávané ve fondu Musea Království českého se staral zdejší knihovník a jinak také literární historik Adolf Patera. I on byl autorem mnoha komentovaných edic, drobnějších informačních příspěvků a katalogů (např. bohemika mikulovské Dietrichsteinské knihovny z roku 1915, rukopisy metropolitní bibliotéky z roku 1910 společně s Antonínem Podlahou).

---

78. Podrobný rozbor této cenné a dodnes ještě stále nepřekonané práce i celkového přínosu Jirečkova bibliografického díla podává: ŠPĚT, J. Přínos Josefa Jirečka české bibliografii. *Národní knihovna*, s. 18-21.

V roce 1894 uveřejnil v *Muzejníku* stručný seznam muzejních prvotisků českého původu. Dodržel zde ještě Hankovo chronologické vymezení uzavřené rokem 1526. Edičně vydavatelská a odborně publikační činnost zaměstnávala i dalšího člena klementinského knihovnického personálu Ferdinanda Tadra. Z jeho příspěvků vyčníval článek *K dějinám českého knihtiskařství a knihkupectví* (1877).⁷⁹ Zaměřil se v něm na charakteristiku a povšechný přehled stavu a úrovně domácího typografického, knihkupeckého a papírenského řemesla 17. a 18. věku. Opřel se přitom o svědectví mu dostupných archiválií i příslušných dobových tisků. Vylíčil pobělohorský úpadek knižní výroby zapříčiněný náboženskou cenzurou a jeho pozvolný růst v posledním dvacetiletí 18. věku. Podal výčet i tabulky pražských a venkovských tiskáren barokní a osvícenské epochy. Upozornil na chudou žánrovou skladu jejich produkce. Z jednotlivých tiskařských dílen se pozastavil jen u Schönfeldova podniku a stížností na jeho nekalé praktiky. Z vývoje knihkupecké profese zachytil pouze situaci v 80. letech. Zmínil se o tehdejších pražských živnostech, židovských obchodnících a knižní distribuci v mimopražských regionech. Článek zakončil udáním počtu papíren v jednotlivých českých krajích. Dobový význam Tardovy práce netkvěl ani tak v rozsahu a hloubce jako spíše ve snaze souhrnně představit dosud opomíjenou etapu českého knihtiskařství.

K mladší generaci vědeckých bibliotekářů náležel literární vědec, folklorista a v letech 1889-1911 knihovník Veřejné a universitní knihovny Václav Tille. Z jeho dočasného působení v knihovnickém oboru pocházel moderní soupis českých rukopisů Studijní knihovny v Olomouci (1895) a bohemik v rakouském klášteře Admont (1934). Na přelomu 19. a 20. století pravidelně přispíval do *Národních listů* sérií fejetonů o aktuálním knihovnickém dění. Ve třech z nich navrhl národní program bibliografické evidence rukopisů, inkunábulí a starých tisků. Tilleho vrstevníkem byl správce archivu a knihovny pražské metropolitní kapituly a později i vysoce postavený církevní hodnostář Antonín Podlaha. Jeho rozsáhlé bibliografické i vědecké dílo vyvrcholilo v období první republiky. Dodnes nebyly nahrazeny jeho katalogy kapitulních rukopisů (1910-1923), inkunábulí (1926) a hudebnin (1926). Již v roce 1904 zpracoval dějiny této bohaté bibliotéky. Do tematiky knižní kultury zasahovaly jeho monograficky pojaté studie o Antonínu Koniášovi (1893, 1895) a jezuitských kolejích v Čechách a na Moravě (1914). Nemalý knihovnický odkaz po sobě zanechal politik a premonstrátský duchovní Isidor Theodor Zahradník, který v letech 1899-1906 zastával funkci bibliotekáře Strahovské knihovny. Vrcholné době existence bibliotéky a jejím předním

---

79. TADRA, F. K dějinám českého knihtiskařství a knihkupectví. *Časopis Musea království českého*, s. 175-181.

osobnostem opatu Mayerovi a knihovníku Dlabačovi věnoval přednášku *Knihovna Strahovská v době našeho probuzení* (otištěna 1904).⁸⁰ Z jeho edičních aktivit vyniklo především vydání faksimilií Willenbergových kreslených vedut českých měst (1901), které společně s Antonínem Podlahou doprovodil životopisem umělce a stručnými popisy zachycených vyobrazení.⁸¹ Odborné zkušenosti získal Zahradník nejen praxí v knihovně, ale i díky studijní cestě po rakouských a uherských klášterních bibliotékách, kde kromě knihovnického provozu sledoval i výskyt rukopisných bohemik. O rakouské výpravě informoval ve stati *Iter austriacum* (1902), kde k základní charakteristice a historii každé navštívené knihovny připojil soupisy českých manuskriptů.⁸² Velkému zájmu se u Zahradníka těšily i prvotisky. Strahovské inkunábule podchytil v příspěvku *Prvotisky knihovny Strahovské* (1903).⁸³ Při jejich knihopisné identifikaci využíval moderní bibliografickou literaturu, s níž byl velmi dobře teoreticky i prakticky obeznámen. Výsledný abecední seznam zahrnující stručné záznamy s vyčleněnými bohemiky však nedoplnil signaturami, což ztížilo jeho praktické uplatnění. Tuto nevýhodu částečně vyvážila obšírná pasáž stopující provenienci a původní vlastníky strahovských tisků. Velmi dobré znalosti české prvotiskové produkce prokázal Zahradník v kritice *Über neuere Bibliographie der Inkunabeln, besonder der böhmischen* (1902) reagující na protičesky zaměřené práce bibliotekáře pražské Veřejné a universitní knihovny a olomoucké Studijní knihovny Antona Schuberta.⁸⁴ Oprávněně mu vytkl časté školácké chyby, povrchnost a nacionální předpojatost. Zdůraznil jeho pohrdání historickými reáliemi a relevantní literaturou i

---

80. ZAHRADNÍK, I.T. *Knihovna Strahovská v době našeho probuzení*, 30 s.

81. WILLENBERG, J. *Jana Willenberga Pohledy na města, hrady a památné stavby král. českého z počátku 17. století*, 8 s., 31 obr.

82. ZAHRADNÍK, I.T. *Iter Austriacum*, 41 s.

83. ZAHRADNÍK, I.T. Prvotisky knihovny Strahovské. In *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, s. 597-635.

84. Zahradník se zaměřil na zhodnocení tří Schubertových děl: katalogu *Die Wiegendrucke der k. k. Studienbibliothek zu Olmütz vor 1501* (1901) a časopiseckých článků *Die beiden ältesten vollständigen Biblia bohemica-Inkunabeln* (1897); *Die sicher nachweisbaren Inkunabeln Böhmens und Mährens vor 1501* (1899). Největší kritiku sklidil především posledně jmenovaný příspěvek. Hned v jeho úvodu přiřkl Schubert všechny zásluhy na zavedení knihtisku do Čech výhradně německým řemeslníkům a to bez sebemenších pochybností. O jeho dalším nedůsledném přístupu svědčilo již to, že při soupisu našich prvotisků vycházel z neúplných exemplářů a vůbec nezohlednil jejich dochované kompletní verze. Některé inkunábule navíc ani nezohlednil. Soupis nestandardně rozdělil na prvotisky datované a nedatované, přičemž jejich český a moravský původ nerespektoval. Zařazení tisků do těchto dvou skupin neprovedl, z důvodu jejich defektnosti, vždy správně. Svou neznalostí češtiny se dopustil chyb při přepisu českých titulů. Někdy zaznamenal i špatné signatury. Na druhou stranu ale dodržel rok 1500 jako prvotiskovou hranici a nekladl důraz na jazykovou stránku tisků a také za první domáci prvotisk označil *Statuta*. Více viz: ZAHRADNÍK, I.T. *Über neuere Bibliographie der Inkunabeln, besonders der böhmischen*. In *Věstník Královské české společnosti nauk*, 31 s. Kromě Zahradníka zhodnotil Schubertův článek také: TOBOLKA, cit. 60, s. 3-5.

nerespektování základních bibliografických standardů. Svůj úspěšný obranný výpad korunoval Zahradník Schubertovým nařčením z plagiátorských praktik a jeho usvědčením ze slabého povědomí o probírané látce. Jen okrajově lze mezi dobové knihovědné pracovníky zařadit archiváře Josefa Teigeho či Václava Schulze. Oba se v podstatě soustředili jen na doslovné přetisky archiválií týkajících se knihtisku či knižní kultury a na jejich kritické komentáře a připomínky.

Velmi početná a pestrá skupina příležitostných knihovědných badatelů se rekrutovala z řad tradičních historiografů, regionálních historiků a středoškolských profesorů, jenž se tematiky knihtisku či knižní výroby dotkli v rámci ojedinělých časopiseckých článků nebo i v samostatných monografiích. Jejich příspěvky měly různou kvalitu. Většina z nich byla poplatná ryze popularizačním záměrům. Jiné naopak vykazovaly stopy pilné kompilace a dokonce i vlastních výzkumů. Prvkem společným pro všechny tyto práce byla jejich okrajová pozice, kterou zaujímaly v díle dotyčných osob. Ze známějších zástupců tohoto směru lze výběrově zmínit plzeňského gymnazijního pedagoga Julia Korába a jeho knihu *Vývoj knihtiskařství a české prvotisky* (1880).⁸⁵ Pojednal v ní o počátcích našeho knihtisku. Po vzoru starší osvětské a obrozenecké generace zvolil i on formu bibliografického soupisu bohemikálních inkunábulí, které sledoval až do roku 1526. Rozčlenil je podle místa výroby a doplnil o základní životopisné údaje tiskařů. Před knihopisnou část umístil kapitoly o vzniku písma, středověkých rukopisech, předchůdcích knihtisku a o Gutenbergově objevu typografie. V jednotlivých bibliografických záznamech vedle sebe postavil a vzájemně konfrontoval názory Ungara, Dobrovského či Hanky. Místy je opravil podle novějších znalostí. K vlastnímu řešení sporných otázek však přistoupil pouze výjimečně a svůj autorský podíl zredukoval na několik doplňků (např. sestavil seznam plzeňských tiskařů až do 19. století, připojil obrazové reprodukce). Tímto popularizačním přehledem tak shrnul dosavadní poznání dané problematiky, což bylo i jeho primárním cílem.

Bílá místa plzeňské knižní výroby přelomu 15. a 16. věku se snažil odkrýt středoškolský profesor, genealog, místopisec Josef Strnad, a to v článku *Knihtiskaři plzeňští v 15. a 16. století* (1889).⁸⁶ Prostřednictvím interpretace dochovaných archiválií seznámil čtenáře s místními typografy Bakalářem, Pekkem a Fenclem a odhalil zprávy o jejich životních osudech a hlavně obchodních, majetkových či dědických záležitostech. Naprázdno ale vyšel při

---

85. KORÁB, J. *Vývoj knihtiskařství a české prvotisky*, 79 s. Podrobnější rozbor knihy provádí: TOBOLKA, cit. 60, s. 3. Stručnou registrovou zprávu s výčtem zachycených prvotisků uvádí: URBÁNKOVÁ, *Sv. I/2*, cit. 34, text č. LXXX, s. 595-597; URBÁNKOVÁ, *Sv. II*, cit. 17, text č. LXXX, s. 218-219.

86. STRNAD, J. *Knihtiskaři plzeňští v 15. a 16. století. Památky archaeologické a místopisné. Díl 14*, sl. 289-294.

identifikaci tiskaře *Kroniky trojánské*. Na archivních zdrojích založil svůj časopisecký příspěvek *Příčinky litomyšlské k dějinám české literatury. I. Tiskárna a impresorové v Litomyšli* (1874) i učitel, historik a známý topograf či heraldik August Sedláček.⁸⁷ Jeho zájem upoutalo typografické řemeslo v Litomyšli a jeho provozovatelé v průběhu 16-19. století. Ve výkladu postupoval chronologicky a vlastně i podle linie pohybu tiskárny a jejího vybavení mezi jednotlivými majiteli. Doslovně přetiskl i vybrané archiválie. Zpracování v podobě populárních, informačních nebo rozsáhlejších odborných článků se během druhé poloviny 19. věku dočkali i jiní tiskaři. Z konkrétních osobností a dílen našli publikační ohlas např. Landfras, Pospíšil, Haas, Špork, Dědictví sv. Václava a v první řadě Melantriško-Veleslavínská dynastie, o které se psalo nejvíce. Z další tematiky to byl např. bratrský knihtisk první poloviny 16. věku v Čechách či Norimberku nebo české evangelické tiskárny v Německu a pražští židovští tiskaři. Několik prací se zabývalo dějinami cenzury a navazujícími otázkami patisku, autorskoprávního zákonodárství a omezování knižní výroby či distribuce.⁸⁸ Vysoké odborné úrovni dosáhl v tomto směru syntetický příspěvek historiografa Ferdinanda Menčíka *Censura v Čechách a na Moravě* (1888).⁸⁹ Zachytil v něm proměny domácí potažmo rakouské cenzury od středověku až po první dvacetiletí 19. století. Vhodně vystihl formování tohoto represivního nástroje, jehož sílu udávaly společensko-náboženské události i vztahy mezi státními a církevními institucemi za vlády jednotlivých habsburských císařů. Tento obecný vývoj pak doložil konkrétními případy regulace tiskařské produkce. Menčíkovi úspěšně sekundoval právní historik Karel Kadlec s obšírnou studií *Počátky práva autorského* (1893).⁹⁰ Vyložil v ní historii legislativních a cenzurních úprav v Anglii, Francii i Německu. Z českého prostředí zohlednil jen období 16. století. Na příslušných osobách a soudních sporech vylíčil situaci kolem patisku, udělování a uplatňování privilegií, zásahů církevních orgánů, nakladatelských smluv, poměrů autorů s tiskaři či mecenáši.

Soustavnější pozornosti se dějinám knihy a knihtisku dostalo v kruzích soudobých kunsthistoriků a kulturních historiografů. Ti považovali typografii za historické řemeslo a její dějinný obraz proto organicky zasadili do široce vymezeného výkladu kulturního a

---

87. SEDLÁČEK, A. Příčinky litomyšlské k dějinám české literatury. I. Tiskárna a impresorové v Litomyšli. *Památky archaeologické a místopisné. Díl 9*, sl. 39-43.

88. Podrobnou bibliografii konkrétních titulů monografií, článků či drobnějších příspěvků o dějinách knihtisku, knihkupectví, novinářství a cenzury vyšlých do roku 1900 nabízí Zíbrtova bibliografie přesněji její II. oddíl Knih-tiskařství a knihkupectví. Viz: ZÍBRT, Č. *Bibliografie české historie*, s. 9-21.

89. MENČÍK, F. Censura v Čechách a na Moravě. *Věstník Královské české společnosti nauk*, s. 85-136.

90. KADLEC, K. Počátky práva autorského. *Časopis Musea království českého*, s. 105-132, 341-380, 560-587.

uměleckého života českého národa v před- a pobělohorské epoše. K starším dějepiscům české kultury a umění patřil Antonín Rybička. Ač vystudovaný právník platil za neúnavného sběratele starožitností a veškerých literárních a archivních zpráv o osudech obrozeneckých spisovatelů či vybraných umělců. Nastřádané pramenné bohatství zúročil v radě statí určených pro tehdejší vědecká i osvětová periodika a hlavně v sérii jednotlivých biografii otiskovaných nejprve časopisecky a následně souhrnně. Převažující charakter životopisného náčrtu obdržela v roce 1859 i jeho kniha *Život a působení Václava Matěje Krameriusa*.⁹¹ Rybička v ní popsal Krameriovy upřímné povahové vlastnosti, studijní léta, styky s obrozenci i bohatou překladatelskou, ediční a novinářskou činnost. Nezapomněl ani na jeho tiskařskou produkci. Nahlížel na ni ale z pozice literárního vědce. Při výčtu knih se proto zaměřil na zdůraznění jejich obsahu či literární a jazykové úrovně, aniž by evidoval podrobnější knihopisné údaje a vnější úpravu tisků. V České expedici spatřoval především dobové obrozenecké centrum, její provoz po stránce ekonomicko-technické jej výrazně nezajímal. Informace o těchto skutečnostech (např. adresy tiskárny, jména pomocníků, ceny knih atd.) přesunul spíše do vedlejší a doplňkové role.

Ještě kladnější ohlas zanechala v Rybičkově díle melantrišsko-veveslavínská tiskárna. Její prvenství ocenil v několika příspěvcích a v podstatě se tím zařadil mezi zakladatele jejího kultu. Stalo se tak v článku *Melantrichové z Aventina a tiskárna jejich* zveřejněné v roce 1865 v *Časopise Musea Království českého* a o pět let později (1870) v mírně pozměněné verzi a s jiným titulem i v týdeníku *Světobzor*.⁹² Rybička zde vykreslil Melantrichův osobní portrét a obohatil jej o přehled jeho typografické tvorby nepostrádající tentokrát ani podrobnější popis jednotlivých knižních titulů a jejich uměleckého vzhledu (např. bible, Herbář, Masopust atd.). Text doprovodil opisy příslušných archiválií či jmenným seznamem českých a moravských tiskařů 16. věku nebo obšírnou poznámkou o papírnické rodině Freyů. Melantricha pasoval na českého arcitypografa a postavil ho po bok evropské knihtiskařské špičky. Historii jeho tiskárny uzavřel smrtí jejího přímého dědice, Melantrichova syna Jiřího a následným převodem do vlastnictví Daniela Adama z Veveslavína. Jeho aktivitám a zásluhám o povznesení domácího typografie a literatury vymezil samostatný příspěvek s titulem *Něco o tiskárně Veveslavínově* z roku 1855.⁹³ Dějiny dílny a jejich majitelů zde dovedl až k rodině

---

91. RYBIČKA, A. *Život a působení Václava Matěje Krameriusa*, 40 s.

92. RYBIČKA, A. *Melantrichové z Aventina a tiskárna jejich*. *Časopis Musea království českého*, s. [123]-142, [209]-221; RYBIČKA, A. Jiří st. Melantrich z Aventina a tiskárna jeho. *Světobzor*, s. 94, 100-102, 106-107.

93. RYBIČKA, A. *Něco o tiskárně Veveslavínově*. *Památky archaeologické a místopisné. Díl 1*, sl. 255-257.

Bylinů a doplnil popisem soudobých interiérů Melantrichova domu. Nakonec přidal i několik nových poznatků o pobělohorských osudech Samuela Adama z Veveslavína. Z pražských tiskařů upozornil Rybička ještě na Schönfelda a jeho muzeum či na ilustrátora Tovačovského *Hádání Pravdy a Lži* (1539), jehož se snažil konkrétně identifikovat. V obou případech však šlo o příspěvky malého rozsahu.

Na knihtisk a příbuzné obory narazil ve svém pestrém národopisném a kulturněhistorickém díle i etnograf, historik, bibliograf a v letech 1913-1927 také ředitel Knihovny Musea Království českého Čeněk Zíbrt. Knihotiskařství pro něj představovalo nedílnou součást kultury a každodenního života našich předků, stejně jako např. kuchařství, odívání či lidové tradice. Z nepřeberného množství vědeckých a popularizačních prací proto zasvětil knihtisku několik příspěvků. Samostatnou kapitolu pak tvořily jeho početné edice starých tisků, ve kterých sledoval folklórní a literárněhistorické motivy (Enšpígl, Frantova práva, pohádky atd.). Dosavadní knihovědnou literaturu vydanou do roku 1900 shrnul v prvním svazku své široce pojaté pětisvazkové *Bibliografie české historie* (1900-1912).⁹⁴ Oddíl určený dějinám knihtisku, tiskárnám, cenzuře, novinářství a knihkupectví se ale potýkal se stejnými problémy jako zbývající části tohoto nedokončeného knihopisného monumentu. Nevyjasněná kritéria sběru a selekce způsobily, že do soupisu pronikly i záznamy nedůležitých prací s nízkou odbornou hodnotou a místy i s chybějícími bibliografickými údaji. K uživatelské přívětivosti nepřispělo ani Zíbrtovo členění uplatňující střídavě tematická, chronologická či abecední kritéria. Zmatek zapříčinilo i občasné analytické rozložení popisných jednotek a jejich opakované citace. Nejednotnost dovršily zbytečně dlouhé tituly u starších spisů a příležitostné obsahové rozpisy či poznámky. I přes veškeré chyby a nepřesnosti, jichž se Zíbrt dopustil, získala jeho *Bibliografie* postavení významné knihovědné pomůcky. Byla totiž jedním z prvních souhrnných přehledů domácí i zahraniční bohemikální oborové literatury a v dalších dílech zároveň registrovala bibliografické záznamy starých tisků literární i úřední povahy (např. artikule, zemská zřízení konfese atd.)

Dějiny knihtisku zaujaly Zíbrta do té míry, že jim věnoval i monografii. Vytkl si v ní za cíl shromáždit všechny tehdejší znalosti o historii domácího typografického řemesla, podrobit je důkladné revizi a doplnit o závěry vzešlé z jeho vlastních výzkumů. Takto zpracovanou látku pak hodlal zpřístupnit širší čtenářské obci. Z tohoto základu tedy v roce 1913 vyrostl

---

94. ZÍBRT, cit. 88, s. 9-21. Důkladný rozbor Zíbrtovy Bibliografie provedl: ŠPÉT, J. Bibliografické dílo Čeněka Zíbrta. In *Česká bibliografie*, s. 181-223. Ukázkou členění knihovědného oddílu uvádí: BOHATCOVÁ, cit. 28, s. 218.

spis *Z dějin českého knihtiskařství*.⁹⁵ Zíbrt do něj zahrnul výsledky, k nimž dospělo hned několik soudobých i starších badatelů. V případě prvotisků se dovolával Tobolky, v knihtisku 16. století se přidržel Wintera, v pobělohorské typografii se vzhledl v Dobrovského a Jirečkově slovníkovém výčtu či v Tadvrově článku. U moravského knihtiskařství se obrátil na Dudíka. Vlastní autorský podíl vložil do různých doplňků a přídavek. Celkově se zaměřil na českojazyčný knihtisk (s výjimkou Skoryny a moravských prvotiskařů), ve kterém došel až na konec 18. věku. V humanistické epoše postupoval podle míst tisku a jednotlivých tiskařských osobností. Barokní období přehlédl prostřednictvím jmenného seznamu typografů se základními biografickými a faktografickými údaji, ale bez charakteristiky knižní produkce. Stav osvícenského řemesla načrtl souhrnně, ovšem zcela opřen o již zmíněného Tadvru. Syntetické vylíčení moravských poměrů oddělil do samostatného dodatku. Dějiny našeho knihtisku sice místy obohatil o nové informace (vztahy Plzně a Norimberku, Tobolkovo rozčlenění pražských prvotisků podle jmen archivně doložených tiskařů, aktivity Prokopa Waldvogela), jinde však opakoval tradiční a již zastaralé názory (rok 1526 jako prvotisková hranice, ignorace cizojazyčných tisků). O zajímavé zpestření se postaral v části věnované staré oborové terminologii. Podle vybraných tisků (např. Melantrich, Komenský) zde vyjmenoval odborné výrazy pro tiskařské vybavení a profese pracující v tiskárně, či popsal průběh sazečských a tiskařských úkonů. Původní vědecký přínos Zíbrtovy práce tedy nebyl zcela jednoznačný.⁹⁶ Její ambice se ve větší míře naplnily jen v jejím popularizačně přehledovém vymezení.

I po dokončení knihy pokračoval Zíbrt ve sbírání nových poznatků a doplňků. Průběžně je začleňoval do svých univerzitních přednášek, časopiseckých článků a dokonce zvažoval další edici své práce. V tomto kroku mu ale zabránily válečné události, vleklá nemoc a nakonec smrt (1932). Nového vydání se tak v roce 1939 chopil knihovník Antonín Dolenský. Zíbrtovy vývody aktualizoval a opravil.⁹⁷ Nedržel se přitom obvyklých edičních zásad. Své dodatky neumístil do poznámkového aparátu, ale přímo do původního textu. Pozměnil také jeho strukturu, připojil obrazové reprodukce a chtěl doplnit i vlastní příspěvek o dějinách

---

95. ZÍBRT, Č. *Z dějin českého knihtiskařství*, 86 s.

96. O Zíbrtově knize se pochvalně vyslovil Tobolka. V dobové recenzi otištěné v *Národních listech* ocenil její lidově popularizační zaměření. Vytkl ji pouze absenci obrazového doprovodu. Viz. TOBOLKA, Z.V. Dr. Čeněk Zíbrt: *Z dějin českého knihtiskařství ... Národní listy*, s. 8. Naopak u Bohatcové nedosáhl Zíbrt příliš kladného hodnocení. Badatelka, jenž při posuzování jeho práce měla již větší časový odstup než Tobolka, označila Zíbrtův spis za „nepokrytou kompilaci nestejně hodnoty.“ Ještě kritičtěji se vyjádřila o druhém vydání (1939, viz text). To na základě porovnání s prvorepublikovou knihovědnou literaturou degradovala na „marnotratný anachronismus.“ Viz: BOHATCOVÁ, cit. 28, s. 221-222.

97. ZÍBRT, Č. *Z dějin českého knihtiskařství* [2. vyd.], 140 s.

knihtisku v 19. století, od čehož ale ustoupil. Nejcitelnějších zásahů doznaly Zíbrtovy pasáže o prvotiscích. Dolenský je přepracoval v intencích prvorepublikových výzkumů. Vyslovil v nich i zajímavé myšlenky, které našly uplatnění v následném stádiu české inkunábulistiky (viz. kapitola 3).

Z dalších knihovědných témat, kterých si Zíbrt všiml, stojí za krátkou zmínku jeho rozbor dřevořezových ilustračních štočků uchovávaných v muzejní sbírce (např. Melantrichův Tanec smrti a Masopust, Tovačovského *Hádání Pravdy a Lži* atd.). V článku *Z památek českého umění dřevoryteckého v Museu království českého* z roku 1894 zaznamenal kromě jejich námětové a kulturněhistorické analýzy i pár postřehů o jejich vztahu k textu, umělecké originalitě, zahraničních předlohách, opětovném tiskovém použití či vlivu na pozdější ilustrační tvorbu.⁹⁸ Z roku 1925 pak pocházel jeho příspěvek *Jan Mantuan Plzeňský tiskne v Norimberce r. 1518 Kompaktata* věnující se aktivitám plzeňského nakladatele Jana Mantuána Fencla.⁹⁹ Zíbrt v něm sledoval Fenclovy styky s norimberskými tiskaři. Popsal tisky, na jejichž vydání se podílel a zaměřil se i na jejich typografickou úpravu či provenienci. V jiných příležitostných pracích představil a reprodukoval básně anglické básničky Vestonie o pražských rudolfinských typografech nebo zajímavý český překlad rakouského všeobecného tiskového zákona z roku 1806. Na české části pražské univerzity vedl Zíbrt pravidelné přednášky o dějinách knihtisku a s touto problematikou seznamoval i neakademickou veřejnost (přednášel např. ve Spolku majitelů tiskáren).

Ke známým kulturním historikům, který zasáhl do dějin knihy a knihtisku, patřil gymnazijní učitel dějepisu a autor moderní historické povídky Zikmund Winter. Jak v uměleckém, tak i ve svém odborném díle čerpal ze soustavného průzkumu archiválií a pramenných zdrojů. Úzce se specializoval na každodenní život ve městech v průběhu 16. a na začátku 17. století. Hlavní pozornost směřoval na pražský historický kolorit. Důvěrně se pohyboval v prostředí zdejších církevních institucí, řemeslnických cechů, místní správy,

---

98. ZÍBRT, Č. Z památek českého umění dřevoryteckého v Museu království českého. *Světazor*, s. 486-487, 502-508, 510-511. Zíbrt nebyl první, kdo se zabýval dřevořezovými štočky uchovávaných v muzejní sbírce. Jejich motiv a uměleckou kvalitu popsal již v roce 1865 archeolog, konzervátor Antonín Baum. Zaměřil se na Tovačovského *Hádání Pravdy a Lži* a Melantrichův *Tanec smrti*. Viz BAUM, A. K historii xylografie v Čechách. *Památky archaeologické a místopisné*, sl. 117-130.

99. ZÍBRT, Čeněk. Jan Mantuan Plzeňský tiskne v Norimberce r. 1518 *Kompaktata*. *Plzeňsko*, s. 41-44. Český knihtisk v Norimberku zaujal Zíbrta i v jiných pracích. Vedle toho, že připravil edici tisku Frantových práv, sepsal i rozsáhlou recenzi na studii německého literárního historika moravského původu Franze Spiny, z roku 1908. Tento příspěvek podrobně mapoval bohemikální knihtisk, naše tiskaře a protičeskou cenzuru v Norimberku na přelomu 15. a 16. století. Kromě bibliografického soupisu shrnul její autor všechny archivní zprávy, které objevil při osobním průzkumu norimberského městského archivu. Zíbrt v daném posudku doplnil Spinovy údaje o další zjištění a především ocenil obsah a přínos jeho knihovědného počínu, jenž přinesl nové informace a doplňky. Viz ZÍBRT, Č. Franz Spina. *Tschechischer Buchdruck ... Časopis Musea království českého*, s. 378-382.

univerzitního i partikulárního školství, obchodních a uměleckých vrstev. Winter vždy stavěl na faktech a jejich detailním popisu, proto mu jeho současníci z řad předních historiků vytýkali přílišnou mozaikovitost a absenci synteticko-kritických úsudků či neproniknutí do sledovaného jevu.

Údaje o nejstarší etapě českého knihtiskařství snesl Winter do publikace *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a v 15. století* (1906).¹⁰⁰ Probral v ní vznik, rozvoj a charakteristiku městských živností až do konce doby husitské (do roku 1526). Kromě typografů zde tedy zařadil i příbuzné obory, přesněji knihvazače, knihkupce (pod společným označením knihaři), dřevořezáče, rytce a ze staršího rukopisného stádia i pergameníky, písaře či iluminátory. Knih tisk zasadil mezi umělecká odvětví hned za malířství a obšírněji vyložil jeho předchůdce, objev a rozšíření po Evropě. České pražské a mimopražské inkunábule vymežil rokem 1526. Postupoval podle míst tisku a opíral se o vlastní výzkumy archiválií i poznatky z literatury. V případě nejstarší prvotiskové produkce mu nedostatek pramenných zdrojů nedovolil zajít do přílišných detailů. Konkrétnější byl u tiskařů z počátku 16. století. Zde uvedl jména, hmotné poměry i tituly knih. Nastínil také výskyt bohemikálního knihtisku v zahraničí a provedl srovnání českého stavu s cizinou. V další části knihy doplnil své biografické medailonky o typografický a formální rozbor inkunábulí. Pozoroval výskyt titulního listu, kustodů, iniciál, obrazového doprovodu atd. Všiml si výroby tiskového písma a jeho vzhledu. Odděleně pak pojednal o výzdobě a materiálech knižní vazby. Do mnohem detailnější analýzy domácího knihtiskařství se Winter pustil ve spise *Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách 1526-1620* (1909).¹⁰¹ V podstatě zde pokračoval v načatém biografickém výpisu všech předbělohorských výrobních a uměleckých struktur. Typografům vykázal samostatnou kapitolu, společně s krumplíři a knihaři. Ze studia archivních pramenů vydoloval podrobné zprávy o národnosti, obchodních, majetkových a finančních aktivitách, soudních a rodinných sporech, společenských funkcích či závětích a dědických smlouvách pražských provozovatelů tiskařského, řezáčského, ryteckého, knihvazačského a papírenského řemesla. Mimopražské zástupce těchto oborů přehlédl zběžněji. Jednotlivé tiskaře registroval chronologicky. V rozsahu zachycených údajů byl závislý na dochovaných archiváliích. Většinou zaznamenal konkrétní události vážící se k dané osobě a hlavní tituly knih z její tiskařské produkce. V tomto analytickém a deskriptivním pojetí vysledoval i několik vývojových zákonitostí. Upozornil na převládající český ráz typografické sféry v první půlce

---

100. WINTER, Z. *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a 15. století*, s. 417-418, 519-527, 806-809, 865-866.

101. WINTER, Z. *Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách*, s. 246-335.

16. věku či na citelný nárůst počtu tiskařů v závěrečných letech tohoto století. Za důležitý mezník zasáhnuvší do osudů tiskařských živností stanovil rok 1547. Obšrný exkurz uzavřel jmennými seznamy všech známých tiskařů a knihařů činných v Praze v letech 1526-1620. Jeho práce má dodnes vysokou cenu. Stala se totiž pramenným zdrojem, protože původní archiválie, z nichž Winter čerpal, shořely během pražského povstání v roce 1945.

Zcela jinak uchopil knižní výrobu 16. století v díle *Český průmysl a obchod v 16. věku* (vyšlo posmrtně 1913).¹⁰² V kapitole *Grafika a knihtisk* jej už nezajímali tiskaři, ale samotné knihy a jejich formální úprava, přesněji ilustrace, textová sazba a vazba. Na konkrétních titulech zhodnotil úroveň těchto složek. Zároveň naznačil celkový stav těchto odvětví a podchytil zahraniční vlivy. Oporou mu bylo vlastní studium a často i odborná literatura. Nejvíce prostoru vyhradil ilustračnímu dřevorezu. Postupně prošel obrazový aparát pražských tisků a prozkoumal možnosti místních dílen. Souběžně představil nejvýznamnější německé grafiky a jejich tvorbu. Vrchol domácí ilustrace spatřoval v Melantrichových a Nigrinových počinech. Jinak ale odkryl úzkou závislost na německojazyčných předlohách a klesající potenciál našich tiskáren konce 16. věku. Mědirytových ilustrací se dotkl jen letmo. O to více se zaměřil na posouzení kvality textové sazby a typografické výpravy příslušných tisků. Dospěl zde k odhalení dobového úpadku, jenž vyjma melantrišsko-veleslavínské oficíny postihl všechny pražské podniky. V závěru se poohlédl po produktech tehdejších papírenských a knihvazačských živností. Ani tady nenalezl důvody k přílišné spokojenosti. Wintrovo zpracování knihovědného materiálu v tomto posledním spise se dostalo do středu zájmu pozdějších badatelů. Tobolka tvrdil, že zde Winter uplatnil náběhy k použití moderní typologické metody.¹⁰³ Měl nejspíš na mysli pasáže o tiskovém písmu a textové sazbě. Na Tobolkovy slova reagovala s odstupem několika let Bohatcová, která dokázala opak. Podle ní si Winter žádnou speciální metodu neosvojil, a to proto, že nikdy nezamýšlel sepsat samostatné dějiny knihtisku. Výsledky, kterých v této oblasti dosáhl, publikoval stejným způsobem jako poznatky o jiných oborech. Organicky je zakomponoval do svého obrazu předbělohorských řemesel a každodenního života. Zatímco ve starších studiích sledoval archiválie či staré tisky z pozice jejich výrobců, zvolil v dotyčné knize přístup z hlediska jejich výrobků. Tím vytěžil kvantum nových informací a projevil v nich řadu bystrých postřehů. Na druhou stranu však místy inklinoval k povrchním a laickým komentářům. Podle

---

102. WINTER, Z. *Český průmysl a obchod v 16. věku*, s. 538-603.

103. Jednalo se o okrajovou poznámku v Tobolkově recenzi na knihu Josefa Volfá. Viz: TOBOLKA, Z.V. Dr. Josef Volf: Dějiny českého knihtisku do roku 1848 ... *Časopis československých knihovníků*, s. 193-194.

Bohatcové tedy spočíval Wintrův celkový přínos pro dobové i dnešní knihovědné bádání především v archivním studiu. Fakta získaná deskripcí pramenných zdrojů, lze s velikým prospěchem, ale i s určitou dávkou kritičnosti využít jako jeden z předpokladů pro vypsání moderních dějin českého knihtisku.¹⁰⁴

Na knihovědných výzkumech přelomu 19. a 20. století se podíleli i historiografové dějin umění. V centru jejich pozornosti stála vnější forma knihy a její umělecká výzdoba. Toto pole oponovali hlavně kunsthistorici Karel Chytil a František Adolf Borovský. Oba působili jako kustodi a ředitelé Uměleckoprůmyslového musea obchodní a živnostenské komory v Praze, a byli tak blízkými spolupracovníky. Znamějším z této dvojice byl Chytil, který se kromě odborné muzejní činnosti výrazně zasloužil o vybudování univerzitního zázemí pro studium dějin umění a uměleckého průmyslu. Kromě toho se zabýval iluminovanými rukopisy, rudolfínským uměním i renesanční a barokní architekturou. Ve spise *Dějiny českého knihařství* (1899) se jako vůbec první pustil do dějin domácího knihvazačství a knižní vazby.¹⁰⁵ Základ této práce vytvořil již v roce 1891 při příležitosti jubilejní výstavy a kompletní podobu ji vtiskl o šest let později (1897). Stať měla vyjít jako součást sborníkového díla o dějinách knihařství a knihařských cechů. Z původně zamýšlené publikace byl nakonec realizován jedině jeho příspěvek. Chytil v něm popsal vývoj českého knihařství s důrazem na stránku technickou a uměleckou. Svůj výklad založil na důkladném studiu vybraných knižních památek. Archivním pramenům přídělil jen doplňkovou roli. Probíranou látku dovedl až do 19. století. Ovšem těžiště směřoval do středověké a předbělohorské epochy. O knižní vazbě následujících období pojednal pouze heslovitě a náznakově. Do jednoho celku tak shrnul rukopisy i tisky. Obě větve sledoval paralelně, a to i v době, kdy již zcela převládla tištěná produkce. Navíc ani nerozlišoval mezi kodexy literární a administrativní povahy. Ve středověku se zastavil i u ozdobné řezby kožených pouzder a kazet. Na konkrétních exemplářích postihl historické změny v technikách výroby a výzdoby knižního bloku a vazby. Vyznačil umělecké projevy jednotlivých knihvazačů i vlivy příslušných majitelů na vzhled vazby jejich knih. Čtenáře také seznámil s nejčastějšími výzdobnými kompozicemi, motivy či knihařským náradím a materiálem. Připojil i nezbytné fotografické reprodukce s odbornými popisy.

Svého kolegu doplnil znalec výtvarného umění a bibliograf díla Václava Hollara František Adolf Borovský. Ve spise *Tištěná kniha a její vnitřní výzdoba* (1903) přehledně

---

104. Volně podle: BOHATCOVÁ, cit. 28, s. 219-220.

105. CHYTIL, K. *Dějiny českého knihařství*, 48 s.

shrnuł základní poznatky o knižní ilustraci a úpravě.¹⁰⁶ Pro svůj nástin ale nezvolil zrovna přesný název. Podal zde totiž charakteristiku ilustrační a textové složky rukopisů, deskotisků a inkunábulí. Tisky 16-18. století vynechal. Zato však uplatnil široký rozhled po zahraničních prvotiscích a jejich tiskařích či ilustrátorech. V první řadě se zaměřil na fyzické aspekty knižních produktů. Vhodně objasnil všechny tiskové a grafické techniky nebo rozdíly mezi tiskem z výšky a hloubky či deskotiskem a Gutenbergovým vynálezem. Vylíčil postupy i obtíže při tisku prvních knih. Všiml si specifík tiskové sazby i dalších typografických detailů. Návazně vyjmenoval významné ilustrované tituly vzniklé v evropských a českých tiskařských dílnách. Stručně zhodnotil jejich uměleckou kvalitu a úroveň, aniž by však zacházel do přílišných podrobností.

Pod Borovského či Chytilovým vedením uspořádalo Uměleckoprůmyslové museum i několik výstav vážících se obsahově k dějinám knižní kultury. V roce 1903 to byla výstava prezentující domácí i zahraniční knižní vazbu od 18. do začátku 20. století. O rok později (1904) proběhla výstava titulních listů. Větších rozměrů dosáhla výstava o knize 16. věku konaná v roce 1906. Dané akce doprovodily i výstavní katalogy nepostrádající barevné fotografie exponátů s odbornými komentáři. Na jejich přípravě se podíleli i oba ředitelé.

Tématika dějin knihy a knihtisku si také v mnohem větší míře než v předchozím období nacházela cestu do soudobé periodické produkce. Výše uvedené osobnosti zveřejňovaly své práce nejčastěji v časopisech zaměřených na kulturně- a literárněhistorické směry. Jejich články se objevovaly především v *Časopise Musea království českého* či *Památkách archaeologických a místopisných*. Drobné oborové zprávy aktuálního, popularizačního a někdy i vědeckého charakteru byly otiskovány v denním, osvětovém a zábavném tisku (*Světozor*, *Osvěta*, *Národní listy*, *Hlasy ze Siona*, *Besídka pro zábavu a poučení*-literární příloha *Pražského denníku*). Příspěvky historického rázu akceptovaly redakce odborných typografických periodik. K nejstarším zástupcům této skupiny patřil *Veleslavín* vydávaný od roku 1863 Josefem Mikulášem-Boleslavským. Po ukončení v roce 1866 a několikaleté pauze byl v roce 1872 znova obnoven a vytrval až do roku 1941. V roce 1889 byly založeny *Typografické listy*, které byly v letech 1897-1900 přejmenovány na *Nové typografické listy*. Poté se ale vrátily k počátečnímu názvu, a takto vycházely až do roku 1941. Za přední fórum soudobých typografů a pracovníků tiskáren byl považován časopis *Typografia*. Jeho vznik byl iniciován v roce 1888 a s menší přestávkou ve vydávání existuje dodnes. Mezi ryze

---

106. BOROVSKEÝ, F.A. *Tištěná kniha a její vnitřní výzdoba*, 50 s. Popularizační a rekapitulační ráz Borovského spisu byl dán tím, že šlo původně o veřejné přednášky, které pronesl na půdě svého pracoviště, a které kromě této publikace vyšly i jako příspěvek v časopise *Dílo*.

technickými články se zde často nalézaly i důležité studie s knihovněnou problematikou. Podobným obsahem a významem disponovala i *Ročenka českých knihtiskařů* (od roku 1911).

Předchůdcem knihovnických periodik z dob meziválečného Československa bylo *České knihovnictví* vydávané a redigované Zdeňkem Václavem Tobolkou za nakladatelské spoluúčasti Františka Bačkovského. Jednalo se o náš nejstarší odborný časopis z oblasti knihovnictví a potažmo i knihovědy. Ovšem nevydržel ani celý jeden ročník. Z původně plánovaných dvanácti čísel vyšlo v letech 1900-1901 pouze sedm. Průkopnický podnik ztroskotat na vzájemných sporech mezi nakladatelem a vydavatelem.¹⁰⁷ *České knihovnictví* mělo sledovat otázky vědeckého a veřejného knihovnictví (správa odborných lidových, školních, spolkových i soukromých knihoven atd.) a také vnější a vnitřní stránky knihy. Tobolka přijímal články s aktuálním i historickým zaměřením. Do příslušných rubrik zařadil i recenze, výtahy z literatury a archiválií či krátké informativní zprávy a komentáře. Ke knihovědné tematice se konkrétně vázaly dvě rozsáhlejší statě. První z nich se týkala dějin Veřejné universitní knihovny v Praze a sepsal ji sám Tobolka. Druhá přinesla nejnovější poznatky o Gutenbergovi a jeho vynálezu. Z německých zdrojů ji sestavil Jan Emler. Drobnější či informační podobu měly občasné příspěvky z dějin knihtisku (Veslavinská a Dobrovická tiskárna, Gutenbergovo manželství) a aktuality z oborového dění (založení Gutenbergova muzea, výstavky k pětistému výročí Gutenbergova narození, Zahradníkovy rukopisné objevy ve Strahovské knihovně). Pravidelné transliterované přepisy pražských archivních pramenů relevantních pro knižní výrobu a kulturu připravoval Josef Teige. Větších rozměrů nabyly některé referáty a posudky soudobé domácí i zahraniční monografické či periodické knihovědné literatury (Chytilova práce o knižní vazbě, Dějiny německých knihoven od Gustava Kohfeldta atd.).

---

107. *České knihovnictví*, roč. 1, č. 1-7. Podle Tobolkova doslovu v sedmém čísle časopisu nedodržel nakladatel Bačkovský původní ujednání dané nakladatelskou smlouvou a svým liknavým a neprofesionálním přístupem přispěl k tomu, že *České knihovnictví* ztrácelo již tak poměrně malou čtenářskou obec, a tím se dostalo do finančního deficitu. Vzájemný konflikt obou aktérů řešil soud. Tobolka ho vyhrál a Bačkovskému bylo nařízeno vydat zbývající čísla ročníku. Nakonec se tak nestalo. Tobolka s ním po sedmém čísle ukončil spolupráci, aniž by se dožadoval splnění soudního příkazu. Více o tomto sporu a obsahu časopisu viz. ŠPĚT, J. Zdeněk Václav Tobolka a jeho "České knihovnictví". *Národní knihovna*, s. 219-233.

3 Knihověda v meziválečném Československu

3.1 Osamostatnění oboru a významné badatelské osobnosti

Nová etapa ve vývoji české knihovnědy začala společně se vznikem Československa a trvala po celé období první republiky. Již v roce 1919 byl přijat *Zákon o veřejných knihovnách obecních* a 5. listopadu téhož roku i *Prováděcí vládní nařízení č. 607*. Tyto legislativní dokumenty stanovily povinné odborné vzdělání knihovníků. Tím umožnily vznik oborového školství a profesionalizaci bibliotekářského stavu. Aktivizace knihovnických vrstev vedla i ke zřízení několika knihovnických spolků, jež se soustředily na usměrňování oborového dění a podporu publikačních aktivit, nejčastěji v podobě vydávání knihovnických periodik a monografií. Úspěšný rozvoj našeho knihovnictví ale na druhou stranu ovlivnily odstředivé tendence mezi veřejnými a vědeckými knihovnami, které narušily a nakonec zcela rozdělily původně jednotnou bibliotekářskou obec. Stav prvorepublikového knihovnictví také úzce závisel na aktivitách a angažovanosti několika předních knihovnických osobností, jež pozvedly a obohatily jeho teoretickou stránku. K výrazným zástupcům veřejného knihovnictví patřili Jan Ladislav Živný, Jiří Mahen či Bohuslav Koutník. Tito jmenovaní směřovali svou pozornost k řešení aktuálních otázek veřejných (lidových) knihoven. V čele vědeckého knihovnictví stanul Zdeněk Václav Tobolka, který kolem sebe soustředil skupinu knihovníků orientovaných převážně na historickou tematiku. Mezi oběma tábory se pak pohybovalo několik jedinců zasahujících svým dílem do obou oblastí. Typickými představiteli byli Josef Volf či Jan Thon.

Tehdejší české pojetí bibliologie vycházelo ze zastřešujících knihovědných teorií a zahrnovalo v sobě všechny dosažitelné poznatky o knize. Do jejího vymezení spadala současně bibliografie, knihovnictví i knihověda v užším, historicky orientovaném směru. Jednotlivé podobory tohoto kompilativního celku však byly schopny i samostatné existence a prodělávaly vlastní vývojový proces a teoretické změny. V historické knihovědě se tyto tendence projevíly v rozšíření používaných přístupů k metodě či spíše pramenům dějin knihtisku. Dosavadní postupy spoléhající na studium bibliografických údajů či archiválií (tzv. metoda literárněhistorická a historická) byly obohaceny o typologické analýzy tisků. Na typologickou metodu upozornil již v předválečném období historik Bohumil Navrátil a

nabádal k jejímu uplatnění v případě moravské typografie.¹⁰⁸ O praktickou aplikaci v oblasti prvotisků a retrospektivní bibliografie se však postaral Zdeněk Václav Tobolka. Zahájil tím etapu moderních výzkumů dějin našeho knihtiskařství.

Novost typologické metody tkvěla v tom, že za hlavní studijní pramen pro výklad dějin určité tiskárny považovala její produkci. Tedy samotné tisky, které chápala jako fyzické (hmotné) výrobky. Zatímco literárněhistorická metoda vycházela z kritického záznamu všech bibliografických údajů vytěžených z tisku (např. z titulního listu, tiskařského impresa, kolofonu, rámcových částí atd.) a historická metoda hledala relevantní zmínky o tiskaři v příslušných archiváliích evidujících rodinné a majetkové záležitosti (např. poslední vůle, dědická vyrovnání, zápisy ze soudních sporů atd.), typologická metoda prováděla důsledný typologický rozbor knihy. Konkrétně analyzovala textovou sazbu, pomocný tiskařský aparát (signatury, kustody, záhlavní, reprezentanty atd.), dekor a ilustraci. V optimálním případě vyžadovala shlédnutí veškerého typografického vybavení vybrané officíny, aby mohla sestavit abecedy tiskových typů, verzálek, iniciál atd. a navzájem je porovnat či konfrontovat s produkcí jiné dílny. Tímto způsobem měla odhalit tiskařovu uměleckou originalitu, vynalézavost či pouhé řemeslnické návyky a zhodnotit jeho celkový význam pro historii knihtisku a vývoj tiskařského řemesla. Typologická metoda byla primárně určena pro výzkumy prvotisků. Stala se totiž vhodnou pomůckou pro identifikaci tiskařské proveniencce anonymních či defektních tisků. V tomto směru ji propracoval německý bibliograf Konrad Haebler, který roztřídil tiskové typy inkunábulí do skupin charakteristických pro konkrétní dílnu či dílenský okruh. Za stěžejní identifikační nástroj mu sloužily tabulky variantních písmových řezů gotického majuskulního písmene M a antikvového Q, a také měření délky textové sazby od dolní linky prvního řádku až po spodní okraj 21. řádku (dvacetirádková sazba). Typologické postupy našly uplatnění i v mezinárodní katalogizaci prvotisků, jenž byla prováděna berlínskou komisí (založena v roce 1905) vydávající monumentální knihopisné dílo *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*.¹⁰⁹ I přesto tento značný potenciál měla typologická

---

108. Bohumil Navrátil - archivář, historiograf se specializací na moravské církevní dějiny 16. století a pozdější pedagog brněnské univerzity sepsal rozsáhlý příspěvek otištěný v roce 1902 v *Časopise matice moravské*. V jeho úvodu představil podstatu a základní teze typologické metody. Naznačil její hlavní rozdíly oproti starším přístupům. Zároveň varoval před jejím přečeňováním a vyslovil se pro vzájemnou kombinaci typologických, literárních a archivních pramenů. Dále kriticky zhodnotil a přehlédl dosavadní odbornou literaturu o dějinách moravského knihtisku. Upozornil na nedostatky a nedořešené problémy. K jejich objasnění navrhl využít právě typologické rozborů. Podrobněji se zaměřil také na publikaci o prostějovském knihtiskařství z pera Františka Koželuha. Opravil ji a doplnil o nová zjištění v případě tiskařů Olivetského, Günthera, Aorga či Oujezdeckého. Zvláště se věnoval i moravské knižní cenzuře. V poznámkovém aparátu doprovodil své vývody přepisy relevantních archiválií. Viz více NAVRÁTIL, B. Glossy k dějinám moravského tisku. *Časopis matice moravské*, s. 43-56, 126-151.

metoda vždy jen dílčí a doplňkový charakter. Pro dosažení objektivních a úplných poznatků o dějinách tiskařské výroby musela být nezbytně spojena s oběma staršími metodami.

Na typologických analýzách postavil své rozsáhlé knihovědné dílo Zdeněk Václav Tobolka, což mu společně s hojnými organizačními podněty a redakčními či edičními aktivitami vyneslo pozici čelné osobnosti prvorepublikové bibliologie a knihovnictví. Tobolka dnes platí za všestrannou, zároveň však komplikovanou osobnost. Někteří současníci ho charakterizovali jako silného individualistu s autoritářskými sklony, jehož práce byla poháněna určitým neklidem a možná až přílišnou ctižádostí po sebeuplatnění. Jiní naopak vyzdvihovali jeho koncepční myšlení, houževnatost či rozhled a schopnost osvojení si evropských vědeckých trendů.¹¹⁰ Tobolka se nikdy se nespokojil s působením v jednom oboru. Původní profesí byl historik vzešlý z Gollovy školy. Během studií se začal veřejně angažovat a jako pozdější politik zastával prorakouskou aktivistickou orientaci, což ho po vzniku samostatného Československa stálo další politickou kariéru. Již v letech 1897-1918 pracoval jako knihovník Veřejné a universitní knihovny v Praze. Po převratu byl až do roku 1939 pověřen vedením knihovny Národního shromáždění. Před válkou se podílel na rozvoji a organizační podpoře veřejného (lidového) knihovnictví. Za první republiky přilnul ale mnohem více k vědeckému knihovnictví a zasadil se o jeho konsolidaci a výstavbu, napodobujíc přitom německé vzory. Zúčastnil se jednání kolem prvního knihovnického zákona. V roce 1926 výraznou měrou přispěl k uspořádání Mezinárodního sjezdu knihovníků a přátel knihy v Praze. Se světovým knihovnictvím udržoval styky i jako jeden z iniciátorů a aktivních členů IFLA. Na druhou stranu se podílel na likvidaci Živného Bibliografického ústavu (instituce pečující o periodické vydávání souběžné národní bibliografie) a svým pojetím knihovnického školství a spolkového života nesl nesmazatelnou vinu na zbytečné

---

109. Recenze prvního a druhého svazku *Gesamtkatalogu* s důrazem na podchycení českých tisků sepsal Tobolka. Viz TOBOLKA, Z.V. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Herausgegeben von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke ... Bd. I. ... [recenze na knihu]. *Časopis československých knihovníků*, s. 112-113.; Tbk. [TOBOLKA, Zdeněk Václav]. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Herausgegeben von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke ... Bd. II. ... [recenze na knihu]. *Časopis československých knihovníků*, s. 41. Podrobněji o historii *Gesamtkatalogu* viz: URBÁNKOVÁ, E. Soupisy prvotisků. In *Ročenka Univerzitní knihovny v Praze 1959*, s. 34-44; URBÁNKOVÁ, E. Obnovený *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* a novější soupisy prvotisků. In *Ročenka Státní knihovny ČSR v Praze 1972*, s. 77-84.

110. Odlišné hodnocení Tobolkovy osobnosti nabízejí především 2 dobové články jeho blízkých kolegů. Slovy chvály na Tobolkovu adresu zpočátku nešetřil Volf viz: VOLF, J. Několik črt k padesátce Tobolkově. *Časopis československých knihovníků*, s. 109-120. Naopak sžravou osobní kritiku si neodpustil Koutník viz: Ktk. [KOUTNÍK, B]. Zdeněk Václav Tobolka ... *Časopis československých knihovníků*, 1934, s. 44-48. Pozdější články už hodnotí Tobolkovy aktivity převážně pozitivně či s kritickým nadhledem viz např. MALÝ, J. PhDr. Zdeněk Václav Tobolka. *Slovesná věda*, s. 240-241; ŠPĚT, J. Zdeněk Václav Tobolka. In *Česká bibliografie*, s. 215-261; PUMPRLA, V. Zdeněk Václav Tobolka (1874-1951) – politik, historik a knihovník. *Krok*, s. 9-12; CHADIMOVÁ, J. Zdeněk Václav Tobolka. *Ikaros* [online].

dvojkolejnosti prvorepublikového knihovnictví. Neshody ve strategických otázkách doprovázel i častými profesními a osobními spory s ostatními knihovnickými osobnostmi (Koutník, Živný, Volf).¹¹¹

Ani jeho odborné publikační aktivity nebyly ve své době zcela bezproblémové. Současně však vykazovaly i řadu pozitivních rysů. V knihovnictví byla kladně hodnocena jeho redakční a autorská účast na vydávání knihovnických periodik *České knihovnictví* (1900-01), *Knihy a knihovny* (1920 s Volfem), *Slovanská knihověda* (1931-1934) nebo sborníku *Československé knihovnictví* (1925).¹¹² Aféru naopak vyvolaly jeho příručky abecední (jmenné) a heslové (předmětové) katalogizace, které byly označeny za plagiáty doslovně kopírující pruské katalogizační instrukce. Největší ohlas ale zaznamenalo jeho knihopisné a knihovědné dílo, ač bylo silně poznamenáno Jungmannovou národnostní tradicí. Tyto tendence se projevíly už v jeho úvodním příspěvku. Jednalo se o programovou stať *Návrh bibliografie českých prvotiskův*, přednesenou 1. května 1905 v zasedání Královské české společnosti nauk.¹¹³ Tobolka v ní referoval o francouzských a německých přípravách k uskutečnění mezinárodní souborné katalogizace inkunábulí a žádal, aby se připojil i český národ. Za tímto účelem hodlal sestavit moderní knihopisný soupis jazykově české tiskařské produkce ohraničený rokem 1526, jenž by v základech vycházel z opravené a doplněné Hankovy bibliografie. Své představy doložil plánem konkrétních organizačních postupů. Podrobněji se zmínil i o náležitostech a uspořádání výsledného bibliografického soupisu. Pro

---

111. Opozice v knihovnických kruzích se vytvořila proti Tobolkovu postupu v kauze Bibliografického ústavu a hlavně v problematice knihovnického školství. Jeho rané zásluhy o otevření Státní knihovnické školy (1920) byly odměněny tím, že byl jmenován jejím ředitelem. Nespokojenost s kvalitou výuky a jejím směřováním, která se objevila po prvním roce existence ústavu a v dalších letech se ještě prohlubovala, nebyl Tobolka schopen potlačit ani vyřešit. Východisko proto hledal v kontaktech s Karlovou univerzitou, kde se mu v roce 1927, poté co se zde habilitoval na prvního soukromého docenta knihovědy, podařilo uvést do chodu nadstavbové knihovědné kurzy pro budoucí zaměstnance odborných knihoven (viz oddíl 3.2). Tento „záslužný“ a často vyzvedávaný krok ovšem narušil původní jednotné odborné vzdělání knihovníků vědeckých a veřejných knihoven, po němž volala většina dobové knihovnické obce. Propast mezi oběma knihovnickými stavy prohloubil Tobolka i svými spolkovými aktivitami. V roce 1919 ještě spoluzakládal společný Spolek československých knihovníků a v letech 1925-28 stál v jeho čele. Za jeho předsednictví se ale spolkový rozpočet dostal do několikatisícové ztráty. Ta jej nakonec donutila rezignovat a ze spolku vystoupit (1929). Záhy poté (1930) založil reprezentativní Československou společnost knihovědnou (viz oddíl 3.2).

112. Do uvedené publikace přispěl Tobolka celkem šesti kapitolami. Zabýval se v nich vymezením obsahu pojmu knihovnictví, profesí knihovníka a především katalogizací. Na dalších třech kapitolách se autorsky podílel. Tento sborník, na němž pod Tobolkovým vedením spolupracovalo dalších 13 osobností z řad bibliotekářů, archivářů a kunsthistoriků demonstroval vysokou úroveň našeho prvorepublikového knihovnictví a zároveň plnil funkci učebnice pro studenty Státní knihovnické školy a knihovědných univerzitních kurzů. Tobolkou byl koncipován jako encyklopedie nahromaděných a zobecněných poznatků o knize s důrazem na její historii a hmotnou stránku s úzkou návazností na knihovny a jejich odbornou správu. Historické knihovědné tématiky se konkrétně týkaly kapitoly věnované psané a tištěné knize, vazbě knih a bibliofilii. Více viz *Československé knihovnictví*. Redig. Z.V. Tobolka, 613 s.

113. TOBOLKA, Z.V. *Návrh bibliografie českých prvotiskův*, 12 s.

jeho dokončení počítal s třemi roky pilné práce, přičemž odhadoval, že bude obsahovat na 180 položek. Představitelé České akademie tento návrh bez větších připomínek přijali a pověřili Tobolku jeho realizací. Omezili pouze původní časovou hranici na rok 1500. Tobolka povzbuzen tímto úspěchem velkoryse rozšířil svou zamýšlenou bibliografii i na mladší českojazyčné tisky. Ty měly být rozděleny podle století do jednotlivých svazků a vydány pod společným názvem *Český slovník bibliografický* (dále jen *Slovník*). První a zároveň i poslední díl z roku 1910 podchytil inkunábule.¹¹⁴ Autor v něm splnil všechny body nastíněné v předchozí programové stati. Z autopsie a podle světových standardů popsal a dle míst tisku rozčlenil všechny mu známé českojazyčné prvotisky nalezené v domácích a dostupných zahraničních knihovnách. Aplikoval současně bibliografický i exemplářový přístup. Připojil také reprodukce filigránů či ilustračních dřevořezů. Jako dodatek k Haeblerovu *Typenrepertoriu* sestavil tabulku majuskulních M českých prvotisků. Kriticky přehlédl a komentoval pramenné zmínky o nedochovaných inkunábulích. Uskutečnil i archivní průzkum, z něhož získal cenné biografické a faktografické údaje (např. v případě Prahy identifikoval jména tří tiskařů a spekulativně k nim přiřadil místní tiskařskou produkci). V úvodu analyzoval starší oborovou literaturu a především načrtl počátky knihtisku u nás. Své vývody založil na vyvrácení Dobrovského tezí proti *Kronice trojánské* a roku 1468 či na letném srovnání a vytyčení rozdílů mezi textem plzeňského prvotisku a oseckého rukopisu. Celkové výsledky své práce pak shrnul v závěrečném statistickém přehledu.

Další pokračování *Slovníku* ztroskotalo na Tobolkově zjištění, že jeho praktická realizace jedním člověkem a bez těsnější spoluúčasti knihoven s historickými fondy by byla nemožná. Svého záměru se však nevzdal a vyčkával na vhodnější podmínky. Ty se naskytly až v roce 1923 v době 150. výročí narozenin Josefa Jungmanna. Na počest této události byla Ministerstvem školství a národní osvěty v prosinci daného roku zřízena Komise pro knihopisný soupis československých tisků až do konce 18. století s cílem vypracovat bibliografický soupis jazykově českých a slovenských tisků do zmíněné doby bez ohledu na místo uložení. Tobolka ihned poté sepsal programový článek *Nový Jungmann* otištěný v *Časopise československých knihovníků*.¹¹⁵ Vyložil v něm účel a budoucí výsledky celého podniku. Ten podle jeho slov navazoval na Jungmannovu *Historii*, ale uplatňoval zcela rozdílný přístup, který kladl důraz na přímý popis s knihou v ruce, ovšem na druhou stranu stále udržoval Jungmannovo obrozenecké pojetí vylučující předem většinu domácích

---

114. TOBOLKA, cit. 60, VIII, 81, 8 s.

115. TOBOLKA, Z.V. Nový Jungmann. *Časopis československých knihovníků*, s. 211-219.

cizojazyčných tisků. Tobolka opět sáhnul k moderním bibliografickým pravidlům a metodám mezinárodního *Gesamtkatalogu*, ke škodě věci se ale nenechal inspirovat jeho vymezením, jenž pomíjelo jakákoliv jazyková či národnostní hlediska. První díl *Knihopisu československých tisků ...* (dále jen *Knihopis*) byl zveřejněn již za dva roky (1925) v době 75. narozenin prezidenta Masaryka.¹¹⁶ Obsahoval abecedně seřazený soupis českojazyčných inkunábulí, na němž se za Tobolkovy a Strakovy redakce podílelo hned několik spolupracovníků. Právo na průvodní teoretické pojednání si však Tobolka vyhradil pro sebe. Představil v něm chronologickou hranici, popisnou metodu a charakterizoval žánrovou, obsahovou a hlavně typologickou stránku prvotiskové produkce i její počet a stav dochování. Kde mohl, doplnil typologické vývody bibliografickými údaji. Prezentoval zde i své národnostně zabarvené názory na počátky našeho knihtisku.

Po prvotiscích začala Komise připravovat druhý díl, jenž měl zahrnovat tisky z let 1501-1800. Netušila, jak zdlouhavý a vlastně i nekonečný úkol na ni čeká. Nevěděl to ani Tobolka, který původně odhadoval, že celý *Knihopis* pojme kolem čtyř tisíc položek a „vejde“ se do jednoho svazku. Jak liché byly jeho dohady, ukázal následující čas. První sešit vyšel v roce 1936 (v roce 1939 pak celý svazek s písmem A) a závěrečný až v roce 1967 (celkem 9 svazků). Poslední záznam základní řady *Knihopisu* nesl číslici 17 631. O kompletnosti se ale nedalo mluvit. Na publikování čekalo velké množství oprav, doplňků a nových objevů, scházely i rejstříky. K základní řadě *Knihopisu* byly přidány tzv. číselné (opravy, doplňky) a abecední (nové, dosud nezveřejněné záznamy) dodatky. Rychlému dokončení *Knihopisu* bránily hlavně vnější faktory. Chyběly dostatečné finanční zdroje či pracovní prostory. Nebylo dostatek kvalifikovaných bibliografů pro rozsáhlé terénní průzkumy. Do osudů *Knihopisu* zasáhly i politické události (nacistická okupace, nástup komunismu) či změna jeho hlavního redaktora (Tobolku po jeho smrti v roce 1951 nahradil František Horák).¹¹⁷

Mezinárodní pravidla pro popis prvotisků Tobolka nejen prakticky aplikoval na domácí inkunábule, ale připravil i jejich český překlad, který místy upravil pro naše podmínky. Starší

---

116. *Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce 18. století. Díl 1, Prvotisky (do r. 1500)*. 47 s. V samostatném svazku v tzv. tabulích vyšly věrné faksimile tiskařských abeced, sazby, dřevořezů všech popsaných prvotisků.

117. Podrobnou historii *Knihopisu* uvádí: HORÁK, F. Vývoj a úkoly české retrospektivní bibliografie In *Z teorie knihovnictví*, s. 131-160 nebo PUMPRLA, V. Z historie *Knihopisu*. *Listy filologické*, s. 285-293. O obsahových problémech viz spor mezi Šimečkem a Horákem za účasti Wižďálkové: WIZDÁLKOVÁ, B. *Knihopis českých a slovenských tisků*. In *Česká bibliografie*, s. 307-333; ŠIMEČEK, Z. *Knihopis českých a slovenských tisků*. In *Česká bibliografie*, s. 335-342; HORÁK, F. *Knihopis českých a slovenských tisků v recenzích a ve skutečnosti*. In *Česká bibliografie*, s. 343-359; ŠIMEČEK, Z. K odpovědi doc. Františka Horáka. In *Česká bibliografie*, s. 361-366; WIZDÁLKOVÁ, B. Odpověď k odpovědi. In *Česká bibliografie*, s. 367-369.

verzi vydal v roce 1924 v podobě článku *Popis prvotisků v Časopise československých knihovníků*.¹¹⁸ Její užití jako praktické pomůcky ale ztěžovala absence většího množství názorných ukázek omezující se pouze na reprodukci vybraného záznamu z *Gesamtkatalogu* a Tobolkův formulář pro zápis bibliografických údajů, i celkový charakter daného příspěvku, který působil jako zhuštěný výčet pravidel rozšířený o stručné až heslovité pasáže o základní literatuře, historickém pozadí a hlavních představitelích mezinárodní katalogizace. Mnohem lepší úpravu a větší rozsah měla publikace *Pravidla popisu prvotisků* z roku 1930.¹¹⁹ Výklad novější redakce berlínských pravidel (1928) zde Tobolka vhodně strukturoval a především doplnil o názorné příklady i grafická zobrazení katalogizačních lístků. Vytvořil tak přehlednou příručku, jež byla Ministerstvem školství a národní osvěty uznána za oficiální a tudíž i závaznou katalogizační směrnici pro domácí vědecké knihovny.

Ze svého bibliografického díla těžil Tobolka i v navazujících knihovědných příspěvcích. Platilo to hlavně o jeho monografii *Dějiny československého knihtisku v době nejstarší* (1930, dále jen *Dějiny*) pojednávající o prvotiscích a jejich tvůrcích.¹²⁰ Toto téma pojal v nejširších možných hranicích. Dokázal se oprostít od jazykových a národnostních bariér, jež svazovaly jeho knihopisné počiny, a nově zvolil bohemikální vymezení popisované látky. Kromě domácích typografů a jejich česko- či cizojazyčných výrobků tak zohlednil i tiskaře českého a moravského původu působící mimo naše území nebo zahraniční tiskárny plnící české zakázky. Nevynechal ani české korektory zaměstnané v evropských oficínách. Primárně se soustředil na epochu druhé poloviny 15. století, místy však zašel až do prvního dvacetiletí 16. věku. Materiál rozvrhl netradičním způsobem, který však plně odpovídal jeho bibliograficko-typologickému přístupu. Jednotlivé tiskařské dílny rozdělil do skupin podle tiskového písma. V samostatných kapitolách tak představil typografy, jejichž tisky byly sázeny např. českou bastardou, rotundou, švabachem atd. U každého z nich podal typologickou charakteristiku produkce a případně i životopisné údaje. Zaměřil se i na rozbor starší bohemikální literatury o vynálezcích knihtisku či na deskripci společenských předpokladů a okolností zavedení typografického řemesla do Čech. Svůj výklad založil na zobecnění a výběru výsledků dlouholetých knihopisných výzkumů. Soustředil zde kvantum cenných poznatků. Nedoložil je však pramennými či literárními citacemi, jež by umožňovaly průběžnou kontrolu jejich správnosti. Tím citelně zpochybnil autoritu a definitivnost svých formulací. Tento nedostatek

---

118. TOBOLKA, Z.V. Popis prvotisků. *Časopis československých knihovníků*, s. 3-9.

119. TOBOLKA, Z.V. *Pravidla popisu prvotisků*, 33 s.

120. TOBOLKA, Z.V. *Dějiny československého knihtisku v době nejstarší*, 106 s.

alespoň zmírnil závěrečnou kapitolou, ve které synteticky shrnul obsah předchozích oddílů. Vyložil zde plastický obraz počáteční etapy našeho knihtisku a jeho výrobního potenciálu a kvalitativní úrovně. Čtenáře seznámil s typologickou úpravou inkunábulí, sociálním postavením tiskařů i s vybavením a prací v tiskařské dílně. Podle Bohatcové může dodnes tento závěr sloužit jako vzor a odrazový můstek pro publikace o dějinách knihtisku.¹²¹

Ještě před *Dějiny* založil Tobolka edici *Monumenta Bohemiae typographica*. V letech 1926-1932 vydal v jejím rámci celkem 11 fotomechanických faksimilií vzácných bohemikálních inkunábulí a starých tisků dochovaných ve špatně dostupných unikátech či defektních exemplářích uchovávaných většinou mimo území Československa.¹²² V první řadě se snažil dosáhnout maximální úplnosti reprodukované knihy. Vybíral proto vždy nejzachovalejší exemplář, a když se mu takového nedostávalo, poskládal a zkompletoval jej z dostupných torz. Volněji postupoval i v případě vazeb, jež buď napodobovaly vybranou předlohu, nebo vznikaly jako imitace dobových vazeb existujících v době tisku příslušné knihy. Ke každé faksimilii připravil doprovodný dvojjazyčný textový svazek sešitových rozměrů. Ten obsahoval nakladatelskou historii daného titulu, biografii autora či sestavovatelů a vydavatelů, žánrově-literární charakteristiku, údaje o zahraničních předlohách, pozdějších vydáních, stavu dochování a hlavně typologický rozbor. Stěžejní součást průvodního textu tvořily i pasáže o tiskařích. Kromě typografů 15. století, jejichž popis úzce navazoval na *Knihopis* nebo *Dějiny*, zde Tobolka představil i české tiskaře první poloviny 16. věku (Severin, Konáč, Šmerhovský, Štyrsa). Při líčení jejich profesních aktivit postupoval většinou jednotným způsobem. Nejprve shromáždil všechna dostupná životopisná a historická data a poté sestavil soupis tisků, který doprovodil typologickými analýzami. Snažil se přitom objasnit sporné otázky a případy. Tím dospěl k závěrečnému konstatování, v němž zhodnotil typografův význam pro dějiny domácího řemesla a případně vyzvedl uměleckou úroveň a cíle jeho tiskařské produkce. Celkový přínos těchto studií spočíval podle Bohatcové v soustředění všech známých materiálů k životu a činnosti příslušného řemeslníka. Opět jim ale chyběl nezbytný poznámkový aparát s citacemi pramenů a literatury. Typologické analýzy byly prý příliš povrchní a vyžadovaly hlubší srovnávací pohled. Tobolkovy sešity tedy dobře plnily svou doprovodnou úlohu, nemohly však nahradit vyčerpávající a úplné studie tiskařské

---

121. BOHATCOVÁ, cit. 28, s. 229.

122. Konkrétní titulový přehled všech faksimilií se nachází v: BOHATCOVÁ, cit. 28, s. 237 nebo v Tobolkově personální bibliografii viz RIESS, J. Bibliografie prací dra Zdeňka V. Tobolky. *Slovanská knihověda*, s. 92-93.

problematiky.¹²³ Do skupiny Tobolkových faksimilií náležela i publikace s věrnými reprodukcemi xylografických, šrotových a těstových deskotisků nalézajících se na území Československa. Edici z roku 1928 doplnil bibliograficko-provenienčními a ikonografickými popisy každého obrázku s přibližnou datací a lokalizací výroby a také krátkou předmluvou pojednávající o způsobech a technikách jejich výroby či výzdobných motivech. Odborným knihovědným a uměleckohistorickým úvodem opatřil Tobolka i faksimilii jednolistu z roku 1540 s portrétem Jana Husa. Jednolist byl vydán jako prémie Československé společnosti knihovědné za rok 1930 a jako spoluautor se na ní podílel Antonín Matějček.¹²⁴

Do Tobolkova knihovědného díla patřilo i několik časopiseckých příspěvků o domácích tiskárnách první poloviny 16. století. Stejnou strukturu výkladu uplatňovanou v doprovodných sešitech a založenou na kritice životopisných a pramenných dokladů, soupisu tisků a jejich typologickém rozboru dodržel i v článcích o plzeňském typografu Mikuláši Bakaláři či tiskaři mikulovských novokřtěnců Simprechtu Froschauerovi.¹²⁵ Pomocí kombinace typologické metody a důsledného studia literárních zdrojů odkryl nejasnosti kolem autorsky anonymního pamfletického a údajně prvního německojazyčného tisku s impresem neznámé tiskárny v Hostinném na Labi.¹²⁶ Identifikoval jeho původce a skutečné místo výroby lokalizoval do švýcarského Zürichu. Konstatoval, že tiskařské údaje byly záměrně fingoány, čímž opravil starší domněnky Dobrovského. Jinou legendu se naopak Tobolka snažil za každou cenu udržet. Ve studii o Dobrovského názorech na dataci *Kroniky trojanské* z roku 1929, podobně jako ve *Slovníku* či *Dějínách*, vystoupil zamítavě proti abbého námitkám a vyvracel je poukazem na jeho váhavost a časté změny postojů v této problematice.¹²⁷ Již poněkolkáté zde opakoval vlastní teorii o slitecích a kolínském Ulrichu Zellovi jako učiteli našeho plzeňského prototypografa. Dokládal ji typologickým rozbohem prvotisku či analýzou dobových společenských předpokladů pro zavedení knihtisku do Čech. Ani on si však nebyl původem *Kroniky* vždy zcela jist. Teze o Zellově vlivu a roku 1468 se sice držel stále, ale pochybnosti v něm vyvolávalo místo tisku, národnost tiskaře či vzájemné

---

123. BOHATCOVÁ, cit. 28, s. 237.

124. V textu se popisují tyto publikace: TOBOLKA, Z.V. *Tisky 15. věku o jednom listu na území Československé republiky*, 60 tab.; TOBOLKA, Z.V. – MATĚJČEK, A. *Dřevorytový list Hanse Guldenmunda z doby kolem r. 1540*. [4] s.

125. Konkrétně se jedná o tyto příspěvky: TOBOLKA, Z.V. *Knihtiskař Simprecht Sorg-Froschauer*. *Časopis Matice moravské*, s. 501-511 a TOBOLKA, Z.V. *Plzeňský tiskař Mikuláš Bakalář*, 16 s.

126. TOBOLKA, Z.V. *Byla r. 1525 v Čechách první německá tiskárna?* *Časopis československých knihovníků*, s. 1-5.

127. TOBOLKA, cit. 44, s. 344-357.

vztahy mezi jednotlivými prvotisky. Odpovědi na tyto otázky nejednou korigoval nebo se o nich zmiňoval jen náznakově.¹²⁸ Vkusnou bibliofilskou podobu obdržela jeho studie o dějinách Žerotínské knihovny z roku 1926.¹²⁹ Sledoval v ní vznik, tematický či jazykový profil, uspořádání i osudy této bibliotéky ve vratslavském exilu a v neposlední řadě i osobní vztah Žerotínů ke knihám odrážející se ve výzdobě vazeb.

Samostatné postavení v Tobolkových knihovědných počinech zaujímaly dva příspěvky týkající se metodické problematiky.¹³⁰ V recenzi z roku 1926 podrobil kritice Volfovu publikaci o dějinách českého knihtisku. Autorovi vytkl to, že nepoužil typologickou metodu a spolehl se jen na archivní výzkumy. Díky tomu špatně vymezil chronologicko-vývojový mezník. Volfem zvolený rok 1848, do něž dovedl své dílo Tobolka neuznal, protože prý neměl na vývoj naší typografie žádný dopad a vycházel pouze z klasifikace politických dějin. Za historický periodizační bod označil přechod na antikvu a strojovou výrobu. Ten vytyčil našemu knihtiskařství nové cesty a vzory. Ve studii z roku 1941 pojednal Tobolka o jednotlivých metodách dějin knihtisku a podle nich rozčlenil starší odbornou literaturu do tří skupin. Následně na konkrétních praktických případech demonstroval jejich možnosti. Podrobněji rozvedl postupy, cíle a výhody typografických rozborů. Na obě stati později reagovala Bohatcová. Tobolkovy metodické vývody podrobila kritické analýze a korigovala některé výroky (např. formalismus Tobolkovy periodizace potlačují společenské vlivy knihtisku, přeceňování typologických analýz, ukvapené postupy nepřihlízející ke skutečnému stavu poznání a zpracování dějin našeho knihtisku), které zároveň uvedla do přiměřené podoby a souvislostí. Celkově však potvrdila jejich oprávněnost a věcnost.

Tobolkovy poslední knihovědné práce zastupovaly dvě knižní monografie.¹³¹ První z nich podávala vyčerpávající výčet a charakteristiku fyzických znaků rukopisné i tištěné knihy. Popisovala výrobu knih, povolání, které se na ní podílí i příbuzné odvětví knižní kultury. Atraktivitu ryze pozitivistického výkladu zvýšila bohatá obrazová příloha. Podobnou koncepci měla i publikace o dějinách klementínské bibliotéky dovedená do přelomového roku 1777 a vydaná Františkem Horákem až po Tobolkově smrti. Spíše než na syntetickém vylíčení historického vývoje slavné bibliotéky ve vymezeném období byla tato monografie založena

---

128. Tobolkovy změny v názorech na původ Kroniky souhrnně zmapovala Urbánková viz URBÁNKOVÁ, cit. 55, s. 4-7.

129. TOBOLKA, Z.V. *Žerotínská knihovna*, 19 s.

130. Konkrétně se jedná o příspěvky: TOBOLKA, cit. 103, s. 193-194 a TOBOLKA, Z.V. O metodě dějin knihtisku. In *Ročenka českých knihtiskařů*, s. 29-34.

131. Jsou to publikace: TOBOLKA, Z.V. *Knihy*, 243 s., 180 s. obr. příl.; TOBOLKA, cit. 31, 169 s.

na výčtu pramenných faktů a deskripci stavu a obsahu dochovaných historických fondů přecházející místy až v několikastránkové přehledy signatur. Tobolkovo rozsáhlé knihovědné dílo tak vlastně ukončilo téma, jenž ho zároveň zahajovalo. Dějinám dnešní Národní knihovny věnoval Tobolka článek již ve svém časopise *České knihovnictví* z let 1900-01, kdy jako mladý knihovnický praktikant razil první odborné krůčky knihovnické profese, o jejíž zvědečtění se i přes některé badatelské či organizační nedostatky velkou měrou zasloužil.

Literárněhistorickou a historickou metodu dějin knihtisku dovedl k dokonalosti kulturní historik a knihovník Josef Volf, po Tobolkovi druhá nejvýraznější postava prvorepublikové knihovědy. Stejně jako on byl i Volf historiograf vyškolený v Gollově univerzitním okruhu. První bibliotekářské zkušenosti získal v knihovně Uměleckoprůmyslového muzea, kde absolvoval krátkou praxi (1901-1902). Svou profesní kariéru pak spojil s knihovnou dnešního Národního muzea. Od roku 1904 zde pracoval jako knihovník a po několikaletém působení nahradil Čeňka Zírta v pozici ředitele (1928). V ní setrval až do náhlé smrti v roce 1937. Velmi plodná byla jeho účast na meziválečném knihovnickém dění. Byl přítomen u téměř všech oborových podniků a zastával několik odborných i reprezentativních funkcí (člen knihovního odboru Osvětového svazu, spoluzakladatel a předseda Spolku československých knihovníků, přednášející a od roku 1928 ředitel reorganizované Státní knihovnické školy, lektor na knihovnických kurzech pro knihovníky veřejných knihoven, redaktor knihovnických a knihomilských periodik atd.). Angažoval se také v prvorepublikovém bibliofilském hnutí, lidovými a v soudobých zednářských společnostech. Pro svou bodrou a nekonfliktní povahu byl široce oblíben.¹³²

Podobně pestré bylo i Volfovo vědecké dílo ústící do značné tématické šíře. Z původního zájmu o duchovní život evangelíků v 17. a 18. století pramenily jeho další práce pojednávající o pobělohorském náboženském exilu, tajných bratrstvech, sektách, protireformačním hnutí, zednářství či osudech obrozeneckých osobností. Z těchto témat plynule přešel na pole knižní kultury. Nejednou se vyslovil i k aktuální problematice

---

132. Většina nekrologů líčí Volfa v kladném světle jako velmi ochotného a milého člověka. Jediný Lifka naznačuje i méně známou část Volfovy povahy. Dotýká se i povahových rozdílů a sporů mezi Volfem a Tobolkou. Ty se odrazily nejen ve vzájemných vztazích mezi oběma osobnostmi, ale negativně, zároveň však i v jistém smyslu kladně, ovlivnily Volfovo knihovědné dílo. Bohužel účel Lifkova příspěvku nedovolil podrobně vyložit příčiny vedoucí k osobnímu rozkolu mezi našimi nejvýznamnějšími knihovědci. Jím zmíněné problémové body dnes vyžadují dobrou znalost prvorepublikového knihovnického dění a ovzduší. Viz LIFKA, B. Knihomil Josef Volf. In *Český bibliofil 1937*, s. 9-16. Po Volfově náhlé smrti vyšla řada drobných novinových i větších časopiseckých nekrologů. Z těch významnějších jsou to např.: EMLER, J. Dr. Josef Volf. In *Ročenka Slovanského ústavu*, s. 179-184; HÁLA, R. Ředitel Národního muzea Dr. Josef Volf mrtev. *Typografia*, s. 130-131; JEHL, L. Za Dr. Josefem Volfem. *Tisk a politika*, s. 279-280; ŠrJ. [ŠNOBR, J]. Ph Dr. Josef Volf ... *Masarykův lid*, s. 253-255; BIDLO, J. Josef Volf. *Časopis národního muzea*, s. 173.

veřejného knihovnictví a knihovnického školství. Ve svých historických i knihovědných studiích vycházel vždy ze systematického sběru a kritické analýzy archivních pramenů a jejich konfrontace s dosavadním stavem poznání. Dosažené výsledky pak vtělil do nepřehledného množství časopiseckých článků, statí, komentářů a drobných glos zveřejňovaných porůznu v historických, knihovnických, knihtiskařských, bibliofilských a vlastivědných periodících či sbornících. Několik jeho pojednání dostalo i knižní podobu.

Největší část Volfova knihovědného díla zabíraly příspěvky k historii českého knihtiskařství. Soustředil se v nich na dějiny jednotlivých tiskáren, osudy slavných i takřka neznámých tiskařských osobností či na původ a provenienci tisků. Dokázal se orientovat v širokém prostoru domácí typografie od 15. až do 1. poloviny 19. století. Speciálně si všímal dosud bílých míst a nevyřešených problémů. Soustavně tak rozmnožoval poznatky o našem knihtisku a v mnohém doplnil a opravil vědomosti svých předchůdců (Dudík, Jireček, Jungmann). Na rozdíl od Tobolky neuplatňoval typologickou metodu, ale fyzickou úpravu knih neopomíjel a všímal si jejich specifik či analogií, nebo alespoň podal její stručnou charakteristiku. Tímto způsobem seznamoval čtenáře se zástupci černého řemesla.¹³³ Z předbělohorské epochy to byli např. Jan Mantuán Fencl, Hans Pekk, Pavel Severin či Bartoloměj Netolický. Psal i o počátcích evangelického knihtisku na Moravě (Náměšť), osudech katolické Loucké tiskárny nebo o okolnostech tisku postily Martina Filadelfa Zámorského. Jako vůbec první se podrobněji zajímal o představitele domácího barokního knihtisku a nahradil tak dosavadní povrchní zmínky, kterými se toto období ve starší knihovědné literatuře odbývalo. Přinesl nové poznatky o Arnoltovské, Rosenmüllerovské, Hrabovské, Šporkovské či Bakovské officině a sestavil životopisy několika soudobých tiskařů (Beránek, Koniáš, Klauser, Fický). Z knihtisku doby osvícenství a národního obrození se zabýval např. Schönfeldem, Morgensäuler či Pospíšilem a ze speciálních témat např.

---

133. Následný přehled Volfova knihovědného díla je pouze náznakový a konkrétně cituje jen syntetická díla či některé důležité články. Dodnes nebyla publikována Volfova kompletní osobní bibliografie. Částečně ji zastupuje velmi zhuštěný titulový seznam, který je uveden v *Lexikonu české literatury* a který jmenuje pouze knižní publikace a tituly časopisů, v nichž se nacházejí Volfovy studie. Pouze pokud se jednalo o významnější článek je zmíněn i jeho název. Jinak je u každého časopisu vyznačen pouze ročník. Viz *Lexikon české literatury. Díl 4, S-Ž, sv. II.*, s. 1447-1452. Stejnou koncepci Volfovy bibliografie zvolilo i heslo v: *Československo-biografie. Sv. S-Ž*. Širším badatelským kruhům je nepřístupná monografie Karla Hündla, která sice údajně disponuje podrobným soupisem Volfova díla, ale která se nalézá pouze v rukopisné podobě ve Volfově pozůstalosti v PNP (pro potřebu této práce nebyla použita). Volfovy příspěvky o historické a aktuální problematice veřejného knihovnictví shrnuje a komentuje článek Josefa Pocha. Viz POCH, J. Josef Volf a lidové knihovnictví. *Česká osvěta*, s. 356-369. Úlohu Volfovy bibliografie zaměřenou na jeho díla z oblasti knihtisku, knihkupectví a nakladatelství plní soupis použité literatury v encyklopedické publikaci Petra Voita. Zde zabírají Volfovy práce téměř 2 stránky. Viz. VOIT, cit. 50, s. 1317-1319.

zednářskými či Šporkovský tisky, Klauserovým podpůrným tiskařským bratrstvem, knihtiskařskou terminologií v době inkunábulí atd.

Syntetický pohled na domácí knihtisk od prvotiskového období až do roku 1848 zvolil v publikaci *Dějiny českého knihtisku do roku 1848* (dále jen *Dějiny*).¹³⁴ Nešlo mu však o knihu, která by nabídla závěrečný souhrn jeho badatelských aktivit v této oblasti. Za jejím vznikem stál ryze praktický cíl. Sepsal ji pro potřeby mezinárodní výstavy dekorativních a průmyslových umění v Paříži konané v roce 1925. *Dějiny* tedy měly demonstrovat historii a úroveň českého knihtisku před zahraničním odborným publikem. Tím také byla dána jejich celková koncepce. Na rozdíl od svých analytických studií zde Volf aplikoval souhrnný a selektivní přístup bez nároku na vyčerpávající a úplný výklad. Nepouštěl se do řešení sporných bodů a vynechal i průběžný poznámkový aparát s literárními a pramennými citacemi. Poznatky, které zde uvedl, kriticky ověřil na příslušných exemplářích či pramenech. Samotný text rozdělil do čtyř kapitol obsahujících kromě knihtisku v Čechách a na Moravě i oddíl o písmolijectví v 17. a 18. století a komentovaný knihopisný soupis literatury. Galerii jednotlivých tiskařů uspořádal podle lokací tisku a chronologické návaznosti. Základní charakteristiku tiskaře vytvořil z biografických informací, výběrového výčtu titulů s roky vydání a především ze stručného hodnocení kvality a významu tiskařské produkce. Nastínil i dopad důležitých politicko-spoločenských událostí na stav a úroveň řemesla. Usiloval vždy o co největší výstižnost a zachycení těch nejpodstatnějších jevů. Výsledná kniha tak dobře splnila svůj účel výstavního průvodce a na dlouhou dobu dokonce zůstala i jedinou monografií líčící vývoj českého knihtisku jako celku. Ze soudobých kritiků se sice ozval Tobolka, který Volfovi vyčítal absenci typologických průzkumů a špatné chronologické vymezení, jeho připomínky ale pramenily z určité předpojatosti a nepochopení primárního účelu práce. Tobolka navíc svá slova sám zmínil oceněním novosti a spolehlivosti předkládaných poznatků (viz výše). Kladně vyzněl i pozdější posudek Bohatcové. Ta vyzdvihla Volfův kritický a dílčí hodnotící přístup. Podle ní si byl dobře vědom svých mezí a nepouštěl se do předčasných a nepřesných soudů.¹³⁵ Sám Volf považoval své *Dějiny* pouze za náčrt a nezbytný předpoklad pro důkladnější syntetickou práci o českém knihtiskařství. Předčasný skon ale jeho plány překazil.

---

134. VOLF, J. Dějiny českého knihtisku do r. 1848. 191 s. Této knize předcházela příspěvek *Přehled dějin českého knihtisku do roku 1848* otištěný v časopisu *Typografia* (1926) a v knize *České knižní umění* (1926). Jeho výrazným přepracováním vznikla dotyčná publikace. O jejím úspěchu svědčí i to, že v roce 1927 vyšla v rozšířeném německém vydání.

135. BOHATCOVÁ, cit. 28, s. 222-223.

Nemalou cenu měly i příspěvky k dějinám domácího knihkupectví a nakladatelství. Volfův pohled na danou tematiku byl opět značně široký. Sledoval již nejstarší projevy knižního obchodu v předbělohorském období, těžiště ale kladl do 18. a 1. poloviny 19. století. Důkladnému studiu podrobil dochovanou periodickou inzerci, knihkupecké a nakladatelské nabídky, cenzurní vyhlášky a soupisy knih, seznamy předplatitelů či privilegia. Všímal si různých forem knižního prodeje od pašování evangelické literatury až po veřejné knižní dražby. Vylíčil vzájemné konkurenční boje knihkupeckých živnostníků, dopady státní cenzury a v neposlední řadě i žánrový či jazykový profil i celkovou úroveň jejich knižní nabídky. Odhalil přitom poměrně slabý potenciál knižního podnikání u nás a převažující německé zastoupení mající jen malý význam pro národní obrození a české čtenářstvo. Samostatné články či drobné glosy věnoval hlavně pražským knihkupeckým a nakladatelským firmám. Z 16. století to byli např. knihkupci působící na Pražském hradě, v barokní době třeba Vusín či Svatováclavské dědictví a z 2. poloviny 18. století pak němečtí prodejci Neurütter, Samm, Gerle, Diesbach, Herrl atd. K Volfovým „oblíbencům“ patřil nejznámější knižní podnikatel šlechtic Schönfeld. Jeho nekalé obchodní, patiskové a protikonkurenční praktiky popsal v několika kratších příspěvcích a především v knižní publikaci *O tiskařích, nakladatelích a knihkupcích v Praze za Josefa II.* (1929).¹³⁶ V její první části vyložil Schönfeldovy spory s vídeňskými i pražskými literáty a postupný rozklad jeho knihkupeckého impéria. Na to navázal edicí vybrané části soudobého anonymního tisku líčící kvalitativní úpadek pražské knižní kultury za vlády Josefa II. Do značných podrobností zabíhala i práce *Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848* (1931).¹³⁷ Volf zde vytvořil hutný obraz historie, provozu, nabídky a zániku těchto komerčních podniků. Seznámil čtenáře s jejich pražskými i mimopražskými vlastníky, cenzurním dohledem a způsoby půjčování či prodeje. Postihl také politicko-společenské tlaky vedoucí k jejich dočasnému zrušení a pozdějšímu obnovení. Tento krok pokládal za důležitý periodizační bod. Výklad doprovodil soupisy nabízených titulů, dobovými literárními ohlasy a podrobným poznámkovým aparátem s pramennými či literárními citacemi. Zhodnotil i celkové postavení těchto subjektů na tehdejší knižním trhu a jejich vliv na rozvoj čtenářství v české společnosti. Představitelé pražské knihkupecké obce přelomu baroka a osvícenství shrnul ve

---

136. VOLF, J. *O tiskařích, nakladatelích a knihkupcích v Praze za Josefa II.*, 29 s.

137. VOLF, J. *Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848*. 64 s. Této knize předcházela studie *K dějinám veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848* otištěná v časopise *Knihy* v roce 1919.

studii *K dějinám knihkupců v Čechách v 18. stol.* (1920).¹³⁸ V charakteristice každého obchodníka, který se ve městě usadil nebo do Prahy pouze dojížděl, uvedl základní biografické údaje, adresu jeho prodejny případně filiálky, tituly nejvýznamnějších knih či nabídkových katalogů a nezbytné pramenné citace. Knihkupce pozdějšího období vyjmenoval jen heslovitě. Ještě stručnější formu obdržela jeho stať *K vývoji knihkupectví a nakladatelství v Čechách do r. 1848* (1930) postihující kromě osob knihkupců či nakladatelů 16.-18/19. věku především hlavní vývojové mezníky vedoucí k zformování knihkupectví jako samostatné profese a stavu.¹³⁹ Na začátek tohoto procesu postavil Volf vydání knihkupeckého řádu z roku 1772. Podobné sumární struktury postrádající podrobnější citace se přidržel i v příspěvku *Přehled vývoje knihkupectví a nakladatelství v Československu do převratu* zahrnutém do reprezentativního sborníkového díla *Československá vlastivěda* (1933).¹⁴⁰ Omezil se zde na konstatování nejvýznamnějších událostí, letopočtů či jmen spolků a organizací. Oproti svým zvyklostem dovedl přehled až do přelomu 19. a 20. století a dokonce charakterizoval i vývoj na Moravě a Slovensku.

Ojedinelé místo v prvorepublikové knihovědné literatuře zaujímaly Volfovy studie týkající se dosud neprobádané oblasti knižní výroby. Společně s Vitem Hůlkou a Karlem Kabátem se totiž stal průkopníkem dějin domácího písmolijectví. Z dostupných archivních pramenů a dobových tisků posbíral několik informací o českých a německých písmolijcích pracujících v Praze případně ve Vídni v 17. a především 18. století.¹⁴¹ Vedle kusých zmínek o Němci Lobingerovi a Vídeňáku Janu Leopoldu Kalivodovi se podrobněji zaměřil na písmolijecké aktivity knižního velkopodnikatele Trattnera a výrobky pražského písmolijce Václava Jana Krabata. V první řadě vzájemně porovnal a popsal obsah a úpravu jejich písmových vzorníků. V Krabatově případě pak vylíčil i osudy jeho dílny a zhodnotil její přínos pro české písmolijectví. S tímto písmolijcem souvisel i písmový vzorník a zároveň nabídkový katalog tiskařského fundusu zrušené officíny dědiců Rosenmüllerových, který podle Volfa obsahoval právě materiál odlitý Krabatem.

---

138. VOLF, J. K dějinám knihkupců v Čechách v 18. stol. In *Knihtisk československý*, s. 103-122.

139. VOLF, J. *K vývoji knihkupectví a nakladatelství v Čechách do r. 1848*. 15 s.

140. VOFL, J. Přehled vývoje knihkupectví a nakladatelství v Československu do převratu. In *Československá vlastivěda*, s. 565-580.

141. Konkrétně se jednalo o tyto příspěvky: VOLF, J. Z počátků písmolijectví v Čechách v 18. století. *Památky archeologické*, s. 241-245 ; přídavek Z dějin písmolijectví v Čechách od 17. století. In VOLF, J. *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*, s. 141-162; VOLF, J. Písmový vzorník Václava Jana Krabatha. In *Český bibliofil 1932*, s. 5-30; VOLF, J. Vzorník písma tiskárny Rosenmüllerovské. In *Český bibliofil 1937*, s. 5-16.

Volf se zabýval i dějinami novin a periodického tisku. Výsledky opět publikoval v několika analytických člancích. Tyto dílčí práce pak shrnul do publikace *Dějiny novin v Čechách do r. 1848* (1930) sledující vývoj novinářství od 15. století do doby národního obrození.¹⁴² Zajímal se hlavně o česko- a německojazyčné tištěné periodické noviny, ale představil i jejich starší psanou či jednodlistovou fázi. Jednotlivé kapitoly této knihy založil na popisu vzájemných sporů tiskařů (Sedlčanská, Goliáš, Arnolt atd.) o novinové privilegium či na obsahové charakteristice zachovaných periodik. Text doprovodil podrobnými citacemi nebo přímo doslovným přepisem pramenů a vybraných novinových pasáží (úvodníky, vlastenecké verše). Vedle tradičních novin zmínil i tituly časopisů a vydání nejstaršího pražského inzertního listu. Ucelenější formou místy oprostěnou od zdrojových odkazů, aktualizovanou o nové poznatky a především rozšířenou v částech o letákovém zpravodajství 16. století, obrozeneckém novinářství a česko- či německojazyčném časopisectví 1. poloviny 19. století disponoval jeho příspěvek *Dějiny novin a časopisů. I. Do roku 1848* (1933) připravený pro sborník *Československá vlastivěda*.¹⁴³

O tom, že Volfovi nebyl cizí žádný obor knižní kultury, svědčily i jeho studie z historie cenzury, knihoven a bibliofilie. Na prvně zmíněnou oblast mnohokrát narazil ve svých člancích pojednávajících primárně o tiskařích, knihkupcích či vydavatelích periodických tiskovin. Kromě toho ji věnoval i několik samostatných statí a glos. Většinou v nich sledoval konkrétní úřední zásahy proti vydání určitého tisku, žádosti o založení tiskárny či knihkupeckého krámu a konfiskace zakázaných tiskovin. K jednotlivostem se víceméně uchýloval i v dějinách knihoven a knihomilství. Vedle bibliotéky Václava Vřesovce z Vřesovic a hvězdářské pozůstalosti Tychona de Brahe popsal knihovny či sbírky známých i téměř zapomenutých bibliofilů z řad šlechty, duchovenstva a měšťanstva 16.-19. století. Galerii těchto osobností vytvořil v průběhu let 1927-1929 pro německý denník *Prager Presse*. Celý podnik zaznamenal kladný čtenářský ohlas. Nejspíš proto byl po Volfově smrti pořízen český výběr a vydán v bibliofilské úpravě pod názvem *O starých českých sběratelích knih*.¹⁴⁴ Jednotlivé medailonky o knihomilech z předních domácích aristokratických rodů Kinských, Lobkoviců, Wunschwitzů či knihoznalcích Bartschovi a Klauserovi doplnil redaktor Miloslav Novotný Volfovou přehledovou statí o významných osobních i institucionálních knihovnách a jejich majitelích v době středověku až konce osvětenství. Historii zcela odlišné skupiny

---

142. VOLF, J. *Dějiny novin v Čechách do r. 1848*, 231 s.

143. VOFL, J. *Dějiny novin a časopisů. I., Do roku 1848*. In *Československá vlastivěda*, s. 391-436.

144. VOLF, J. *In memoriam Josefa Volfa ...*, 41 s.

biblioték shrnul Volf do obšírné práce *České knihovny lidové do r. 1848*, v které vyložil vznik a vývoj školních, řemeslnických, dělnických, spolkových a obecních knihoven v 1. polovině 19. století v konkrétních městech a obcích.¹⁴⁵ Kromě jejich zakladatelů, správy a profilu fondů si všímal i způsobů financování či zásahů cenzury a zdůrazňoval jejich cíle spočívající v podpoře národního hnutí, lidové osvěty a četby.

Vedle Tobolky a Volfa patřil k předním knihovědným odborníkům bibliotekář Strahovské knihovny páter Cyril Antonín Straka. Ten zpočátku působil jako kaplan v Radonicích. Na Strahov přišel v roce 1906 po odchodu Isidora Zahradníka. Krátce poté se pustil do pořádání a katalogizace knihovního fondu. V následujících letech z katalogizovat na 70 tisíc knih. S evidencí všech tří částí (sálů) Strahovské knihovny byl hotov v roce 1919.¹⁴⁶ O rok později byl jmenován převorem kláštera. Kromě toho se výrazně angažoval i v dobovém knihovnickém dění. Byl spoluzakladatelem, pokladníkem a později i místopředsedou Spolku československých knihovníků. Přijal také členství v Tobolkově knihopisné komisi. Jako spoluredaktor a korektor bibliografické části připravil vydání prvního dílu *Knihopisu* a měl na starost zpracování strahovských tisků. Strakovu knihovnickou funkci souběžně doprovázely i bohaté publikační aktivity. Ty byly orientovány na dějiny strahovského kláštera a jeho významné členy. V několika pracích představil zdejší knihovní či umělecké sbírky, slavné opaty, zakladatele premonstrátského řádu a především svého předchůdce bibliotekáře Dlabače.

Strakovo knihovědné dílo zahájily články informující o nálezech dosud neznámých rukopisů a tisků nebo přinášející přepisy zajímavých provenienčních přípisků či rovnou celých původních textů. Takto prezentoval např. rukopisné zápisky českých exulantů, veršičky, věnování či malůvky v šlechtických památnicích 16. století, knihy s autografy známých historických osobností (Tycho de Brahe, Lomnický, Mitis, Dobřenský atd.), výstražný vpisek adresovaný případnému zloději knihy, astrologické věštby z rukopisu 17. století. Z větších objevů popsal rukopisy strahovského písaře a iluminátora Jana Václava Šichy, několik fragmentů Husových textů, Willenbergovu vedutu Pražského hradu, korespondenci humanisty Vodňanského, sborník kreseb z majetku Ottavia de Strady a další. V roce 1911 narazil na

---

145. VOLF, J. *České knihovny lidové do r. 1848*. *Česká osvěta*, s. 3-11, 37-43, 69-76, 102-108, 138-147, 168-175, 201-206, 235-240, 275-279.

146. Průběh práce do roku 1919 Straka souhrnně popsal v článku: STRAKA, C. *Knihovna Strahovského kláštera v Praze*. *Český časopis historický*, s. 378-381. Katalogizační práce však pokračovaly dále a byly ukončeny až dlouho po jeho smrti (1927). Rychlejšímu postupu po celou dobu bránil především nedostatek kvalifikovaných pomocníků. Ty zastupovali novicové či dokonce laičtí dobrovolníci. Podrobněji o Strakově působení v knihovně viz také příspěvky: PAŘEZ, J. *Cyril Antonín Straka (1868-1927)*. In *Bibliotheca Strahoviensis*, s. 213-239; BŘEŇOVÁ, *Strahovští ... cit. 32*, s. 198-205; BŘEŇOVÁ, *Bibliotekáři ... cit. 32*, s. 109-111.

dlouho ztracený konvolut prvotisků a postinkunábulí, který obsahoval převážně Bakalářovy a Konáčovy tisky a který byl od dob Dobrovského považován za nezvěstný. O této události informoval badatelskou veřejnost v článku *Nález dosud nezvěstných prvotisků v knihovně Strahovské* (1912), kde provedl i podrobnější textový, obsahový a typografický popis či atribuci a dataci tiskařských anonymů.¹⁴⁷ Rozsáhlý typologický průzkum podnikl v případě svého dalšího nálezu. Tentokrát se jednalo o konvolut čtyř tiskařsky neoznačených tisků pocházejících přibližně z 20. let 17. století, jejichž autorství připsal Komenskému. Typografickou stránku i obsah těchto vzácných komeňan charakterizoval v příspěvku *Prvé vydání Komenského spisů ...* (1914).¹⁴⁸ Strakův nejznámější objev však představovala česká minuce vytištěná kočovným typografem Alacrawem. Její horní polovinu sejmul v roce 1925 z původní prvotiskové vazby. Zlomek podrobil důkladné typografické, obsahové i textové analýze a konfrontaci s dalšími domácími inkunábulemi. K určení tiskaře nyní dokonce využil i Haeblerovy identifikační metody. Ovšem předběhl jej Tobolka. Přesto si prvenství objevitele udržel a jeho nálezová zpráva se kromě odborných periodik objevila i v denním tisku.¹⁴⁹ Do rukou se mu měl údajně dostat i kompletní exemplář Alacrawovy minuce. O této události se ale nezmínil a badatelská veřejnost se o ní dozvěděla až v roce 1928 z pera jeho nástupce Hůlky. Ten si Strakovo záhadné mlčení vysvětloval jeho dlouhodobou nemocí či úmyslem překvapit svého pokračovatele.

K obsahu strahovských knižních fondů se víceméně vázaly i další Strakovy studie věnované buď konkrétním tiskům či obecnější knihovědné tématicce. Na rozbor, srovnání a hodnocení typografické úpravy jednolistů z Dobřenského sborníku se zaměřil v článku *Typografická úprava tisků příležitostných koncem 16. století* (1925).¹⁵⁰ Vybral si tisky několika pražských tiskařů (Černý, Dačický, Peterle atd.) a sledoval jejich výzdobné kompozice, užití dekoru a tiskařských ozdůbek i celkový umělecký vzhled. V příspěvku *Památky po našich knihtiskařích* (1925) seznámil čtenáře s osobou tiskaře Jiřího Hanuše

---

147. STRAKA, C. Nález dosud nezvěstných prvotisků v knihovně Strahovské. *Časopis Musea Království českého*, s. 209-219.

148. STRAKA, C. Prvé vydání Komenského spisů „Truchlivý“ a „Nedobytedlný hrad“ v knihovně strahovské. „Press Boží“ a „Antidotum Apostatae“. *Časopis Musea Království českého*, s. 10-18.

149. Článek o objevu prvotisku vyšel v: STRAKA, C. Česká minuce z roku 1485. *Typografia*, s. 49-54; STRAKA, C. Nově objevený prvotisk z r. 1485. *Časopis československých knihovníků*, 1925, s. 25-30; STRAKA, C. Nejstarší minuce česká z r. 1485. *Národní listy. Vzdělávací příloha Národních listů*, nestr.

150. STRAKA, C. Typografická úprava tisků příležitostných koncem 16. století. In *Ročenka československých knihtiskařů*, s. 27-45.

Lanškrounského a jeho dedikačním sborníkem oslavných básní.¹⁵¹ Do každodenního života tiskařů 16. a 17. století nahlédl v článku *Živnost knihtiskařská v 16. a 17. věku*, ve kterém na základě dobového právního traktátu vylíčil legislativní a cenzurní podmínky pro provozování tiskařských živností ve vymezeném období.¹⁵² Ryze epizodický charakter měla jeho stať *Obrázek zaměstnaneckých poměrů ...* (1923) oživující spor mezi pražskými jezuity, dominikány a arcibiskupským seminářem o právech na tisk veřejných univerzitních tezí.¹⁵³ K průkopnickým počínům pro změnu patřila jeho práce *O značkách knihtiskařů a knihkupců* (1926) pojednávající o signetech domácích i zahraničních tiskařů 15.-17. století.¹⁵⁴ Vyložil v ní jejich účel, druhy, vývojové proměny či ikonografické náměty a také sestavil stručné charakteristiky českých knihtiskařských znaků. Stranou jeho zájmu nezůstaly ani vlastnické značky. V tomto případě byl veden snahou zpřístupnit bohatou sbírku strahovských exlibris. Z tohoto zdroje vybral, popsal a v reprezentativním sborníku Spolku sběratelů a přátel exlibris z roku 1923 publikoval seznam exlibris českých a moravských klášterů. S Rudolfem Hálou spolupracoval také na článku, ve kterém oba autoři představili typografická a kombinovaná exlibris majitelů z řad domácích i zahraniční šlechty, duchovenstva a institucí.¹⁵⁵

Jestliže se Straka ve většině výše zmíněných děl omezoval na jednotlivosti porůznu objevené a vybrané ze strahovských fondů, v oblasti knižní vazby se zaměřil na systematické a dlouhodobé pátrání po českých vazbách a identifikaci domácích knihvazačů. Z tohoto úsilí vzešlo několik časopiseckých či sborníkových příspěvků a doprovodných textů k odborným knihařským výstavám, na kterých se podílel.¹⁵⁶ Pojednal v nich o vývoji a výzdobě knižních vazeb od úplných počátků až po 19. století, s důrazem na středověkou a předbělohorskou epochu. Zvolil přitom buď analytický výklad založený na deskripci konkrétních exemplářů

---

151. STRAKA, C. Památky po našich knihtiskařích. *Typografia*, s. 13-21.

152. STRAKA, C. Živnost knihtiskařská v 16. a 17. věku. *Typografia*, s. 105-107, 126-131.

153. STRAKA, C. Obrázek zaměstnaneckých poměrů pražských typografů ze 17. století. *Typografia*, s. 49-53.

154. STRAKA, C. O značkách knihtiskařů a knihkupců. In *Ročenka československých knihtiskařů*, s. 59-73.

155. Konkrétně se jedná o tyto dvě práce: STRAKA, C. O exlibris klášterů českomoravských. In *Sborník pro exlibris a jinou užítkovou grafiku*, s. 33-47; STRAKA, C. – HÁLA, R. Typografická exlibris z knihovny kláštera Strahovského v Praze. *Typografia*, s. 27-36.

156. Do této skupiny patří: STRAKA, C. České vazby knižní. *Typografia*, s. 117-122 ; STRAKA, C. O českých vazbách v knihovně Strahovské do počátku 17. stol. In *Knihtisk československý*, s. 87-98; STRAKA, C. O knihařích a knižních vazbách, zvláště strahovských. *Knihomil*, s. 68-81; STRAKA, C. Přehled historického vývoje knižních vazeb. In *Výstava vazeb knižních, starých i moderních*, s. 3-17; STRAKA, C. – BRADÁČ, L. Vazba knih. In *Československé knihovnictví*, s. 130-158; STRAKA, C. Historický vývoj českých vazeb knižních. In *Knižní kultura doby staré i nové*, s. 49-55.

nacházejících se ve strahovské či jiné pražské knihovně nebo naopak souhrnnou charakteristiku náznakově zasazující české knihvazačské řemeslo a v Čechách dochované knižní vazby do nadnárodních poměrů a uměleckých směrů. Celkově však mohl nabídnout jen dílčí a neúplné výsledky v podobě skupiny vazeb se specifickými výzdobnými motivy české provenience, českojazyčnými nápisy, supralibros domácích aristokratických rodů a dobovými přípisky o svázání a zakoupení dané knihy v Čechách.

Po Strakově smrti převzal správu knihovny jeho kolega Vít Hůlka. Měl k tomu vhodné předpoklady. Byl vlastně jediný Strakovův žák a blízký pomocník. Zároveň patřil k absolventům prvního ročníku Státní knihovnické školy. Na Strahově působil v letech 1920-1957. Ve Strakových intencích dokončil uspořádání a katalogizaci knihovny. Svého učitele následoval i v dalších funkcích a aktivitách. Stal se převorem Strahovského kláštera a pilným spolupracovníkem *Knihopisu*. Prováděl korektury a přispíval novými bibliografickými záznamy. Odsud také vedla cesta k jeho členství v Tobolkově Československé společnosti knihovědné.

Hůlkovy publikační aktivity nebyly příliš obsáhlé a vyčerpávaly se několika časopiseckými články. Ty se soustředily na objevy uskutečněné v průběhu katalogizace strahovských fondů či na vlastní badatelský výzkum orientovaný na historii domácího písmolijectví a s ním úzce související dějiny pražské arcibiskupské tiskárny. V roce 1928 našel Hůlka druhý a tentokrát kompletní exemplář české minuce tiskaře Alacrawa z roku 1485. Zprávu o tom podal v článku *Česká minucí M. Vavřince z Rokycan na r. 1485*.¹⁵⁷ Představil v něm podivné okolnosti objevu inkunábule a shrnul životopisné údaje autora. Provedl také bibliografický i typografický popis a charakterizoval tisk po textové a obsahové stránce. Podobně postupoval i v příspěvku *Opět nový Mantuan* z roku 1938.¹⁵⁸ Informoval zde o nález dosud neznámého defektního tisku plzeňského nakladatele Jana Mantuana Fencla. Důkladnému rozboru podrobil především neúplné předmluvy a získal z nich několik nových poznatků o Fenclových studijních letech. Náznakově určil i osobu možného tiskaře, ale podrobnější typologické srovnání, jenž by tento problém dokázalo vyřešit, neprovedl. Domácí knihovědnou literaturu obohatila jeho materiállová studie *Dva vzorníky pražských tiskáren z počátku 18. stol.* (1928), v níž na pozadí dvou epizodních událostí z dějin arcibiskupské tiskárny popsal a reprodukoval dochované písmové vzorníky z této a klementinské oficíny, a také text konkrétních smluv týkajících se autorsko-tiskařských vztahů,

---

157. HŮLKA, V. Česká minucí M. Vavřince z Rokycan na r. 1485. *Časopis československých knihovníků*, s. 49-57.

158. HŮLKA, V. Opět nový Mantuan. *Slovanská knihověda*, s. 111-115.

cen za tisk či písmo a podmínek pro pronájem tiskařské dílny.¹⁵⁹ Čerpal přitom z archivních pramenů arcibiskupského archivu, jenž evidovaly spor nájemce tiskárny Wickharta a jezuitu Wietrowského a dohodu mezi arcibiskupstvím a tiskařem Högerem. Ze stejných zdrojů vycházel Hůlka i v pojednání *Pražští písmolijci 17. a 18. století* (1934).¹⁶⁰ Líčil zde styky a spolupráci arcibiskupské tiskárny s pražskými i zahraničními písmolijci a sledoval stav jejího písmového vybavení. Využil k tomu dochované znalecké odhady vyhotovené při pronájmech tiskárny nebo účty jednotlivých nájemců za dodání písma či jeho přelití. Na tomto základě se pokusil vykreslit ucelenější obraz domácího písmolijectví 17. a 18. století a doplnit tak Volfovy práce. Zajímavé výsledky mohla přinést i jeho akce, ve které hodlal zmapovat dobový stav financování, zpracování, obsah, rozsah či přístupnost a využití fondů všech klášterních knihoven v tehdejší Československu. Dotyčným bibliotékám proto zaslal speciální dotazníky. Vrátila se jich ovšem pouze malá část (ze 143 pouze 41). Přesto v článku *Klášterní knihovny v Čsl. republice* (1928) z tohoto torza vypracoval statistický přehled podle jednotlivých řádů a souhrnné komentáře, jejichž vypovídací hodnota však byla značně mezerovitá.¹⁶¹

Knihovníkem Národního muzea byl Antonín Dolenský, spoluzakladatel Spolku československých knihovníků, v letech 1920-1927 učitel na Státní knihovnické škole a jeden z pořadatelů pražského mezinárodního knihovnického sjezdu v roce 1926, kde měl na starost organizaci a prezentaci doprovodné výstavní části. Z jeho odborného díla, jenž se převážně vyčerpávalo bibliografickými, redakčními, edičními či bibliofilskými aktivitami výrazněji vystupoval zájmem o dějiny výtvarného umění a knihovědná témata. Dolenský platil za znalce grafických technik a postupů. Cizí mu nebyly ani prvotisky, exlibris nebo dějiny domácích šlechtických knihoven. Vyjma několika studií z oblasti umělecké grafiky a příležitostných iniciátorských podnětů však jeho počiny nepřekonalý dobový standard.¹⁶²

Ke starší volné a knižní grafice se vázaly jeho práce o předbělohorských a barokních uměleckých osobnostech a tehdejších ilustračních námětech. V monografii *Václav Hollar*

---

159. HŮLKA, V. Dva vzorníky pražských tiskáren z počátku 18. stol. *Grafická práce*, s. 5-11.

160. HŮLKA, V. Pražští písmolijci 17. a 18. století. *Slovanská knihověda*, s. 20-25.

161. HŮLKA, V. Klášterní knihovny v Čsl. republice. *Časopis československých knihovníků*, s. 201-214.

162. Biografická a bibliografická literatura o Dolenském je poměrně skromná. Autorem této práce byly objeveny pouze drobné biografické glosy v: Ktk. [KOUTNÍK, B]. PhDr. Antonín Dolenský ... *Časopis československých knihovníků*, s. 41-42; Ktk. [KOUTNÍK, B]. Dolenský Antonín, PhDr. ... *Časopis českých knihovníků*, s. 30-31; *Ottův slovník naučný nové doby. Díl II. sv. 1., Dek-gan.*, s. 197.

český rytec (1919) podrobil rozboru grafické dílo tohoto umělce.¹⁶³ Vedle volných grafik popsal i jeho knižní ilustrace, které zasadil do dobového uměleckého kontextu a kriticky zhodnotil. Knižní grafiky se týkal i jeho souhrnný článek *Vývin mědirytiny v Čechách* (1914), v němž sledoval zástupce tohoto grafického odvětví na širokém bohemikálním základě v rozmezí 16.-19. století a zachytil důležité vývojové tendence a vlivy.¹⁶⁴ V kratší stati *Ilustrační výzdoba českých biblí ve století 15. a 16.* (1915) zase přehlédl a charakterizoval ilustrační aparát biblických tisků ve zvoleném období, přičemž zdůraznil jeho autorskou původnost a domácí provenienci nebo naopak označil jeho zahraniční vzory a opakované použití.¹⁶⁵ V dalších studiích se zabýval také vyobrazením tance smrti či Husových portrétů. Pro sborník *Československé knihovnictví* zpracoval výkladové pasáže o starých i moderních grafických technikách a katalogizaci grafických sbírek a plakátů. Pro stejnou publikaci připravil i oddíly o Gutenbergovi, jeho předchůdcích a počátcích domácího a světového knihtisku.¹⁶⁶

Několik dalších prací zasvětil Dolenský problematice prvotisků. Nevycházel však z vlastních výzkumů, ale pouze shrnoval dosavadní poznatky či tlumočil nové výsledky zahraničního bádání.¹⁶⁷ Dotkl se i některých sporných otázek. V případě našich inkunábulí neuplatňoval jazykovou selekci a neopomíjel ani moravskou větev. Proto v roce 1913 sestavil tabulku majuskulních M, která na rozdíl od Tobolkovy zahrnovala i typy latinských tisků. V reedici Zíbrtovy knihy, kde výrazně pozměnil kapitolu o prvotiscích, dokonce odmítl Tobolkovu archivní identifikaci pražských typografů a prosazoval jejich anonymní pojmenování. K příležitosti 450. výročí (1918) *Kroniky trojánské* inicializoval myšlenku vydání jejího věrného novodobého přetisku. Ten navíc doprovodil popisem výroby a potíží, s nimiž se náš údajný prototypograf potýkal.¹⁶⁸

---

163. DOLENSKÝ, A. *Václav Hollar, český rytec*, 32 s.

164. DOLENSKÝ, A. *Vývin mědirytiny v Čechách*. In *Ročenka českých knihtiskařů*, s. 61-87.

165. DOLENSKÝ, A. *Ilustrační výzdoba českých biblí ve století 15. a 16. Dílo*, s. 208-211.

166. V případě prvotisků a grafických technik šlo přesně o oddíly č. 1, 2, 5 v příspěvku DOLENSKÝ, A – TOBOLKA, Z.V. – ZÍBRT, Č. *Tištěná kniha* In *Československé knihovnictví*, s. 35-113 a u katalogizace to byly pasáže s čísly 6, 7 v: DOLENSKÝ, A. – ŘEZŇÍČEK, V. – TOBOLKA, Z.V. *Katalogizace zvláštní*. In *Československé knihovnictví*, s. 547-570.

167. Konkrétně se jedná o příspěvky: DOLENSKÝ, A. *Doba českých prvotisků*. In *Ročenka českých knihtiskařů*, s. 35-63; DOLENSKÝ, A. *První česká tiskárna ve Vimperce. Otavan*, s. 41-42; DOLENSKÝ, A. *Boj o vynálezce knihtisku*. In *Ročenka československých knihtiskařů*, s. 29-35; DOLENSKÝ, A. *Knihtisk v minulosti*. In *Knihtisk československý*, s. 19-29.

168. Svůj návrh přednesl Dolenský poprvé v březnu 1918 na schůzi užšího redakčního výboru *Ročenky československých knihtiskařů* při Spolku faktorů knihtiskáren a písmolijer v Čechách s hlavními představiteli

V převládajícím popularizačním směru se nesly i jeho příspěvky z mladší etapy domácího knihtisku. Z těch významnějších to byla hlavně přehledová studie o Melantriško-Veleslavínské tiskárně z roku 1912 podávající obraz životních osudů, společenského postavení a dědických poměrů jejich majitelů, především pak Veleslavína, jehož nejvýznamnější tisky zde vyjmenoval.¹⁶⁹ Ryze reprezentativní, zároveň však ojedinělý ráz měla kniha, na níž Dolenský spolupracoval s Karlem Kabátem. Společně sestavili obrazové album dokumentující vývoj domácího i zahraničního knihtisku od počátků až do průmyslového věku. Fotografie archiválií, portrétů, textové sazby, ilustračních dřevořezů, tiskařského vybavení či strojů opatřili stručnými textovými legendami a vydali jako oslavu pětistého výročí knihtisku.¹⁷⁰ Osvětové cíle sledovaly i Dolenského plány na vybudování muzea knihy. To mělo prezentovat historii knižní kultury v nejširších hranicích a fungovat v moderní západním stylu jako odborná instituce, která by prováděla systematickou sbírkovou a konzervační činnost a zároveň by sloužila jako lidovýchovní ústav otevřený nejen pro badatele, ale i pro nejširší lidové vrstvy. Návštěvníci se zde měli seznámit s historií i aktuálním stavem všech oborů knižní výroby a distribuce (od knihtiskařství, knihvazačství přes nakladatelství, knihkupectví až po veřejné knihovnictví a spisovatelskou obec) s důrazem na jejich materiálně-technickou stránku. Za tímto účelem založil Dolenský speciální spolek, ale ani tak nedokázal svůj smělý plán realizovat.¹⁷¹

Domácí i zahraniční účastníky pražského mezinárodního sjezdu knihovníků z roku 1926 měl oslovit průvodce po všech výstavách pořádaných při této příležitosti v Praze. Jeho vrchní redakcí byl pověřen právě Dolenský. Z publikace *Knižní kultura doby staré i nové* (1926) ale vytvořil spíše sborník autorsky různorodých příspěvků obsahově se vztahujících k tématice

---

tiskárny Politiky. Jeho nápad byl nadšeně přijat. Velké podpory se mu dostalo především ze strany ředitele Politiky Emila Geistlicha a jejího majitele Josefa Mrkvičky. Specifičnost faksimile tkvěla v tom, že nebyla vyhotovena tehdy běžnými fotomechanickými postupy, ale naopak napodobovala původní výrobní postupy. Písmo překreslil faktor písmolijny Politiky Rudolf Samec. Jeho vyrytí a zhotovení provedl Václav Hanzelín. Repliku dobové vazby *Kroniky* připravil umělecký knihvazač a známý bibliofil Ludvík Bradáč. *Kronika* byla vytištěna v pouhých 200 číslovaných a 10 nečíslovaných exemplářích. Dané výtisky pak většinou sloužily jako oficiální dary. Nově odlitý faksimilový sazební materiál byl poté uložen v grafickém oddělení Technického muzea na Hradčanech. Více viz literatura: KABÁT, K. Desáté výročí posledního přetisku „Kroniky trojanské“. In *Ročenka československých knihtiskařů*, s. 89-99; SAMEC, R. O vzácném přetisku Letopisů trojanských. In *Ročenka československých knihtiskařů*, s. 67-72 a Dolenského doslov ke Kronice přetištěný v: MRKVIČKA, J. *Kronika Trojanská : několik poznámek k novému jejímu přetisku*, s. 10-16.

169. DOLENSKÝ, A. A. Daniel z Veleslavína. In *Ročenka českých knihtiskařů*, s. 97-111.

170. Konkrétně se jedná o publikaci: *Pět set let knihtisku v obrazech*, [12], 96, [18] s.

171. Své záměry ohledně zřízení muzea veřejně představil v článku: DOLENSKÝ, A. Museum československé knihy. In *Ročenka československých knihtiskařů*, s. 89-92. Zde také podrobněji popsal obsah budoucích fondů a ideové zaměření tohoto muzea.

jednotlivých výstavních expozic. Sám pak přispěl i vlastní přehledovou studií o domácích soukromých knihovnách a sběratelích z šlechtických a církevních řad z období od středověku až po národní obrození.¹⁷² V některých exemplářích daného sborníku otiskl i seznam bodonian z knihovny Kinských v Praze a Stadionů v Koutech. Z rodových historických biblioték charakterizoval později i fond Kuenburské knihovny a několik prací věnoval i aktuálním potřebám odborné správy knihoven či praktického sběratelství.

Kromě Volfa platil za předního znalce dějin českého knihkupectví a nakladatelství také literární historik, redaktor a knihovník Jan Thon. Už od studentských let (1911) pracoval v pražské městské knihovně a v roce 1920 se stal jejím ředitelem. Měl největší zásluhu na zprovoznění centralizované sítě pražských poboček a podílel se i na stavbě nové hlavní budovy. Po Volfově smrti byl zvolen předsedou Spolku českých bibliofilů. Patřil také k členům Literárněhistorické společnosti (1934-54) a spoluzakladatelům jejího časopisu *Slovesná věda*. Výrazně se zapsal do dějin knihovnického školství. Učil na Státní knihovnické škole a Tobolkových univerzitních kurzech. Zde se v roce 1946 habilitoval na docenta pro novější dějiny české literatury se zvláštním zřetelem ke knihovědě. Po Tobolkovi byl teprve druhým pedagogem, který dosáhl tohoto akademického titulu pro obor bibliologie.

Thonovo odborné dílo z prvorepublikových i poválečných let sledovalo dvě souběžné linie. Do sféry literární historie a kritiky směřovaly jeho četné divadelní a literární recenze, zprávy, glosy či studie o předních osobnostech české literatury a kultury obrozeneckého období (např. Sabina, Máchu). Vedle nich se také soustředil na knihovnická a knihovědná témata. Odhlédneme-li od publikací pojednávajících o soudobém stavu a poměrech v pražské městské knihovně, byly to především jeho příspěvky týkající se historie lidového knihovnictví a osvěty či domácí nakladatelské a knihkupecké obce, které přinesly nové poznatky. Dějiny těchto odvětví knižní kultury představil v úzké návaznosti na proces formování českého národního a kulturního života na konci 18. věku a po celé 19. století. Tuto vymezenou časovou etapu překročil pouze výjimečně. Tím se lišil od stejně orientovaného Volfa, který popisoval i prvotiskovou, předbělohorskou a barokní epochu.¹⁷³

---

172. Jde o příspěvek: DOLENSKÝ, A. Staří čeští sběratelé knih. In *Knižní kultura doby staré i nové*, s. 35-48. Obsáhlou recenzi na celou sborníkovou publikaci sepsal Koutník. Odhalil v ní četné formální nedostatky i obsahové rozdíly mezi jednotlivými výtisky tohoto průvodce. Viz Ktk. [KOUTNÍK, B.]. *Knižní kultura doby staré i nové ... Časopis československých knihovníků*, s. 111-113.

173. Pro podrobnější charakteristiku a hodnocení Thonova literárněvědného a knihovnického díla viz: KREJČÍ, K. Literárně vědné dílo Jana Thona. In *Sborník národního muzea v Praze*, s. 109-111; VRCHOTKA, J. Knihovnická činnost Jana Thona. In *Sborník národního muzea v Praze*, s. 113-119.

Zatímco v dějinách knihovnictví se Thon zaměřil na počátky našich veřejných či spolkových knihoven a na jejich zakladatele nebo první bibliotekáře, v knihovědě charakterizoval vývoj novodobého českého nakladatelského či knihkupeckého podnikání a hlavní představitele těchto profesí. O českém knižním obchodě v závěru 18. a v 1. polovině 19. století pojednal ve třech volně navazujících článcích v časopise *Slovesná věda*.¹⁷⁴ Na základě konfrontace českého, úzce lokálního knižního trhu s německou nadnárodní knihkupeckou sítí odkryl nerozvinutost domácích poměrů. Tuto zaostalost potvrdil i tím, že zmapoval skromnou českojazyčnou a obrozeneckou knižní produkci nabízenou pražskými osvícenskými knihkupci a že upozornil na soukromé nakladatelské aktivity spisovatelů Jungmannovy éry či životní osudy Krameriova syna, kněze a příležitostného knihkupce Vojtěcha. Na převažující improvizaci a nedostatečné profesní vzdělání jednoho z našich prvních nakladatelů poukázal v příspěvku *Knihkupecké a nakladatelské katalogy Jana Hostivíta Pospíšila* (1966).¹⁷⁵ Analyzoval zde dochované knižní nabídky. Všiml si jejich úpravy, obsahu, srozumitelnosti, uspořádání i rozsahu bibliografických záznamů. Konstatoval, že kvalita seznamů se postupně zlepšovala, tím jak Pospíšil získával nové zkušenosti, přesto se ani tak nevyvaroval překvapivých odborných výkyvů a chyb. Při rozboru jediného rukopisného soupisu podkryl Thon i výši a cenu Pospíšilových knižních nákladů a ekonomickou stránku jeho podniku. Ve studii *Nakladatelská svépomoc Jana Ev. Purkyně* (1967) zase popsal nakladatelské počiny tohoto přírodovědce během jeho působení v polské Vratislavi, kde se snažil vydávat české knihy.¹⁷⁶

K mladší etapě českého nakladatelství se vážala monografie *Jan Laichter* (1935) věnovaná životním osudům a především knižní produkci tohoto předválečného a prvorepublikového nakladatele.¹⁷⁷ Po nezbytném vylíčení jeho dětství, rodinných poměrů či učňovských let se Thon zabýval jeho blízkou spoluprací s Masarykovou skupinou a obchodním vzestupem. Vyzdvihl Laichterovu rychlou reakci na dobové kulturní a společenské dění, literární trendy či myšlenkové proudy, které se svými edičními počiny

---

174. Tuto skupinu tvoří 3 články: THON, J. Dozvuk Kramériusovské tradice. *Slovesná věda*, s. 103-112 pojednávající o Vojtěchu Krameriovi; THON, J. Vydávání českých knih v době Kramériusově. *Slovesná věda*, s. 128-139 o nabídce českých knih v pražských knihkupectví konce 18. století a THON, J. Distribuce knih v době obrozenecké. *Slovesná věda*, s. 213-222 o nakladatelských aktivitách Jungmannovy generace.

175. THON, J. Knihkupecké a nakladatelské katalogy Jana Hostivíta Pospíšila. In *Sborník národního muzea v Praze*, s. 73-86.

176. THON, J. Nakladatelská svépomoc Jana Ev. Purkyně. In *Strahovská knihovna*, s. 235-247.

177. THON, J. *Nakladatel Jan Laichter*, 63 s.

snažil pokrýt. Zmínil všechny jeho edice a uvedl neznámější tituly nebo autory vydané v jejich rámci. Naznačil také jejich přínos, ideové zaměření a obsahovou hodnotu. Do výkladu také zařadil podrobnější charakteristiku Ottovy nakladatelské firmy, v níž se Laichter vyučil. Ze stejného období vycházela i stať *Z nakladatelského ovzduší let devadesátých* (1939), ve které Thon představil několik soukromých nakladatelů z řad novinářů, politiků či umělců.¹⁷⁸ Jejich vydavatelské dílo orientované na knižní edice či periodickou literaturu zasadil do tehdejšího sílicího národního, literárního a politického ruchu. Specifické postavení měl článek *K studiu dějin nakladatelství a knihkupectva* z roku 1935.¹⁷⁹ Thon v něm totiž zmapoval a kriticky zhodnotil soudobou literaturu o nakladatelství 2. poloviny 19. a následujícího 20. století. Neomezil se pouze na vědecká pojednání, ale přehlédl i publikace memoárového, jubilejního, sborníkového či aktuálně-administrativního obsahu psané přímo lidmi z knihkupecké či nakladatelské sféry, přičemž ocenil bezprostřednost a dokumentárnost informací v nich obsažených.

Prvorepublikovým historiografem českého nakladatelství a knihkupectví se kromě Thona a Volfa stal také zaměstnanec několika nakladatelských podniků a zkušený bibliograf Karel Nosovský. V Živného Bibliografickém ústavu a později ve Veřejné a universitní knihovně v Praze prováděl agendu povinných výtisků a od roku 1932 sestavoval statistiku československé literární produkce. Přednášel na pražské knihovnické i knihkupecké škole. Oceňován byl jako pilný tvůrce souběžných všeobecných či oborových bibliografií.¹⁸⁰ Jeho nejznámějším dílem byla ale obsáhlá monografie *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého* (1927), do níž snesl mnoho nových informací o historii českého knižního podnikání od středověku až po jeho současnost (rok 1923) s častými průhledy do dějin knihtisku a cenzury.¹⁸¹ Za dobu pětileté práce na této publikaci prostudoval Nosovský příslušná knihopisná a knihkupecká periodika, příručky, bibliografie či komerční nabídky, navštívil dostupné archivy nakladatelství a profesních spolků (hlavně Gremium knihkupců a nakladatelů pražských, Svaz knihkupců a nakladatelů) a podnikl i dotazníkový průzkum. Z takto získaného archivního a literárního materiálu vytvořil knihu, které vtiskl převažující faktografický ráz. Souhrnný dějinný výklad většinou nahradil hutným až vyčerpávajícím

---

178. THON, J. *Z nakladatelského ovzduší let devadesátých*. In *Knih a národ*, s. 17-22.

179. THON, J. *Ke studiu dějin nakladatelství a knihkupectva československého*. *Slovanská knihověda*, s. 8-13.

180. Nosovského aktivity v oblasti bibliografie, knihovnictví a knihkupectví popsala: CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. In *memoriam Karla Nosovského*. *Slovanská knihověda*, s. 57-59.

181. NOSOVSKÝ, K. *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, 687 s.

přehledem českých, moravských a slovenských knihkupců či nakladatelů působících doma nebo v cizině a doplnil základními životopisnými údaji a výčty významných titulů či edic. Tuto galerii rozdělil zhruba do šesti chronologických období a doprovodil výčtem cenzurních dokumentů a zásahů, popisem školství, spolkového dění, statistickými daty či povšechnou charakteristikou společensko-literární situace. Vyhnul se však výraznějším hodnotícím stanoviskům či zobecňujícím vývodům a dokonce neuváděl ani pramenné citace. Tento pozitivistický přístup aplikoval především na starší etapy. Náběhy ke kriticko-syntetickým postojům naopak projevil při líčení událostí, kterých byl přímým nebo nepřímým vzdáleným účastníkem. V těchto pasážích tkvěl hlavní přínos jeho spisu. Shromáždil a zaznamenal zde dosud nezpracovanou a opomíjenou látku.

Během první republiky pronikly do předních administrativních a odborných pozic ve vědeckých a lidových knihovnách i první ženy. Obzvláště to platilo pro Veřejnou a universitní knihovnu, kde bylo hned po převratu přijato několik praktikantek. Z této skupiny univerzitně vzdělaných žen a průkopnic českého feministického hnutí vynikaly Milada Paulová, Božena Auštěcká, Flora Kleinschnitzová a Anna Císařová-Kolářová. Zatímco Paulová a Auštěcká se profilovaly jako historičky, jejich kolegyně Kleinschnitzová a Císařová-Kolářová se výrazně zasloužily o zpřístupnění a popularizaci knižního bohatství klementinské knihovny. Mladší a všeobecně známější z této dvojice byla Flora Kleinschnitzová. V letech 1913-1919 absolvovala germánskou a slovanskou filologii a v roce 1929 dokonce dosáhla docentury. Po studiích (1919) nastoupila jako knihovnice do oddělení rukopisů a starých tisků. Zde zůstala až do začátku druhé světové války, kdy ji postihly vážné zdravotní a osobní problémy vrcholící její předčasnou smrtí v roce 1946. Největší zásluhy o rozvoj prvorepublikového knihovnictví a knihovědy si získala svými mezinárodními styky. Udržovala intenzivní pracovní i přátelské vztahy s německými a hlavně severskými knihovníky. Byla v blízkém kontaktu se známým švédským bibliotekářem Isakem Collijnem. Podnikala cesty po švédských knihovnách, při nichž vyhledávala dosud skrytá bohemika. Přispívala do místních knihovnických periodik a svými překlady seznamovala švédskou veřejnost s českou a slovenskou knihou. Nejednou se projevila jako schopná organizátorka, diplomatka a reprezentantka československé kultury.¹⁸²

V publikačních aktivitách Flory Kleinschnitzové převažovala literární historie. Svědčí o tom nemalé množství vědeckých studií o českých a slovenských spisovatelích 19. století

---

182. Pro podrobnější biografické údaje o Kleinschnitzové viz: CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Zemřela Flora Kleinschnitzová. *Knihovna*, s. 1-6; [Bka] BEČKA, J. Doc. Dr. Flora Kleinschnitzová ... *Časopis českých knihovníků*, s. 43-44.

(např. o Sládkovičovi, Amerlingovi atd.) nebo o humanistickém písemnictví (např. o českém překladu Erasma Rotterdamského, neznámých tiscích Pavla Bydžovského atd.). Ke kulturní historii se naopak blížily její odborné i popularizační příspěvky z česko-švédských dějin (např. o osobnosti a díle Emanuela Swedenborga, dozvucích a motivech 30-leté války v lidové umění atd.). Do knihovědy a knihovnictví zasahovaly její katalogy, průvodce či referáty k různým výstavám. K nejvýznamnějším zástupcům této skupiny patřil soupis rukopisů se svatováclavskými motivy z roku 1939 navazující na jubilejní výstavu z roku 1929 a zamýšlený původně jako souborný katalog manuskriptů s touto tematikou ze všech domácích knihoven, ale nakonec omezený jen na pražský klementinský fond.¹⁸³ Výstavu prvotisků uspořádanou v Národním muzeu v roce 1925 zase doprovázel její titulový přehled českých a bohemikálních inkunábulí doplněný o základní formalizované bibliografické a exemplářové údaje.¹⁸⁴ Sumarizační charakter měl i katalog k výstavě slovenské knihy z října 1931.¹⁸⁵ V jeho úvodu byl Kleinschnitzovou zmapován vývoj slovenské knižní kultury od reformace až po matiční období s důrazem na evangelická i katolická centra knižní výroby, nejvýznamnější autory či jazykový a ideový profil tiskové produkce.

Kromě katalogů tvořily nedílnou součást jejího knihovědného díla i bibliografické a ediční počiny. Výsledek badatelských výprav po švédských bibliotékách představovala německojazyčná publikace *Seltene Bohemica des 16. Jahrhunderts in schwedischen Bibliotheken* (1931) evidující nalezené tisky českého původu.¹⁸⁶ Jejich knihopisný seznam doprovodila Kleinschnitzová i předmluvou, v níž zmínila a kriticky zhodnotila průzkumy svých předchůdců (Dobrovský, Dudík, Flajšhans atd.). V práci *Ex bibliotheca Tychoniana Collegii Soc. Jesu ...* (1933) zaznamenala osudy a stav části Tychonovy knihovny dochované v Klementinu.¹⁸⁷ V historickém nástinu i katalogizačním soupisu zdůraznila hlavně provenienční přípisky a specifickou úpravu knižních vazeb. Při studiu klementinského exempláře Schedelovy *Liber chronicarum* zase narazila na dosud neznámé jednolistové tisky příležitostného humanistického básnictví. Jejich faksimile obohacené o bibliograficko-typografické popisy, životopisné údaje autorů a adresátů, atribuce tiskařských anonymů či

---

183. Konkrétně se jedná o katalog: KLEINSCHNITZOVÁ, F. *Rukopisy svatováclavské v Národní a universitní knihovně v Praze*, 39 s.

184. KLEINSCHNITZOVÁ, F. Výstava prvotisků v Národním muzeu. *Časopis československých knihovníků*, s. 30-39.

185. KLEINSCHNITZOVÁ, F. – BUJNÁK, P. *Slovenská kniha*, 36 s.

186. KLEINSCHNITZOVÁ, F. *Seltene Bohemica des 16. Jahrhunderts in schwedischen Bibliotheken*, 32 s.

187. KLEINSCHNITZOVÁ, F. *Ex bibliotheca Tychoniana Collegii Soc. Jesu Pragae ad S. Clementem*, 27 s.

všeobecnou obsahovou charakteristiku vydala v knize *Vox saeculi* (1931). Ta vyšla jako první svazek edice *Bibliothecae Clementinae Analecta*, jenž byla speciálně plánována pro reprodukce podobných cimélií.¹⁸⁸ Vedle toho připravila i několik kratších překladů vybraných švédských autorů zabývajících se bohemikálními tisky.

Každodenní styk s klementinskými rukopisy a starými tisky byl dopřán i Anně Císařové-Kolářové, blízké spolupracovnici Flory Kleinschnitzové. Také ona byla absolventkou filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Patřila zde k posluchačům Gollovy skupiny. Praktické knihovnické zkušenosti si osvojila ještě před válkou v Zemském archivu království českého a v Museu království českého. Od roku 1920 působila ve Veřejné a universitní knihovně v Praze a vyjma vynucené přestávky v letech 1939-45 setrvala v této instituci až do roku 1952. Jako přední odbornice na historické fondy byla speciálně pověřena oceňováním rukopisných i tištěných sbírek či účasti na knižních aukcích. Výrazně se podílela na *Knihopisu*, kde vedle jednotlivých bibliografických záznamů sestavovala i autorské biografie či celá tématická hesla (např. bible). Společně s Kleinschnitzovou zahájila přípravy na jeho pokračování evidující tisky 19. století. Tyto aktivity ji sblížily s Tobolkou a Československou společností knihovědnou. Během druhé světové války vstoupila do Jednoty bratrské a aktivně zasáhla do vědeckého i společenského života ve zdejší církevní obci.¹⁸⁹

Odborné dílo Anny Císařové-Kolářové se větvilo do dvou linií. Univerzitní studium ji předurčilo pro historiografickou práci. Velký ohlas měly její monografie, ve kterých vylíčila historickou úlohu ženy v období husitské revoluce či v prostředí předbělohorské Jednoty bratrské a zdůraznila její roli matky, vychovatelky a hospodyně. Zachytila i její vztah ke knize a literatuře. Nejvýrazněji se této tématice věnovala v publikaci *Žena v Jednotě bratrské* (1942).¹⁹⁰ Ve speciální kapitole představila ženy jako spisovatelky, mecenášky, čtenářky bible, majitelky knihoven či nakladatelky a tiskařky. Pramenné zdroje pro tento výklad našla hlavně v knihách samotných. Kromě jejich textového obsahu to byly dedikace, předmluvy, heraldické ilustrace či provenienční přípisky, jenž ji poskytly potřebné prameny.

---

188. KLEINSCHNITZOVÁ, F. *Vox saeculi*, 14 s. : 11 tab.

189. Životními osudy i dílem A. Císařové-Kolářové se zabývá hned několik drobných i rozsáhlejších jubilejních biografických článků či nekrologů, jejichž autory byli buď spolupracovníci z řad knihovníků, nebo blízcí přátelé z Jednoty bratrské. Z významnějších příspěvků je nutno zmínit: HAMANOVÁ, P. Jubileum Anny Císařové-Kolářové. *Knihovna*, s. 169-173; ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, M.L. K jubileu Anny Císařové-Kolářové. In *Ročenka Univerzitní knihovny v Praze*, s. 146-148; ČAPEK, J.B. Jubileum sestry Císařové-Kolářové. *Jednota bratrská*, s. 86-87; PLECHÁČ, M. První bratrská historička. *Jednota bratrská*, s. 131-136.

190. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. *Žena v Jednotě bratrské*, 469 s.

Ženské otázky se týkala řada dalších článků otiskovaných porůznu v denním periodickém tisku, časopisech a knižních kalendářích.

Početný celek tvořily i přehledové studie založené na výčtu a stručné charakteristice typografické a ilustrační úpravy významných knižních titulů uchovávaných v klementinských fondech. Tímto způsobem koncipovala Císařová-Kolářová příspěvek *Památné tisky v Národní a universitní knihovně v Praze* (1938) sledující naše bohemika od prvotisků až po začátek 20. století.¹⁹¹ Obdobný postup a chronologické vymezení zvolila i v práci *Mistři světového knihtisku ...* (1939-40) popisující zde evropskou knižní produkci.¹⁹² Seznam historických knižních přírůstků a cenných osobních sbírek získaných za ředitele Jana Emlera pro Národní a universitní knihovnu shrnula ve spolkové publikaci *Vzrůst československých knižních pokladů ...* (1937).¹⁹³ Širší československou veřejnost informovala o Emlerových akvizičních zásluhách ve třech zprávách otištěných v roce 1933 v *Národních listech*.¹⁹⁴ Sumární charakter převažoval i v její stati *Moravské knižní poklady* představující hlavní zástupce moravské reformační literatury vybrané pro výstavu uspořádanou k příležitosti mezinárodního kongresu protestantské ligy v září roku 1936 v Poděbradech.¹⁹⁵ Naopak doprovodný text k expozici českých signetů, jenž byla připravena pro pražský světový knihovnický sjezd, neměl podobu klasického katalogu či soupisu, ale spíše krátkého pojednání, v kterém Císařová-Kolářová vyložila původ, hlavní funkce, náměty a podoby domácích tiskařských značek.¹⁹⁶ Po Strakovi a Horákovi se tak stala průkopnicí výzkumu dosud opomíjeného prvku knižní úpravy. Stranou její pozornosti nezůstala ani vlastnická označení knih a majitelská provenience. V drobném popularizačně laděném článku *Česká knižní značka* (1939) naznačila charakteristiku, vývojové proměny a základní typologii starších i moderních

---

191. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Památné tisky v Národní a universitní knihovně v Praze. *Typografia*, s. 220-229.

192. Tato práce byla rozdělena do dvou navazujících příspěvků. První pojednává o období 15.-18. století: CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Mistři světového knihtisku v Národní a universitní knihovně v Praze. In *Ročenka československých knihtiskařů*, s. 27-51. Druhý shrnuje 19. věk: CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Mistři světového knihtisku a knižní výzdoby v posledním století. In *Ročenka českých knihtiskařů*, s. 31-64.

193. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. *Vzrůst československých knižních pokladů v Národní a universitní knihovně v Praze za ředitelství Dra. Jana Emlera*, 27 s.

194. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Nová vzácná bohemica v Universitní knihovně pražské I-III. *Národní listy. Příloha Knihy a čtenáři*, s. 5, 5, 4.

195. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Moravské knižní poklady. *Bibliofil*, s. 157-163.

196. Konkrétně jde o příspěvek: CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Značky v českých a moravských paleotypech. In *Knižní kultura doby staré i nové*, s. 61-67, který později vyšel i v bibliofilské publikaci rozšířené o faksimile signetů: CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. *Značky v českých a moravských paleotypech*, [12] l.

exlibris a zmínila i jejich novodobé tvůrce.¹⁹⁷ Odbornějším obsahem disponovala studie *Několik supralibros z doby české reformace* (1939), ve které prezentovala své nálezy dosud neznámých nebo nových verzí již popsaných supralibros.¹⁹⁸ Kromě přesné atribuce jejich předbělohorských šlechtických či bratrských majitelů a heraldické či kunsthistorické deskripce zaznamenala i osudy sbírek, z nichž dané knihy pocházely.

Díky bezprostřední účasti na *Knihopisu* se Císařová-Kolářová prakticky seznámila s typologickou metodou, kterou uplatnila ve vlastních pracích. V přehledovém příspěvku *Die Anfänge des Buchdrucks in Böhmen und Mähren* (1940) podchytila fyzickou, jazykovou i tematickou stránku tiskařské produkce přelomu gotiky a ranné renesance.¹⁹⁹ Pro tuto potřebu převzala z Tobolkových *Dějín* rozdělení našich inkunábulí do jednotlivých skupin podle tiskového písma. Důkladnému typologickému a obsahovému rozboru podrobila nově objevené tisky plzeňského Jana Mantuána Fencla. Výsledky zveřejnila v pojednání *Dvě neznámé edice Mantuana Plzeňského* (1934).²⁰⁰ Rozšířila v něm Volfovy biografické a bibliografické znalosti o tomto humanistickém učenci a sestavila úplnější profil jeho vydavatelských aktivit. K obohacení dobového poznání pobělohorské exulantské literatury přispěla identifikací dosud nikde nevidovaných a většinou tiskařsky anonymních tisků dochovaných v jednom konvolutu. V nálezové zprávě *Neznámý exulantský sborník na výstavě českobratrských památek v Žamberce* (1934) umístila jejich výrobu do let 1629-1631 a za tiskaře označila emigranta Samuela Martiniuse.²⁰¹ K těmto závěrům dospěla na základě odhalení shodného tiskového písma, typografické úpravy i tematického zaměření všech prozkoumaných přívazků. Evangelické, především pak bratrské tisky 16.-18. století hrály v díle Anny Císařové-Kolářové vždy hlavní roli. Vedle objevů dalších neznámých výtisků či exemplářů, přípravy komentovaných edic a reprodukcí jejich textových částí z nich čerpala i povzbuzení pro členy Jednoty v těžkých dobách německé okupace. Výrazně se tak zasloužila

---

197. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Česká knižní značka. *Eva*, nestr.

198. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Několik supralibros z doby české reformace. In *Český bibliofil*, s. 113-119.

199. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Die Anfänge des Buchdrucks in Böhmen und Mähren. *Slavische Rundschau*, s. 1-19. Volný, výrazně zkrácený a popularizačním cílům přizpůsobený český překlad tohoto příspěvku představuje článek: CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Černé umění v Čechách a na Moravě. *Lidové noviny*, s. [1].

200. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Dvě neznámé edice Mantuana Plzeňského. In *Ročenka československých knihtiskařů*, s. 34-53.

201. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. Neznámý exulantský sborník na výstavě českobratrských památek v Žamberce. *Slovanská knihověda*, s. 33-37.

o glorifikaci typografického i ideového odkazu nekatolického knihtisku a zdůraznění jeho prvenství v české knižní kultuře.

V epoše první republiky zahájily své knihovědné aktivity i další knihovnice a badatelky, které se výrazněji proslavily až v poválečném období. Většina z nich začínala ve Veřejné a universitní knihovně. V oddělení rukopisů a starých tisků se po boku Flory Kleinschnitzové a Anny Císařové-Kolářové zaučovala přední odbornice na rukopisy a prvotisky Emma Urbánková. V 50. let se pak stala zakladatelkou naší moderní inkunábulistiky. Referát knižní vazby měla od roku 1921 na starost Pavlína Hammanová. Kromě toho instalovala nespočet reprezentativních expozic klementinských cimélií a soudobých bibliofilii. V návaznosti na tuto výstavní činnost zpracovala několik článků nebo katalogů, v nichž se zaměřila na evropskou knižní úpravu (např. na nizozemskou krásnou knihu, francouzskou ilustraci 15.-19. století atd.). Pro výstavu z roku 1938 zmapovala českou barokní ilustraci. Po válce přešla ke knižní vazbě a této tématice věnovala v průběhu 60.-70. let své stěžejní knižní či časopisecké studie. Těsně po zániku prvorepublikového Československa přibyla mezi odborné zaměstnance naší největší státní bibliotéky i Marie Ludmila Černá-Šlapáková pomáhající předtím Janu Emlerovi s budováním bratislavské Universitní knihovny. V následujících třiceti letech působila v oddělení věcné katalogizace a národní bibliografie. Vedla také školení pro nekvalifikované knihovníky i universitní výuku pro studenty knihovnictví. Z jejich publikačních počínů, jež se týkaly historických i aktuálních problémů knihopisu, knihovnictví i knihovědy vystupovala přehledová publikace o vývoji světového a domácího knihtisku či důkladná monografie o dějinách a nejstarších knižních fondech Státní technické knihovny. V důchodovém věku excerpovala Černá-Šlapáková záznamy generálního katalogu svého bývalého pracoviště pro bibliografii cizojazyčných bohemik z let 1501-1800. V roce 1943 vyšel v *Časopise českých knihovníků* první knihovědný příspěvek Mirjam Bohatcové užívající tehdy ještě své rodné příjmení Daňková. O dva roky dříve byla přijata do oddělení rukopisů a starých tisků Národního musea. V každodenním styku s bohatými sbírkami českých tisků se profiloval její celoživotní zájem o bratrský knihtisk a typografické řemeslo 16. století. K dějinám klementinské knihovny se zase upínala archivářka hl. města Prahy Milada Pavlíková. Bohužel jen v přípravném stádiu zůstala její biografie o Karlu Rafaelu Ungarovi.

Dějiny knihtisku se kromě dosud zmíněných osobností z řad knihovníků, bibliografů a historiků zabývala i skupina zaměstnanců prvorepublikových tiskařských podniků a závodů. Jednalo se většinou o odborné tiskaře, faktory a typografy. Na rozdíl od kulturně- či literárněhistoricky založených knihovědců se jejich historizující sklony zaměřovaly více na technickou stránku knihtiskařství a příbuzných oborů (písmoryectví, písmolijectví atd.), a to

od doby inkunábulí až po průmyslový knihtisk 19. a 20. století. Jejich profesní průprava jim umožňovala hlouběji proniknout do výrobních procesů a problematiky, nemohla však zcela nahradit důkladnou a kritickou práci s archivními a literárními prameny, kterou naopak ovládali vědečtí badatelé. Mezi oběma tábory se pohyboval Karel Kabát. Typografii se vyučil u tiskaře Ludvíka Maxe Jánského v Klatovech. Od roku 1896 pracoval jako korektor a později faktor v c.k. knihoskladu (pozdějším Státním nakladatelství). V meziválečném období se stal zástupcem ředitele. Historické zájmy jej zavedly do archivu tiskárny Státního nakladatelství a do Polygrafické skupiny působící při Technickém museu v Praze.²⁰² V rámci Spolku faktorů knihtiskáren a písmolijer v Čechách zajišťoval mimoškolní vzdělávání knihtiskařských zaměstnanců a učňů. Byl dokonce i umělecky činný. Vytvořil několik aktovek s knihtiskařskými náměty.²⁰³

Jako publikačně činný odborník napsal řadu zpráv a článků, v nichž reagoval na aktuální problémy a stav tiskařského oboru. Byl ale i autorem nemalého počtu populárních či vědeckých studií s historickou tematikou otiskovaných porůznu v typografických periodících (např. *Typografia*, *Typografické listy*, *Ročenka československých knihtiskařů*, *Knihtiskařský dorost* atd.). Technické dějiny knihtiskařství vylíčil Kabát ve dvou souhrnných pracích pojednávajících o řemeslném i průmyslovém stádiu našeho knihtisku.²⁰⁴ Pasáže o typografii 15.-18. století zde omezil na povšechný výklad o předchůdcích knihtisku, Gutunbergově životě či o nejvýznamnějších domácích tiskařích a tiscích. Mnohem obsírněji charakterizoval jednotlivé fáze ruční i strojové knižní výroby, tisk různých typů dokumentů, starší i nové grafické techniky a moderní průmyslové vynálezy, technologie či stroje. V podobném duchu se nesl i jeho příspěvek *Vynález knihtisku* (1940), kde podrobně rozebral všechny náležitosti a

---

202. Polygrafická skupina blízce spolupracovala s Technickým museem. To mělo již od svého založení v roce 1910 ve svých fondech sbírky týkající se technické historie knihtisku a příbuzných oborů (např. písmoryectví, zinkografie, litografie, výroba papíru atd.). Tato část fondu byla umístěna do tzv. polygrafického oddělení. Polygrafická skupina zajišťovala akvizici nových sbírkových předmětů a jejich odborné zpracování a instalaci v rámci tohoto oddělení. Zaměřovala se na sběr tiskařských strojů, pomůcek či materiálů především z oblasti průmyslového knihtisku. Získávala je nákupem nebo dary. Původní fond polygrafického oddělení byl výrazně obohacen v roce 1932, kdy do něj přibyly sbírky knihtiskařské expozice Náprstkova muzea. Ty založila skupina amatérů vedená faktorem Danielem Sluníčkem a od roku 1903 až do jejich předání je spravoval Spolek faktorů knihtiskáren a písmolijer v Čechách. Další důležitou akvizicí byl soubor památek po Karlu Klíčoví. V 30. letech mělo být oddělení přestěhováno do nových výstavních prostor v muzejní budově na Letné. Vlivem následujících společenských událostí k tomu ale nedošlo. Více viz: KABÁT, K. Polygrafická skupina technického musea československého v Praze. In *Ročenka československých knihtiskařů*, s. 168-172 nebo NEŠVERA, R. Polygrafické oddělení NTM. In *Sborník národního technického musea*, s. 124-127.

203. Kabátovými životními osudy a odborným dílem se zabýval: NEŠVARA, R. Vzpomínka na dva budovatele polygrafického oddělení Národního technického musea v Praze. In *Sborník národního technického musea*, s. 184-186.

204. Konkrétně se jedná o práce: KABÁT, K. *Knihtisk a jeho vývoj v Československu*, 352 s.; KABÁT, K. *Knihtiskařství*. In *Československá vlastivěda. Díl. 9, Technika*, s. 264-275.

součástí Gutenbergova objevu písmolijectví a tisku pohyblivými literami. Technicko-technologickou analýzu doplnil úvahami o možných inspiračních zdrojích a zdůrazněním Gutenbergova důvtipu.²⁰⁵ Ve studii *Bedřich Koenig* z roku 1934 mu životní osudy a podnikatelské aktivity prvního konstruktéra rychlolisu posloužily jako pozadí proto, aby mohl představit a popsat všechny tři prototypy tohoto převratného zařízení a zvýraznit užití tiskového válce, v němž viděl základ moderního tiskařského průmyslu.²⁰⁶ V článku *Tisk Beckovského „Poselkyně starých příběhů českých“* zase podrobil technickému rozboru výtisk této publikace.²⁰⁷ Zastavil se především u ilustrací a ocenil jejich zhotovení spočívající v přesné kombinaci tisku z výšky a hloubky. Jeho deskripce se blížila typologické charakteristice. Právě na příbuznost tohoto přístupu a technického pojetí upozornil v teoretické stati *Typologické bádání*.²⁰⁸ Snažil se v ní postihnout podstatu obou směrů a definovat své požadavky na typologickou metodu.

Druhou dominantní oblastí Kabátova knihovědného díla byly dějiny tiskárny Státního nakladatelství. Počátek její slavné tradice spatřoval v Melantrišské oficíně a její produkci. V několika příspěvcích proto zaznamenal Melantrichovy životní i profesní osudy a zdůraznil jeho zásluhy a význam pro rozvoj domácího typografického řemesla.²⁰⁹ Nevynechal ani typografické vybavení jeho dílny a nejvýznamnější tisky. Studoval úroveň, vzory a motivy jejich ilustrací (bible, *Ferova Postila*), iniciál nebo textové sazby. Vyzdvihl případnou autorskou originalitu a domácí původ. V Melantrichovi viděl prvního uvědomělého, odborně dokonale vzdělaného českého tiskaře a nakladatele. Další vrcholový zjev v dějinách tiskárny Státního nakladatelství pro něj ztělesňoval korektor, jazykovědec, překladatel a literát František Jan Tomsa. Kabátovi náleželo prvenství v tom, že poodhalil dosud málo známou část Tomsových aktivit. Na základě dochovaných archivních materiálů a pracovní korespondence upozornil na Tomsův podíl na zavedení antikvy a moderního pravopisu do

---

205. KABÁT, K. Vynález knihtisku. In *Ročenka českých knihtiskařů*, s. 23-31.

206. KABÁT, K. Bedřich Koenig. In *Ročenka československých knihtiskařů*, s. 11-23.

207. KABÁT, K. Tisk Beckovského „Poselkyně starých příběhů českých“. *Slovanská knihověda*, s. 25-28.

208. KABÁT, K. Typologické bádání. *Slovanská knihověda*, s. 115-117.

209. Skupinu článků o Melantrichovi tvoří: KABÁT, K. Jiří Melantrich z Aventýnu. *Typografia*, s. 205-210; KABÁT, K. *Památce Jiřího Melantricha z Aventýnu*, 1932, [7] l.; KABÁT, K. *Památce Jiřího Melantricha z Aventýnu*, 1930, nestr.; KABÁT, K. Krásné dřevorezby Melantrichovy. *Typografia*, s. 37-41; KABÁT, K. Obrazová část děl a prací Melantrichových. *Typografia*, s. 43-45; KABÁT, K. Význam Jiřího Melantricha z Aventýna pro české knihtiskařství. In *Ročenka československých knihtiskařů*, s. 17-22.

českojazyčné knihy.²¹⁰ Výrazně tak obohatil Volfovy a Hůlkovy práce o domácím písmolijectvím, protože veškeré překážky, na které Tomsa narážel, se týkaly písmolijců Krabata a Mansfelda a jejich praktické realizace české diakritiky antikvové sazby. Tímto problémem se Kabát zabýval i v širším pohledu a sledoval jeho řešení jak ve starší etapě našeho knihtisku, tak i v průmyslovém knihtiskařství 19. století. Správně konstatoval, že přechod z frakturové na antikvovou sazbu znamenal technicko-typografický pokrok a zároveň demonstroval obrozenecké snahy o potlačení německých vlivů. S Tomsovou osobou současně představil i novodobou vývojovou fázi tiskárny Státního nakladatelství. Díky průzkumu archiválií vytvořil hutný obraz každodenního provozu, tiskařského vybavení, majetkových, finančních i zaměstnaneckých poměrů a vedení této instituce krátce po zrušení jezuitského řádu na přelomu 18. a 19. století.²¹¹ Stejným způsobem asi zpracoval i dějiny Haasova tiskařského závodu. Dnes je z nich známo pouze rukopisné torzo.

Odborným tiskařem s historizujícími sklony byl také Richard Martinčík. Specializoval se na historii moravského knihtisku v období prvotisků, baroka či národního obrození a především na dějiny olomouckého knihtiskařství od úplných počátků až do druhé poloviny 19. věku. Popsal i osudy starší české typografie. Představitelům světového knihtisku se naopak věnovali známí prvorepublikoví typografové Rudolf Hála (Plantin), Method Kaláb (Bodoni) a Oldřich Menhart (Plantin, Didot, Fournier). Jejich kolega Alois Chvála zase shrnul vývoj titulního listu a knihtiskařského řemesla, opět převážně po technické stránce. Tito, a většina podobných odborníků soustředila své profesní publikační aktivity do několika odborných periodik. Patřil k nim především časopis *Typografia* a sborník *Ročenka československých knihtiskařů* (dále jen *Ročenka*). V rámci těchto dvou titulů vyšel velký počet historicky orientovaných příspěvků. Jejich původci nebyli pouze typografové, ale i tehdejší novináři, regionální historici, pedagogové, literáti či badatelé z příbuzných vědeckých oborů. Kvalita jejich prací se pohybovala v širokém rozmezí od pilných kompilací, zobecňujících

---

210. O Tomsovi a jeho antikvě pojednávají tyto příspěvky: KABÁT, K. Významná účast knihtiskárny Státního nakladatelství na vytvoření knihy české. In *Knižní kultura doby staré i nové*, s. 218-224; KABÁT, K. František Jan Tomsa upravil latinkové písmo pro češtinu. In *Ročenka československých knihtiskařů*, s. 40-50; KABÁT, K. Odklon českých knihtiskařů od gotických písem. *Typografia*, s. 174-176; KABÁT, K. Ku vzniku písma. In *Ročenka českých tiskařů*, s. 163-167.

211. K tomuto tématu se váže především materiální studie založená na archivních zdrojích: *Prvých padesát roků trvání knihtiskárny Státního nakladatelství*, 240 s. Její pokračování s titulem *Druhých padesát let ... zalezelo v rukopisné pozůstalosti*. Shrnutí a zobecněním archiválií či příslušné odborné literatury vznikly dvě přehledově laděné studie shrnující dějiny tiskárny Státního nakladatelství od Melantricha až po Kabátovu současnost: KABÁT, K. O knihtiskárně Státního nakladatelství v Praze. *Typografia*, s. 97-99; KABÁT, K. Některé osudy pražské tiskárny 400 roků nepřetržitě činné. *Dorost knihtiskařský*, s. 18-20, 35-43, 54-69. Jmenný přehled faktorů tiskárny od konce 18. století do roku 1929 přináší stať: KABÁT, K. Rozmanitosti. *Typografia*, s. 120.

souhrnů až po vědecká pojednání. Tito „příležitostní knihovědci“ si pro své počiny většinou vybírali atraktivní historické události a etapy domácího knihtisku, známé tiskařské osobnosti či tiskárny, nebo pouze určité druhy tisků. O snaze po soustavném poznání dějin českého knihtisku a jeho technické, sociální a kulturní základny se v tomto případě dalo hovořit pouze okrajově. Kromě nových poznatků zde našlo živnou půdu i nekritické přebírání a tradování starších omylů či legend. Z této početné skupiny lze namátkou uvést několik jmen.

Pravidelným přispěvatelem *Ročenky* byl učitel, státní zaměstnanec a komeniolog Rudolf Jordán Vonka, autor rozsáhlého národně-osvětového díla orientovaného na historické, politické a církevní náměty. Z dějin typografie jej nejvíce zaujal bratrský knihtisk a Komenského působení v oblasti knihtiskařství a knižní kultury. Příležitostně psal o pražských židovských tiskařích, dobrovické tiskárně Henyka z Valdštejna, Costerově domnělém objevu knihtisku atd. Většina Vonkových statí se nesla v popularizačním a diletantském duchu. Podobnou cestou postupoval i žurnalista a literát František Rachlík. V *Ročence* publikoval článek o Melantrichových obchodních aktivitách. Tomuto tiskaři současně věnoval i celou publikaci, v níž čtivým, místy však nekritickým způsobem pojednal o jeho životě a díle. Větší hodnotu měla kniha odborného publicisty Jaroslava Červeného zachycující tiskařské aktivity Alda Manuzia. Vedle ní zveřejnil Červený v *Typografii* studii, ve které zmapoval kutnohorský knihtisk. V *Ročence* a stejně tak i v dobových geografických časopisech našly místo práce kartografa Ivana Honla. Ten se soustředil na topografické ilustrace, parerga, tisky map, atlasů, zeměpisných spisů či hrací karty. Za významného spolupracovníka *Ročenky* byl považován kunsthistorik Antonín Matějček. Jeho obšírné příspěvky o ilustraci antické a středověké rukopisné a návazně i tištěné knihy pozvedly vědeckou úroveň sborníku a zároveň posloužily jako předpoklad pro jeho pozdější syntetickou monografii o světové knižní ilustraci.

3.2 Knihovědné školství a spolky

Jak již bylo naznačeno na začátku této kapitoly, náležel prvorepublikovému knihovnictví primát v zavedení oborového školství. Snahy o zajištění odborné kvalifikace pro pracovníky knihoven lze vysledovat až na počátek 20. století. Tehdy se ubíraly dvěma hlavními směry, které usilovaly buď o zřízení odborného učiliště, nebo o propojení knihovnického vzdělání s vysokoškolským systémem. Všechny pokusy však narazily na odmítavé stanovisko nadřízených rakouských orgánů. K realizaci podobných plánů mohlo tedy dojít až v samostatném Československu. Již v roce 1920 se stala ústředním školícím

centrem Státní knihovnická škola zřízená na základě knihovnického zákona. Formou jednorozhodného studia rozděleného do dvou semestrů a zakončeného dvěma druhy zkoušek připravovala knihovníky pro veřejné i vědecké knihovny. Přednášky se soustředily jak na aktuální problematiku knihovnictví, bibliografie či katalogizace, tak i na historická témata. Byly zde probírány např. dějiny tisku, knihy a knihovnictví, knižní vazba, grafické techniky nebo třeba konservace a restaurace knih a také katalogizační popis rukopisů, prvotisků a archiválií. Škola však nedokázala udržet odpovídající kvalitu výuky, jenž doplácela na rozdílné požadavky kladené na lidové a odborné bibliotekáře. Hned po prvním roce existence této instituce se objevily hlasy požadující její reformu. K razantnějším zásahům ale dlouho nedocházelo. Teprve v roce 1925 se Tobolka prostřednictvím Ministerstva školství obrátil na filozofickou fakultu Univerzity Karlovy s žádostí o přičlenění Státní knihovnické školy k akademické půdě. Vzápětí byl vypracován návrh učebních osnov speciálních knihovnických kurzů a vybrán i učitelský sbor. K finální realizaci chyběl pouze souhlas ministerstva. To však o věc ztratilo zájem. Kontakt obnovilo až o dva roky později (1927), kdy filozofickou fakultu pověřilo zajištěním knihovnických kurzů pro přípravu knihovníků vědeckých a administrativních knihoven. Jejich odborným garantem a vedoucím jmenovalo Tobolku. Těsně před tímto krokem ministerstvo dočasně uzavřelo Státní knihovnickou školu, což vyvolalo vlnu nesouhlasu z řad veřejných knihovníků, kteří se tak octli bez vzdělávacího ústavu. Tento stav však netrval dlouho. V roce 1928 byla Státní knihovnická škola znovu otevřena. Nový výukový program byl zaměřen výhradně na lidové knihovny a kladl důraz na soudobé knihovnictví.²¹²

Nejlepší knihovědnou průpravu tedy mohli studenti získat v univerzitních kurzech. Jejich náplň kopírovala Tobolkovy představy o zaměření knihovnického školství. Vycházela proto z německých vzorů a širších bibliologických teorií. Kurzy trvaly maximálně dva roky a skládaly se ze čtyř semestrů. Jednalo se pouze o doplněk k řádnému akademickému studiu, nikoliv tedy o samostatný obor. Jejich absolventi museli být posluchači univerzity a jen výjimečně se přijímali zájemci s jiným nebo dokonce bez tohoto vzdělání. K vyučujícím patřili kromě Tobolky ještě Jan Thon, Václav Vojtíšek a Jindřich Hrozný. Výuka byla zahájena v akademickém roce 1927-28 a v prvním ročníku zahrnovala následující povinné předměty: soustavný úvod do knihovědy, zákonodárná úprava knihovnictví u nás a jinde,

---

212. Vývoj všech forem českého knihovnického školství od začátku 20. století až po konec první republiky s přihlédnutím ke světovým trendům podrobně popsal a dobovými archivními materiály v podobě legislativních dokumentů či seznamů absolventů doložil: ZEMAN, F. Začátky českého knihovnického školství do roku 1927. In *Knihovna*, s. 405-470; ZEMAN, F. Začátky našeho vysokoškolského studia knihovnictví a vývoj knihovnického školství do roku 1944. In *Knihovna*, s. 307-360. Syntetičtější nástin knihovnického školství do roku 1948 nabízí: POCH, J. *K vývoji knihovnického školství u nás*, 34 s.

všeobecné základy knihovní správy, všeobecná bibliografie a katalogizace, dějiny a dnešní stav československého knihovnictví. Po těchto dvou semestrech skládal posluchač tzv. nižší zkoušku a již v této fázi mohl ukončit studium. Pokud pokračoval dále, čekaly na něj tyto předměty: zákon o tisku se zvláštním zřetelem k povinným výtiskům, správa vědeckých a speciálních knihoven, speciální bibliografie a katalogizace (rukopisy, prvotisky, grafické sbírky, plakáty), dějiny a dnešní stav zahraničního knihovnictví, dějiny knihtisku u nás a jinde. Od studentů byl dále vyžadován zápis do přednášek z české literární a všeobecné historie, později také účast v semináři starých tisků v rámci výuky PVH či absolvování prázdninové měsíční praxe v knihovně. Celé studium uzavírala vyšší zkouška rozložená do písemné a ústní části. V průběhu své prvorepublikové existence nezaznamenaly Tobolkovy kurzy výraznějších změn. Na rozdíl od Státní knihovnické školy je nepostihla ani hospodářská krize, jenž by vyžadovala jejich přerušování. Osudným se jí stalo až uzavření vysokých škol v listopadu 1939. Již v zimním semestru 1945/46 byly v původní obsahové i organizační struktuře obnoveny. Doznamenaly jen kosmetických úprav v podobě příchodu nových vyučujících (František Horák, Jaroslav Drtina, Josef Bečka, Marie Ludmila Černá-Šlapáková). Nevyslyšeny zůstaly Horákovy návrhy na doplnění přednášek o nové předměty a rozšíření počtu vyučovacích hodin. V roce 1945 byla také otevřena i Státní knihovnická škola, která opět prošla výraznou reformou. Nyní byla schopna vychovávat vědecké i veřejné knihovníky. Znovu oživená dvojkolejnost knihovnického vzdělání vydržela až do roku 1948, kdy byly obě větve definitivně zrušeny. Nastolen byl nový kurz požadující jednotnou knihovnickou přípravu prováděnou výhradně vysokoškolskou formou. Do popředí se na úkor historického směru dostaly ideologicko-politické otázky. Ty odsunuly klasickou pozitivistickou knihovědu do podoby omezeného počtu obligatorních přednášek a příležitostných seminářů. Tato situace v podstatě přetrvávala až do 90. let minulého století.

Výrazem prvorepublikových snah o zvědečtění knihovnictví a knihovědy nebyla pouze institucionalizace knihovnického školství, ale i citelné oživení spolkového knihovnického života. Už v roce 1919 byl založen Spolek československých knihovníků s cílem sdružovat bibliotekáře všech typů knihoven a podporovat úsilí o jednotnou podobu knihovnictví. Spolkové dění se odehrávalo v jednotlivých sekcích, které odpovídaly různým druhům a zaměření knihoven. V rámci spolku byla pěstována i historická knihověda a stejně jako další knihovnická témata dostávala prostor ve vědeckých i popularizačních přednáškách, mezinárodních stycích a především v odborných publikačních aktivitách. Ty se soustředily hlavně kolem spolkového periodika, jímž byl *Časopis československých knihovníků* vycházející od roku 1922 až do poloviny 40. let, kdy jej zastavily okupační orgány (poslední

23. ročník vyšel v roce 1944). Za tuto dobu v něm byl otištěn nemalý počet příspěvků s historickým obsahem. Pravidelně do něj přispívali např. Josef Volf, Cyril Straka příležitostněji Vít Hůlka nebo Flora Kleinschnitzová a určitou dobu i Tobolka. Vyjma bibliologických studií se zde objevovaly i recenze na odbornou českou i zahraniční knihovědnou literaturu, životopisné medailonky knihovědců či aktuální zpravodajství z knihovnických kruhů a knihoven s historickými fondy. Počet článků s knihovědnými motivy ale viditelně poklesl poté, co ze spolku vystoupil Tobolka (1929) a společně s ním i početná skupina jeho sympatizantů. Příčinou bylo odhalení několikatísícového finančního schodku dosaženého za Tobolkova tříletého předsednictví (1925-1928) a s tím související rozdělení členstva do dvou znesvářených táborů.

Již 15. ledna 1930 založili Tobolkovci vlastní spolek, a to Československou společnost knihovědnou usilující o podporu a rozvoj knihovědného bádání v hranicích vymezených Tobolkou a na mezinárodním, především všeslovanském fóru.²¹³ Společnost měla silně reprezentativní a akademický charakter. Za členy byli přijímáni téměř výhradně knihovníci vědeckých knihoven s vysokoškolským vzděláním, vědecké osobnosti z příbuzných oborů (literární historici, historiografové, archiváři) či zkušení znalci knižní kultury (tiskaři, typografové, bibliofilové, soukromí nakladatelé). Spolkové aktivity se výrazně nelišily od konkurenčního předchůdce. Kromě nezbytných členských schůzí byly pořádány pravidelné tématické přednášky a diskuze, zájezdy a exkurze do vybraných knihoven, muzeí či archivů, návštěvy výstav doprovázené příslušným výkladem a příležitostná neformální setkání (oslavy narozenin, společenské večery atd.). V první řadě si však Tobolkův spolek vytkl za cíl vykazovat publikační činnost týkající se bibliografie, knihovnictví a bibliologie v užším historickém pohledu. Spolkové osazenstvo bylo uspokojováno členskými prémie, jež zahrnovaly faksimile vzácných starých tisků (jednolist Hanse Guldenmunda, český překlad Mozartovy Kouzelné flétny pocházející z 18. století atd.), drobnými publikacemi (katalog z výstavy o Melantrichovi z roku 1931, raritní báseň Jana Flajšhanse parodující neshody mezi spolkovými funkcionáři, informační materiály o společnosti atd.) a vědeckými monografiemi vydanými v rámci edice *Rozpravy Československé společnosti knihovědné* (Tobolkovy *Dějiny*, přehled Emlerových akvizic od Císařové-Kolářové atd.). Zahraniční veřejnost byla oslovována pomocí časopisu *Slovanská knihověda*, v kterém byly otiskovány české i cizojazyčné studie čerpající ze slovanských reálií a pojednávající o výše zmíněných odvětvích. Nesměly chybět ani posudky nového oborového písemnictví, aktuální

---

213. Vznik, odbornou činnost, organizační strukturu a členskou základnu Československé společnosti knihovědné představil: GALLA, K. *Československá společnost knihovědná*, 16 s.

zpravodajství a drobnější glosy. Do začátku druhé světové války (v letech 1931-38) bylo připraveno celkem šest čísel a po jejím skončení (v roce 1947) se objevilo ještě sedmé. Nejbohatší co do množství ryze historických příspěvků byla čísla z let 1934 a 1938, jenž byla koncipována jako jubilejní sborníky dedikované Tobolkovi (1934) a Emlerovi (1938). Přispěla do nich řada soudobých knihovědců (Kleinschnitzová, Císařová-Kolářová, Hůlka, Kabát, Thon atd.). *Slovanská knihověda* vzbudila v cizině kladné ohlasy oceňující její vysokou odbornou úroveň. Důstojně tak reprezentovala československou knihovědu.

Jen pro úplnost dodejme, že z původně jednotného Spolku československých knihovníků se již v roce 1927 odštěpili lidoví knihovníci v čele s Jiřím Mahenem a v roce 1932 i bibliotekáři malých vesnických knihoven. Tím bylo dosaženo úplného rozkladu společné knihovnické obce. Pozornost všech těchto skupin se ubírala k řešení dobových knihovnických problémů. Historická knihovědná tematika nebyla v jejich případě nijak výrazně reflektována. V žádném z těchto subjektů se neuchytilo ani vydávání odborného periodika. V domácím knihovnickém prostředí tak stále dominoval *Časopis československých knihovníků* následovaný *Slovanskou knihovědou*. Pouze jeden rok vydržely časopisy *Knih* (1919) Jana Ladislava Živného a *Knihy a knihovny* (1920) redaktorů Tobolky a Volfa, ve kterých se vyskytlo i pár článků z dějin knižní kultury. V této sféře se pohybovala i četná bibliofilská a sběratelská periodika (*Knihomol*, *Knihomil*, *Vitrinka*, *Marginalie*, *Český bibliofil*, *Sborník pro exlibris a jinou užítkovou grafiku* atd.) zaměřená na úpravu a historii krásné české knihy. Kromě knihomilů, typografů či grafiků do nich přispívali i knihovníci a knihovědci.

Závěr

Přehlédneme-li vývoj české knihovědy a zasadíme-li jej do celoevropského kontextu, odhalíme návaznost na dobové mezinárodní trendy, ale zároveň i určitou specifickou domácích poměrů. Vzájemnou konfrontací můžeme odkrýt případy, kdy české badatelské kruhy bezprostředně přijímaly cizí směry a kdy si je naopak osvojovaly s několikaletým zpožděním, nebo je dokonce přešly bez povšimnutí. Je samozřejmé, že hlavní vzor spatřovali naši knihovědci v sousedních německojazyčných zemích, což bylo dáno geografickou polohou, politickým vývojem a úzkou provázaností knižních kultur obou národů. Co do množství, hloubky a kvality oborových výzkumů však zůstávali téměř vždy za svými zahraničními kolegy.

Jednostrannou inspiraci i vlastní vklady je možno spatřovat už v nejstarší vrstvě knihovědné literatury. Mezi oběma naznačenými póly se pohybovalo české humanistické písemnictví. Na nadnárodní dění mající podobu básnických a prozaických panegyrik oslavující objev knihtisku navázalo díky příležitostným latinským skladbám Bohuslava Hasištejnského, Augustina Olomouckého či Jiřího Carolidise. Souběžně však zvolilo i vlastní cestu, a to tím, že vytvořilo legendu o Gutenbergově českém původu. Tuto pověst následně upevnili vlastenecky smýšlející literáti období baroka. Nevšimli si, že v západních zemích již od 16. století probíhal vleklý spor o tom, zda prvenství vynálezu knihtiskařství náleží Mohuči či Štrasburku a že v těchto polemikách nepadlo o Gutenbergově české národnosti ani slovo. Bez odezvy nechali domácí pobělohorští vzdělanci i nejstarší cizojazyčné knihovědné práce. Jednalo se o spisy Bernharda von Mallinckrodt (1639-40, inkunábulistika), Josepha Moxona (1677-78, písmařství) a Johanna Vietora (1664, učebnice tiskařství). Snad jen Balbín svým rukopisným dílem *Bohemia Docta* dokázal konkurovat cizím tištěným fondovým soupisům a katalogům (např. Lambeckově popisu cimélie vídeňské dvorské knihovny nebo katalogům inkunábulí konkrétních biblioték).

K evropskému dění jsme se opět připojili v případě výročních oslav objevu knihtisku. Stejně jako další země jsme i my důstojným způsobem vzpomínali třistaleté jubileum připadající na rok 1740. Tato příležitost zavedla impuls ke vzniku našich nejstarších knihovědných příspěvků. Většinou v nich ale převládla náboženská a oslavná složka, jež odsunula věcný obsah do podoby několika nerozsáhlých zmínek o pražských knihtiskařích a prvních českých tiscích. Za hranicemi se vedle obrovského počtu totožných duchovních či regionálně orientovaných skladeb a spisů objevila i díla disponující vědeckým potencionálem.

V Německu to byla např. čtyřsvazková publikace typografa Christiana Friedricha Gessnera vytištěná v letech 1740-45 a přinášející popisy tiskařského vybavení a vyobrazení soudobých lipských tiskařů nebo dvoudílná edice pramenných materiálů k dějinám knihtisku pokrývající období let 1541-1707 sestavená hamburským knihovníkem Johannem Christianem Wolfem. V Nizozemí se zase knihkupec a bibliograf Prosper Marchand pokusil kriticky zmapovat Gutenbergovy začátky a v Polsku dokonce Jan Daniel Hoffmann vyličil souhrnné dějiny zdejšího knihtisku. U nás se zajímal o pražskou typografickou obec tiskař Karel František Rosenmüller ml. a údajně o ní hodlal sepsat i knihu. Nejspíš k tomu nakonec nedošlo.

Až osvícenská bibliologie se dokázala lépe přizpůsobit soudobým zahraničním proudům. Ty byly ovládnuty francouzským knihoznalectvím a souběžně s ním i mezinárodním zájmem o inkunábule. K průkopníkům kritického sběratelství a oceňování vzácných, luxusních a raritních knih úzce propojeného s bibliografií a knižním obchodem patřili Francouzi Guillaume François Debure a Jacques Charles Brunet. Oba sestavili mnohasvazkové nakladatelské seznamy obsahující podrobné exemplářové záznamy, které vystihovaly fyzickou i obsahovou stránku nabízených tisků. Realizovat podobné obchodní nabídky i v našem prostředí nedovolila místní slabá a nevyvinutá knihkupecká síť, i když události k tomu přímo vybízely (např. Josefínské rušení klášterů).

Specifické domácí poměry ale stimulovaly rozvoj české inkunabulistiky. Do jejího čela se postavili Josef Dobrovský a Karel Rafael Ungar. Svými knihopisnými počiny zároveň přispěli k celoevropskému úsilí o bibliografické zmapování veškeré tehdy známé prvotiskové produkce. Jeho iniciátorem byl v letech 1719-41 v Anglii žijící francouzský filolog Michael Maittaire a pokračovateli vídeňský bibliotekář Michael Denis (1789) a německý teolog, filolog a sběratel Georg Wolfgang Panzer (1793-1803). Ungar a Dobrovský byli dobře seznámeni s dílem všech těchto osobností a své soupisy inkunabulí a postinkunabulí bohemikální provenience koncipovali jako jejich doplňky. Svým kritickým přístupem, jenž vycházel z metody *de visu*, pomíjel jazykový a tedy i národnostní původ, vyžadoval důslednou kritiku všech dostupných literárních pramenů a zohledňoval i typologickou a typografickou stránku tisků, se vyrovnali zahraničním bibliografům. Položili tak základy moderního prvotiskového bádání v Čechách. Ze závěrů, ke kterým dospěli, je nutno vyzvednout především odmítnutí Gutenbergovské legendy, skeptický postoj k tiskařskému prvenství *Kroniky trojanské*, a také několik postřehů, jenž odhalily vzájemné vztahy a souvislosti mezi zkoumanými inkunabulemi a umožnily přesněji lokalizovat či datovat jejich výrobu. Dobrovského a Ungarovy příspěvky se pro cizinu nadlouho staly jediným

informačním zdrojem o českém knihtisku. Ohlas mezi zdejší vědeckou obcí jim zaručovala nejen kvalita, ale i jazyk, v němž byly sepsány.

Českou osvícenskou knihovědu neutvářel pouze zájem o počátky našeho knihtisku a bibliografickou evidenci nově nalezených tisků z mladšího období. Bylo zde i několik příspěvků, které se zabývaly dějinami konkrétních tiskáren (Dlabač), knihtiskařství (Dobrovský), novinářství (Dlabač), knižní cenzury (Ceroni), mecenátu (Voigt, Ceroni) či knihoven (Šeršník, Ceroni) a které se včlenily do průběžně narůstající řady zahraničních tištěných knihovnických katalogů, disertací a pojednání. Z jednotlivých témat byla za našimi hranicemi studována problematika týkající se vynálezu knihtisku a jeho předchůdců či domnělých objevitelů (např. Coster) nebo historie knihoven a knihtisku v jednotlivých městech. Spisy s knihovědnou tematikou vznikaly i v kruzích specializovaných knihkupců a typografů. Do této skupiny náležel např. Friedrich Roth-Scholtze sestavivší rozsáhlé obrazové album tiskařských signetů, Johann Gottlob Immanuel Breitkopf pyšnicí se svými publikacemi o dějinách hracích karet a map či Pierre Simon Fournier ml., jenž psal o vývoji technologie dřevořezu, nototisku a na komentovaných ukázkách ilustroval historii světového písmařství v průběhu 16. a 17. století. Bez rovnocenné domácí reakce zůstaly rané pokusy o vymezení teoretického jádra bibliologie prováděné Michaelem Denisem a francouzským bibliografem Etiennem Gabrielem Peignotem.

Slibný proces formování osvícenské knihovědy budované na vědecko-kritických metodách a kosmopolitních trendech výrazně narušila Jungmannova obrozenecká generace. Ta přinesla vlastní program, který se radikálně lišil od předchozích východisek, ba je přímo odmítal a vyvracel. Společně s dalšími vědeckými obory (např. s literární historií, jazykovědou, historiografií atd.) se bibliologie stala nástrojem k realizaci buditelských snah o společensko-politické povznesení českého národa.

Nově stanovené cíle spočívaly nyní v záměrném potlačení všech německých vlivů a vzorů. Stejně jako literární díla měla i kniha a její fyzická úprava demonstrovat, že se česká kultura svým stářím i uměleckou kvalitou vyrovná německému protějšku a že ho i předčí. Pokud tato premisa nešla dokázat standardní vědeckou cestou, sáhli buditelé k ústupkům vůči vědecké objektivitě, cílenému zamlčování problematických bodů či dokonce k falšování a nežádoucím zásahům do původních památek. V případě knihovědy nedošel tento proces do takové krajnosti, jako byl např. v literární historii *Rukopis královédvorský* či *zelenohorský*, přesto i zde se naplno a hlavně dlouhodobě projevila obrozenecká zaujatost. Ta preferovala výhradně hlubší poznání českojazyčného knihtisku a knihy, zatímco tuzemské cizojazyčné tisky byly odsunuty na úplný okraj zájmu. Tato vynucená jednostrannost vedla následně ke

zkreslenému pohledu na vývoj a produkci našeho knihtiskařství a v konečném důsledku i k izolaci domácí knihovně od zahraničního dění a trendů.

Slabý potenciál a uzavřenost obrozenecké bibliologie dokazuje už to, že se po celou dobu 1. poloviny 19. století vyčerpávala pouze třemi badatelskými tématy, nebo se navracela k již zpracovaným oblastem (např. k dějinám novin, cenzury či klementinské knihovny). Největší pozornost na sebe poutala národní retrospektivní bibliografie. Sekundovaly jí spory kolem datace *Kroniky trojánské* a pokusy o obnovení Gutenbergovské legendy.

Jádro buditelského programu bylo dáno Jungmannem v jeho bibliografickém spisu *Historie literatury české*. Zde aplikovanou koncepci jazykové selekce si rychle osvojili názorově spříznění současníci (např. Hanka ve svých článcích o českých prvotiscích a postinkunábulích) a navázaly na ni i budoucí generace. Její dovršení v podobě prvorepublikového *Knihopisu* si vyžádalo veškerý badatelský potenciál a její dozvuky ovlivňují knihovědné pracovníky či bibliografy ještě dnes. Na druhou stranu je nutné přiznat, že díky Jungmannovi jsme se zařadili mezi první země, které přikročily ke kompletnímu knihopisnému podchycení své rukopisné a tištěné knižní produkce. V zahraničí totiž tuto funkci většinou plnily periodické knihkupecké soupisy (např. v Německu je v letech 1812-1894 vydával Wilhelm Heinsius) či katalogy největších vědeckých knihoven (např. v Anglii katalog bibliotéky Britského musea). Důkladné bibliografické zpracování se provádělo později, často až na sklonku století (např. v Polsku od roku 1891 zásluhou Karola Estreichera).

Nekritickou glorifikaci českojazyčného knihtisku lze dobře sledovat i v publikačních počinech, jenž pojednávaly o počátcích knihtiskařství u nás nebo usilovaly o oživení kutnohorské pověsti. Obě témata byla rozváděna především v průběhu oslav čtyřstého výročí knihtisku či v nevelkém časovém rozpětí kolem tohoto jubilea. V roce 1840 vyšla Hankova obhajoba *Kroniky trojánské* i Vrt'átkova povídka připomínající Gutenbergovy české kořeny. O pět let později (1845) se je snažila archivně doložit a potvrdit Vinařického studie. Jinou cestou se vydal už v roce 1837 Malý prosazující místo Gutenberga nizozemského Costera. Ve všech těchto pracích byla znatelná snaha potlačit všudypřítomný německý podíl a zlehčit Dobrovského kritické názory, a to i za cenu neúplných výzkumů (Hanka), vykonstruovaných teorií (Vinařický) a přehlížení či subjektivních výkladů poznatků cizojazyčné odborné literatury (Vrt'átko, Vinařický, Malý). Takovéto příspěvky mohly v zahraniční konkurenci jen těžko obstát. Tamní knihovědné písemnictví totiž disponovalo mnohem vyšším oborovým potenciónem a ambicemi. K samotným oslavám čtyřstého jubilea byly např. v Německu či Francii vydány obrazové publikace mapující vznik a dějiny knihtisku v celoevropském

pohledu (autory byli Eugène Duverger a Karl Falkenstein) nebo dějiny tiskařského řemesla v jednotlivých městech (např. v Ulmu od Konrada Dietericha Haßlera). Historický vývoj knihtiskařství v národním měřítku podrobně vylíčil již v roce 1826 Polák Jezry Samuel Bandtkie, který navázal na starší Hofmannovu práci o polském a litevském knihtiskařství. Vedle toho se rozvíjela a zpřesňovala celosvětová bibliografie prvotisků (Hain) a Němci Martin Schrettinger či Friedrich Adolf Ebert dokonce položili základy k teoretickému osamostatnění knihovnictví, potažmo knihovědy.

V nastoleném národnostním kurzu pokračovalo domácí knihovědné bádání i v 2. polovině 19. věku a na počátku následujícího století. Nelze popřít, že ve srovnání s předchozí epochou zažívala bibliologie zhruba od 60. let citelný růst. Tento vzestup se však týkal především kvantitativní stránky a částečně i tematiky prací, nikoliv však jejich vědecké kvality. Nové příspěvky se zabývaly např. jednotlivými tiskaři (Rybička), vnější i vnitřní úpravou knihy (Borovský, Winter), knižní vazbou (Chytil) a ilustrací (Baum, Zíbrt), historií tiskáren v jednotlivých městech (Sedláček, Strnad, Winter) či dokonce souhrnnými dějinami českého a moravského knihtiskařství (Zíbrt, Dudík, Tadra). Knihovědná problematika dostávala prostor i v nejstarším knihovnickém periodiku (*České knihovnictví*) a oborových tiskařských (*Typografia*) či kulturněhistorických časopisech (*Časopis Musea království českého*). Retrospektivní bibliografie, fondové katalogy či komentované edice tisků a rukopisů sestavovala skupina pracovníků našich největších vědeckých a církevních knihoven (Zahradník, Podlaha, Patera, Truhlář). Důslednému průzkumu byly podrobeny dochované archiválie a další dokumenty vážící se k činnosti a životu domácích typografů (Winter, Strnad) i k událostem zasahujícím do knižní kultury (Teige).

Chronologické a tématické vymezení všech naznačených prací však bylo silně poznamenáno Jungmannovskou tradicí. V díle tehdejších knihovědců stále převažoval jednostranný zájem o českojazyčný knihtisk s důrazem na dějiny předbělohorských oficín, případně mladších exulantských či obrozeneckých tiskařských center. Ani tento úzce vymezený prostor se však nedočkal kompletního zpracování, ale více či méně hlubší charakteristiky. Ta měla podobu materiálových sond (Winter), popularizačních nástinů (Winter) či jednotlivých studií o nejvýznamnějších osobnostech (např. Melantrich, Veleslavin) opěvující jejich knižní výrobky a celkový přínos pro českou knihu a kulturu. Marginalizován či zcela přehlížen byl význam domácích tiskařů nečeského původu. Několika banálními pasážemi byla odbývána deskripce barokního knihtisku a z osvěcenského období byly většinou zmiňovány jen Kramériovy zásluhy. Scházela jakákoliv konfrontace našeho tiskařského řemesla se zahraničním knihtiskařstvím a podchycení vzájemných vztahů či vlivů.

Některé oblasti knižní výroby nebyly studovány vůbec (např. písmolijectví) nebo byly přehlédnuty jen zběžně či výběrově (např. knižní ilustrace).

Soudobá česká bibliologie doplácela nejen na svou národností předpojatost, ale také i na nedostatek kvalifikovaných odborníků. Velká část tehdejších knihovědců byla původně vyškolená v jiných vědeckých oborech. Jednalo se hlavně o historiografy, literární vědce a kunsthistoriky. Ti chápali knihovnědný výzkum jako doplňkové či vedlejší téma zpestřující jejich širší badatelské dílo (Winter). Jiní zase využili tematiky knihtisku k dosažení popularizačních a národně-osvětových cílů (Rybička). Skuteční specialisté podobného typu jako byli v cizině např. Léopold Victor Delisle, Marie Pellechet, Henry Bradshaw, Karl Dziatzko ale naši knihovědci chyběli. Tento neutěšený stav oborové základny se samozřejmě projevil ve vědecké úrovni a tématické pestrosti soudobých bibliologických příspěvků. Odvíjel se od něj i celkový stav oboru a jeho pozice vůči zahraničnímu knihovnědnému bádání.

Už jen letmé chronologicko-tématické srovnání domácí bibliologické literatury s cizím odborným písemnictvím může odhalit zaostávání našich badatelských kruhů za evropskými trendy. V Německu (Weigel a Zestermann) a Anglii (Humphrey) se již v 60. letech 19. století objevily publikace pokoušející se o synteticko-kritické zpracování dějin knihtisku v nadnárodním měřítku. Jejich výklad byl postaven na textovém a hlavně pestrém obrazovém doprovodu. O dvacet let později obohatily tuto skupinu hned tři další monografie obdobné náplně (Faulmann 1882, Lorck 1882-83, von Linde 1886). Naopak naši knihovědci přinesla 60. léta jen Rybičkovy studie vyčerpávající se emocionální oslavou Melantrišsko-Veleslavínské dílny a Kramériova podniku či d'Elvertův kompilát neúspěšně se snažící o kompletní vyličení moravského knihtiskařství. První hodnotnější práce souhrnného charakteru vznikly až v 70. a 80. letech, ale soustředily se buď na dějiny knihtisku v zemském vymezení (Tadra, Dudík) či v jednotlivých městech (Sedláček, Strnad). Celouzemní pohled zvolil v roce 1913 Zíbrt. O nutné začlenění do evropského kontextu se ovšem nepokusil. Na rozdíl od výše zmíněných několikadílných zahraničních prací měly české počiny podobu časopiseckých článků či nerozsáhlých knižních titulů.

Velké zpoždění bylo nabráno i v oblasti knižní ilustrace. Zatímco Německo a Anglie se v periodě od 60. let až do začátku první světové války mohly prezentovat mnohasvazkovými soupisy ilustrací z fondů vybraných knihoven (Dodgson 1903-25), bibliografickými seznamy a obrazovými alby knižního dekoru (Drugulin 1863, Butsch 1878 a 1881) i monografiemi o grafické úpravě knihy v nadnárodním měřítku (Faulmann 1882, Röttinger 1915) a o ilustrátorech či ilustracích v jednotlivých městech (Kristeller 1888), v Čechách byla oborová literatura věnovaná domácí ilustraci zastoupena jen popularizačními články Bauma (1865) a

Zíbrta (1894), jež rozebíraly tématické náměty a uměleckou kvalitu několika málo štočků uložených v Museu Království českého nebo obecnějšími příspěvky o vnitřní výzdobě knihy od Wintra (1906, 1913) a Borovského (1903). O něco lépe jsme na tom byli v případě výzkumů knižní vazby. Zde jsme mohli nabídnout alespoň Chytilovu soustavnější práci o dějinách českého knihařství (1899) nebo několik výstavních katalogů knižních vazeb.

Bez jakékoliv soudobé domácí odezvy se obešly zahraniční soupisy signetů, v kterých byli evidováni tiskaři či nakladatelé působící ve vybraných německých městech a které byly vydávány hlavně v průběhu 90. let (Heitz). Podobným pasivním způsobem byla u nás reflektována i polemika o počátcích knihtisku probíhající v Německu na přelomu 19. a 20. století. V těchto sporech se angažovaly přední osobnosti německé inkunábulistiky (např. Karl Dziatzko, Gottfried Zedler či Paul Schwenke). Pouze jednotlivci (Tobolka, Navrátil) zareagovali na nejnovější evropské trendy v knihopisné a typografické charakteristice prvotisků a budování celosvětového souborného katalogu inkunábulí.

Právě typologickou metodu a nové bibliografické postupy využívané při popisu prvotisků si jako jediné ze soudobých zahraničních trendů dokázala plně osvojit prvorepubliková knihověda, která jinak setrvačně zachovávala Jungmannovskou tradici. O toto obohacení se postaral již zmíněný Tobolka. Ten čerpal inspiraci z díla hlavních představitelů německého vědeckého knihovnictví. Z *Gesamtkatalogu* vycházel při zakládání *Knihopisu* a úpravě katalogizačních pravidel pro popis inkunábulí a starých tisků. Na Haeblerových typologických rozborech postavil své studie o předbělohorských tiskařích či systematicky utvářenou faksimilovou edici *Monumenta Bohemiae typographica*. Ve stylu německých a francouzských knihovnických kompendií koncipoval sborník *Československé knihovnictví*, který se později stal předchůdcem podobné knihovědné encyklopedie *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* (1931-42) Fritze Milkaua.

Svými organizačními a vědeckými aktivitami se Tobolka zároveň pokoušel zapojit do mezinárodního knihovnického a knihovědného dění. Speciálně pro cizojazyčné čtenářské publikum byl určen jeho časopis *Slovanská knihověda* prezentující výsledky dosažené na poli teoretické i praktické bibliologie slovanských národů. Také naše prvorepublikové knihovnické školství, u jehož kořenů stál opět Tobolka, mohlo i přes svou institucionální rozpolcenost konkurovat zahraničním vzdělávacím ústavům pro knihovníky nebo dokonce sloužilo jako vzor pro nově vznikající instituce. Např. v Německu byl přímou obdobou Tobolkových univerzitních kurzů tzv. Bibliothekswissenschaftliches Institut ustanovený při berlínské univerzitě a vedený Milkauem. Výuka zde odstartovala v zimním semestru 1928/29, ovšem po smrti ředitele v roce 1934 byla dlouhodobě přerušena.

Na druhou stranu je nutno přiznat, že i Tobolka podlehl Jungmannovu kultu a patřil k jeho hlavním vyznavačům. Citelně se to projevilo na koncepci *Knihopisu* či obraně *Kroniky trojánské*. Prvorepublikovou knihovědu však vedle Tobolky utvářelo i několik dalších osobností. Žádná z nich ale neprojevila takovou iniciativu a orientaci v teoretických, oborově strategických a organizačních záležitostech jako on. Jejich význam spočíval především ve vědecko-badatelské rovině a v míře ovlivnění Jungmannovým odkazem.

Co do počtu a místy i kvality knihovědných příspěvků předstihl Tobolku Josef Volf. Byl to přední odborník na dějiny knihtiskařství, knihkupectví, nakladatelství, novinářství, knihovnictví a bibliofilství. Jako jeden z mála tehdejších knihovědců psal o pobělohorské knižní kultuře a nebál se přiznat vliv nečeského živlu. Souhrnně vylíčil vývoj našeho knihtiskařského i knihkupeckého řemesla, a za průkopníka platil i v bádání o domácím písmolijectví. Jungmannovy jazykové a národnostní konvence překročili i Straka s Hůlkou. Český knihovědný terén zpestřily jejich časté objevy strahovských knižních pokladů. Straka se kromě toho zabýval soustavným vyhledáváním knižních vazeb českého původu a Hůlka rozšiřoval naše kusé poznatky o písmolijectví 17.-18. věku v návaznosti na dějiny arcibiskupské tiskárny. S typologickou metodou se seznámily a v mnoha knihopisných záznamech ji využily i klementinské knihovnice Kleinschnitzová a Císařová-Kolářová. Prvně jmenovaná se zajímala také o dějiny slovenské knihy a zajišťovala vzájemné česko-švédské knihovnické vztahy. Císařová-Kolářová se naopak v obrozeneckém duchu upnula na popularizaci bratrského knihtisku a zprostředkování jeho uměleckého a náboženského dědictví. Stejný cíl spočívající v glorifikaci české typografie sledoval i odborný tiskař Karel Kabát. Z jeho knihovědného díla je nutné zmínit kromě několika prací o Melantrišsko-Veleslavínské tiskárně hlavně objasnění Tomsovy účasti na zavedení antikvy do českojazyčné knihy a celkový výklad dějin domácího knihtisku po technické stránce. O syntézu vývoje českého knihkupectví a nakladatelství se pro změnu pokusil Nosovský. Ztroskotal však na deskriptivní charakteristice jednotlivých osob a jevů. Vystihnout úroveň a potenciál českého knižního obchodu v 19. a 20. století se naopak podařilo Thonovi. Nezalekl se přitom konfrontace s německou konkurencí a neodpustil si ani kritické poznámky na adresu našich prvních knižních podnikatelů.

Podíváme-li se na publikační tvorbu výše uvedených badatelů a vlastně i na prvorepublikovou knihovědnou literaturu jako celek, musíme konstatovat, že nad vědeckými příspěvky převažovaly počiny popularizačního charakteru. Z větší části to byly knihopisné či monografické práce o objevu knihtisku, prvotiskařích a tiskárnách 15.-16. století. O tomto časovém období psali téměř všichni badatelé. Tiskařské dílny pobělohorské epochy

vzbuzovaly mnohem menší zájem. Nadále tak pokračoval trend daný již staršími stádii českého knihovědného bádání. Stejně jako předtím Jungmann, Winter, Zíbrt viděli i Tobolka, Kabát, Císařová-Kolářová a jejich kolegové v předbělohorském evangelickém tiskařském řemesle vrcholný projev českého knihtisku a národní kultury, zatímco v katolickém baroku jeho hluboký umělecký i jazykový úpadek. Neúměrná pozornost věnovaná vybraným humanistickým tiskárnám (např. Melantrichovi, Veleslavínovi, bratrským oficínám), které stály v čele tehdejších českých snah o náboženskou a národnostní emancipaci, potlačila význam ostatních knižních výrobců, jejichž vydavatelský profil nebyl tak jazykově či ideově vyhraněný, přesto byl po typografické stránce velmi kvalitní (např. Nigrin, Peterle). Z příslušných nekatolických tiskařů udělali naši prvorepublikoví knihovědci osobnosti světového formátu, aniž by však přihlédli k zahraniční literatuře o stavu knihtisku v 16. století nebo provedli přímou komparaci českých a cizích tisků. Zjistili by totiž, že české knihtiskařství bylo zcela závislé na německých vzorech a nijak výrazně nepřevyšovalo dobový standard. Tyto skutečnosti však byly pro meziválečné vlastenecké a protiněmecké nálady nepřijatelné. Bibliologie tak byla nadále ovlivněna společenskými zájmy a cíly.

Ke kompletnímu vyličení historie našeho knihtisku 15.-19. století se odhodlal málokdo. Volf byl donucen vnějšími okolnostmi, Kabát sledoval spíše technické aspekty či novodobý tiskařský průmysl a Tobolka se vyčerpal českými a bohemikálními prvotiskaři. Na monografii, která by pokrývala celé období a splňovala veškeré vědecké nároky, již sil nezbylo. Nepodařilo se nám tedy dohnat cizinu, kde v průběhu 1. poloviny 20. století průběžně stoupal počet publikací o dějinách knihy a knihtisku v celoevropském či národním měřítku. Vedle klasických souhrnných knižních titulů (Bogeng 1939-41, Dahl 1941, McMurtrif 1943) se nově objevily i periodické a jubilejní sborníky vydávané Gutenbergovým muzeem v Mohuči, jenž sloužily k publikování kvalitních vědeckých studií z různých oborů knižní výroby či kultury.

Mezi časté zástupce české knihovědné literatury první republiky patřily studie o jednotlivých tiscích a jejich vydavatelské historii, umělecké výzdobě či provenienčních osudech (viz namátkou Straka, Hůlka či Císařová-Kolářová). Naopak souhrnnou publikaci analyzující typografický aparát i fyzickou stránku tištěné knihy, vydal až po druhé světové válce Tobolka. Velmi příležitostně a mezerovitě byly zpracovány samotné prvky knižní úpravy. Platilo to hlavně pro knižní ilustraci, kde jsme mohli vykázat jen několik článků, které měly podobu buď ucelnějšího nástinu (Dolenský, Hamanová) nebo popisů konkrétních vyobrazení (Kabát) či obecnějšího pojednání o grafických technikách (Dolenský). O trochu lépe na tom byl tiskařský signet. Především Straka a Císařová-Kolářová zaznamenali ve svých

studií jeho nejvýznamnější zahraniční a všechny české představitele. Ovšem při konfrontaci s příslušným cizojazyčným písemnictvím se tato naše publikační „úroda“ ukazuje jako velmi nicotná. Zcela se ztrácí v záplavě soudobých monografií, studií či katalogů knižních ilustrací. Ty byly v Německu, Francii a Anglii sestavovány z různých pohledů. Nejčastěji podle grafických technik (Rath 1927), časových a slohových období (Brun 1930), geografických hledisek (Muhl 1925) či tematiky (Choulant 1920). Nevyrovná se ani skupině zahraničních publikací o tiskařských signetech sledovaných na základě územních (Gollob 1942-43), národnostních (Meiner, 1922) či chronologických kritérií (Davies 1935). A téměř žádnou paralelu nemůže nabídnout k tradičním vícesvazkovým bibliografiím knižního dekoru členěných podle uměleckých slohů nebo motivů (Jessen 1920-24, Rothe 1938).

Stejná situace panuje i v oblasti výzkumu knižní vazby a písmolijectví. Strakovy lokální studie o českých vazbách nedosahovaly takové úrovně a šíře jako příspěvky Hanse Loubiera či začínající Ilse Schunke a už vůbec neobstály při srovnání s rozsáhlou prací mapující výzdobné motivy slepotiskových vazeb 16. století od Konrada Haeblera. Ani naše útržkovité poznatky o domácím písmolijectví shromážděné Volfem, Hůlkou a Kabátem neodpovídaly stavu bádání v sousedních zemích. Zde v průběhu 20.-40. let vznikla řada knižních titulů seznamující případně zájemce s dějinami písmařství a písmolijectví v konkrétních městech (Fritz 1924), teritoriích (Mori 1924) nebo ilustrující historický vývoj a proměny tiskového písma či jeho druhů (Hoffmann 1930, Updike 1922).

Minimální srovnávací možnosti umožňuje domácí literatura o metodických otázkách knihovědného bádání, protože v tomto případě byly u nás k dispozici jen příležitostné jednotliviny vzešlé z Tobolkova, Kabátova a Thonova pera. Žádný smysl by neměla konfrontace příspěvků pojednávajících o zahraniční knižní výrobě a výrobcích. Z našich knihovědců si těchto motivů namátkově všimli pouze Kabát či Hamanová.

Skromnější české poměry se samozřejmě projeví ve všech oblastech knihovědných výzkumů. Alespoň částečně se nám díky Volfovi dařilo držet krok se zahraničím ve sféře dějin knihoven, bibliofilie a knižního sběratelství. Taktéž historie novinářství, nakladatelství a knihkupectví nebyla zásluhou Volfa, Nosovského či Thona úplně zanedbána.

Tento i celý předchozí přehled domácího knihovědného bádání a literatury se snažil dokázat, že vyjma osvícenské epochy vycházela česká bibliologie 19. a 1. poloviny 20. století z jednostranných a subjektivních ideových základů. Ty jí neumožnily dosáhnout hodnotných vědeckých výsledků a zároveň jí vzdalovaly od zahraničních knihovědných trendů a výzkumů.

Tato neutěšená situace nedoznala výraznějších změn ani v následující poválečné epoše. V průběhu 50.-90. let sice došlo díky propracovanějším typografickým průzkumům k zpřesnění a doplnění starších poznatků, opravám mylných názorů prvorepublikových knihovědců a dokonce i k odhalení nových tisků a skutečností, ve většině případů se však tento badatelský pokrok týkal českojazyčných tisků a předbělohorského knihtisku, zatímco bohemikální tiskařská produkce a její výrobci dopláceli na všeobecný nezáměr knihovědných specialistů. Stále přetrvávající Jungmannův odkaz tak brzdil vývoj oboru a svazoval jej již přežitými obrozeneckými předsudky.

Použitá literatura

- BARTEČEK, Ivo. Christian Friedrich D Elvert – historik Moravy a Slezska. In *Slezský sborník*, 1994, roč. 92, č. 3/4, s. 195-201.
- BAŤHA, František. Vzpomínáme Jana Bohumíra Dlabače. *Glosy ze Strahova : o práci Památníku národního písemnictví a literární muzeologii*, 1970, č. 11, s. 11-12.
- BAUM, Antonín. K historii xylografie v Čechách. *Památky archaeologické a místopisné. Díl 8, r. 1868-1869*, sl. 117-130.
- BEAL, Peter. *A dictionary of English manuscript terminology, 1450-2000*. 1st pub. New York : Oxford University Press, 2008. xviii, 457 s. ISBN 978-0-19-926544-2.
- BIDLO, J[aroslav]. Josef Volf. *Časopis národního musea. Oddíl duchovědný*, 1937, roč. 111, s. 173.
- BIENKOWSKA, Barbara. Leopold Jan Szersznik-zakladatel a tvůrce veřejné knihovny v Těšíně. *Knihy a dějiny*, 1997, roč. 4, č. 4/2, s. 46-58.
- [Bka] BEČKA, Josef. Doc. Dr. Flora Kleinschnitzová ... *Časopis českých knihovníků*, 1941, roč. 20, č. 1, s. 43-44.
- BOHATCOVÁ, Mirjam. Bibliografie a dějiny knihtisku. In *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C, Literární historie*, 1971, sv. 16, č. 4, s. 205-242.
- BOHATCOVÁ, Mirjam ... [et al.]. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha : Panorama, 1990. 622 s. ISBN 80-7038-131-0.
- BOHATCOVÁ, Mirjam. Die erste offizielle Prager Feier zum Jubiläum des Buchdrucks (1740). In *Gutenberg-Jahrbuch 1993. Jg. 68*. 1. Aufl. Mainz : Gutenberg-Gesellschaft, 1993. ISBN 3-7755-1993-9, s. [159]-171.
- BOROVSKÝ, František Adolf. *Tištěná kniha a její vnitřní výzdoba*. Praha : František A. Borovský, 1903. 50 s.
- BŘEŇOVÁ, Věra. Bibliotekáři Strahovské knihovny. In *Strahovská knihovna : sborník Památníku národního písemnictví. Sv. 8*, 1973, s. 87-117.
- BŘEŇOVÁ, Věra. Strahovští knihovníci a jejich příspěvky k dějinám knihtisku. In *Strahovská knihovna : sborník Památníku národního písemnictví, Sv. 7*, 1972, s. 191-215.
- CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Černé umění v Čechách a na Moravě. *Lidové noviny*, 28.9. 1940, roč. 48, č. 493, s. [1].
- CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Česká knižní značka. *Eva*, 1939, roč. 11, č. 21, nestr.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Die Anfänge des Buchdrucks in Böhmen und Mähren. *Slavische Rundschau*, 1940, roč. 12, s. 1-19.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Dvě neznámé edice Mantuana Plzeňského. In *Ročenka československých knihtiskařů*, 1934, roč. 17, s. 34-53.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. In memoriam Karla Nosovského. *Slovanská knihověda*, 1935-36, roč. 4, č. 1-4, s. 57-59.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Mistři světového knihtisku a knižní výzdoby v posledním století. In *Ročenka českých knihtiskařů*, 1940, roč. 23, s. 31-64.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Mistři světového knihtisku v Národní a universitní knihovně v Praze. In *Ročenka československých knihtiskařů*, 1939, roč. 22, s. 27-51.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Moravské knižní poklady. *Bibliofil*, 1936, roč. 13, č. 10, s. 157-163.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Několik supralibros z doby české reformace. In *Český bibliofil*, 1939, roč. 11, s. 113-119.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Neznámý exulantský sborník na výstavě česko-bratrských památek v Žamberce. *Slovanská knihověda : Zd.V. Tobolkovi k šedesátce z domova i z ciziny*, 1934, roč. 3, s. 33-37.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Nová vzácná bohemica v Universitní knihovně pražské I. *Národní listy. Příloha Knihy a čtenáři*, 1933, 27.1. 1933, roč. 73, č. 27, s. 5.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Nová vzácná bohemica v Universitní knihovně pražské II. *Národní listy. Příloha Knihy a čtenáři*, 1933, 3.2. 1933, roč. 73, č. 34, s. 5.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Nová vzácná bohemica v Universitní knihovně pražské III. *Národní listy. Příloha Knihy a čtenáři*, 1933, 10.2. 1933, roč. 73, č. 41, s. 4.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Památné tisky v Národní a universitní knihovně v Praze. *Typografia*, 1938, roč. 45, s. 220-229.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Tři hlasy o vynálezu knihtisku z tábora české reformace. In *Reformační sborník : práce z dějin českého náboženského života*, (1941) 1946, roč. 8, s. 74-81.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. *Vzrůst československých knižních pokladů v Národní a universitní knihovně v Praze za ředitelství Dra. Jana Emlera*. V Praze : Československá společnost knihovědná, 1937. 27 s. Premie pro členy za rok 1937.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Zemřela Flora Kleinschnitzová : (16.3. 1891-16.9. 1946). *Knihovna : časopis Svazu českých knihovníků*, 1947, roč. 2, č. 1, s. 1-6.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Značky v českých a moravských paleotypech. In *Knižní kultura doby staré i nové : příručka pro výstavy Mezinárodního sjezdu knihovníků a přátel*

knihy. Sest. Antonín Dolenský. Praha : [Pracovní výbor Mezinár. sjezdu knihovníků], 1926, s. s. 61-67.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Značky v českých a moravských paleotypech. V Praze : Odborná škola typografická, 1931. [12] l.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. *Žena v Jednotě bratrské : zásady, postavy a dědictví*. V Praze : Kalich, 1942. 469 s.

ČAPEK, Jan Blahoslav. Jubileum sestry Císařové-Kolářové. *Jednota bratrská*, červen 1957, roč. 34, č. 6, s. 86-87.

ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, Marie Ludmila. K jubileu Anny Císařové-Kolářové. In *Ročenka Universitní knihovny v Praze 1957, 1958*, s. 146-148.

České knihovnictví : časopis věnovaný potřebám českých knihoven. Vydavatel a redaktor Zdeněk V. Tobolka, říjen 1900-říjen 1901, roč. 1, č. 1-7.

Československé knihovnictví. Redigoval Zdeněk Václav Tobolka. V Praze : Československý Kompas, 1925. 613 s.

Československo – biografie. Sv. S-Ž. Odpovědný redaktor Bohuslav Koutník. Praha : Státní tiskárna, 1936-1941. Volné vkládací listy bez paginace.

Český slovník bohovědný. Díl třetí, církevní řády-Ezzo. Pořádá Antonín Podlaha. V Praze : Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1926. 960 s.

DOBROVSKÝ, Josef. *Dějiny české řeči a literatury*. Přeložil a k vyd. přípr. Benjamin Jedlička. Vyd. 1. V Praze : Československý spisovatel, 1951. 187 s. Kritická knihovna ; sv. 4.

DOBROVSKÝ, Josef. *Dějiny české řeči a literatury v redakcích z roku 1791, 1792 a 1818*. K vyd. přípr. Benjamin Jedlička. V Praze : Komise pro vydávání spisů Josefa Dobrovského při Královské české společnosti nauk, 1936. 508, [3] s. Dobrovský, Josef: Spisy a projevy ; sv. 7.

DOBROVSKÝ, Josef. *O zavedení a rozšíření knihtisku v Čechách*. K vyd. přípr. Mirjam Daňková. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1954. 125, [1] s. Dobrovský, Josef: Spisy a projevy ; sv. 19. [Práce] Čs. akademie věd. Sekce jazyka a literatury.

DOBROVSKÝ, Josef. *Výbor z díla*. Přel. a k vyd. přípr. Benjamin Jedlička. 1. vyd. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1953. 557, [24] s.

DOLENSKÝ, Antonín. A. Daniel z Veleslavína. In *Ročenka českých knihtiskařů*, 1912, roč. 2, s. 97-111.

DOLENSKÝ, Antonín. Boj o vynálezce knihtisku. In *Ročenka československých knihtiskařů*, 1924, roč. 8, s. 29-35.

- DOLENSKÝ, Antonín. Doba českých prvotisků. In *Ročenka českých knihtiskařů*, 1913, roč. 3, s. 35-63.
- DOLENSKÝ, Antonín. Ilustrační výzdoba českých biblí ve století 15. a 16. *Dílo*, 1915, roč. 12, s. 208-211.
- DOLENSKÝ, Antonín. Knihotisk v minulosti. In *Knihotisk československý : 1920, Topičův salon, leden* [výstava]. V Praze : Typografia, 1920, s. 19-29.
- DOLENSKÝ, Antonín. Museum československé knihy. In *Ročenka československých knihtiskařů*, 1924, roč. 7, s. 89-92.
- DOLENSKÝ, Antonín. První česká tiskárna ve Vimperce. *Otavan : měsíčník pro národní, kulturní a hospodářské zájmy král. města Písku a kraje Pracháňského*, 1925, roč. 9 (44), č. 4-6, s. 41-42.
- DOLENSKÝ, Antonín. Staří čeští sběratelé knih. In *Knížní kultura doby staré i nové : příručka pro výstavy Mezinárodního sjezdu knihovníků a přátel knihy*. Sest. Antonín Dolenský. Praha : [Pracovní výbor Mezinár. sjezdu knihovníků], 1926, s. 35-48.
- DOLENSKÝ, Antonín. *Václav Hollar, český rytec*. Praha : Veraikon, 1919. 32 s.
- DOLENSKÝ, Antonín. Vývin mědirytiny v Čechách. In *Ročenka českých knihtiskařů*, 1914, roč. 4., s. 61-87.
- DOLENSKÝ, Antonín – ŘEZNÍČEK, Václav – TOBOLKA, Zdeněk Václav. Katalogizace zvláštní. In *Československé knihovnictví*. V Praze : Československý Kompas, 1925, s. 547-570.
- DOLENSKÝ, Antonín – TOBOLKA, Zdeněk Václav – ZÍBRT, Čeněk. Tištěná kniha In *Československé knihovnictví*. V Praze : Československý Kompas, 1925, s. 35-113.
- EMLER, Jan. Dr. Josef Volf : 7.II.1878 - 12.V.1937. In *Ročenka Slovanského ústavu. Sv. 10, Za rok 1937*, 1938, s. 179-184.
- FLODR, Miroslav. *Filigranologie : úvod do studia filigránů*. Brno : Filosofická fakulta UJEP Brno, 1974. 205 s.
- GALLA, Karel. *Československá společnost knihovědná*. Praha : Československá společnost knihovědná, 1935. 16 s.
- GLAISTER, Geoffrey Ashall. *Encyclopedia of the Book*. 2. ed. London : The British Library, 1996. 551 s. ISBN 0-7123-0490-8.
- GŁOMBIEWSKI, Karol. Kniha-nedocenený prameň výskumu ľudského vedomia. *Knihovník : časopis Ústrední knihovnícké rady*, 1968, roč. 13, č. 4, s. 101-104.
- HÁLA, Rudolf. Ředitel Národního musea Dr. Josef Volf mrtev. *Typografia*, 1937, roč. 44, č. 5, s. 130-131.

HAMANOVÁ, Pavlína. Jubileum Anny Císařové-Kolářové. *Knihovna : časopis Svazu českých knihovníků*, 1947, roč. 2, č. 6, s. 169-173.

HANKA, Václav. Bibliografická správa o vydáních Ezopových Bajek. *Časopis českého museum*, 1848, roč. 22, č. 4, s. 337-352.

Harrod's librarians' glossary and reference book : a directory of over 10,200 terms, organizations, projects and acronyms in the areas of information management, library science, publishing and archive management. Comp. by Ray Prytherch. 10th ed. Abingdon : Ashgate, 2005. 753 s. ISBN 0-7546-4038-8.

HÁSKOVÁ, Jarmila. Mikuláš Adaukt Voigt-historik a buditel. In *Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české vědecké numismatiky : symposium k 250. výročí narození M. A. Voigta, Brno 1988, numismatické odd. Mor. muzea v Brně : sborník prací*. Brno : Moravské muzeum, 1988, s. 37-42.

HILLER, Helmut – FÜSSEL, Stephan. *Wörterbuch des Buches : mit online Aktualisierung*. 7., grundlegend überarbeitete Auflage. Frankfurt am Main : Klostermann, 2006. 379 s. ISBN 3-465-03495-3.

HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav. *Vademecum pomocných věd historických*. 2., dopl. a rozš. vyd., v nakl. H & H 1. vyd. Jinočany : H & H, 1994. 448 s. ISBN 80-85467-47-X.

HORÁK, František. Ještě k prvnímu českému tisku. *Dějiny a současnost*, 1967, roč. 9, s. 30-31.

HORÁK, František. Josef Jungmann tvůrce novodobé české bibliografie. In *Josef Jungmann a jeho pokrokový odkaz dnešku*. Uspoř. Alois Jedlička. 1. vyd. Praha : Univerzita Karlova, 1975. Slavica Pragensia ; 17. Acta Universitatis Carolinae. Philologica ; r. 1974. č. 3-4, s. 235-240.

HORÁK, František. Knihopis českých a slovenských tisků v recenzích a ve skutečnosti. In *Česká bibliografie : sborník statí a materiálů*, 1973, roč. 10, s. 343-359.

HORÁK, František. Vývoj a úkoly české retrospektivní bibliografie In *Z teorie knihovnictví : vědeckotechnický sborník věnovaný památce doc. dr. Jaroslava Drtiny*. Uspoř. Kamil Groh a Jiří Kábrt. Praha : SPN, 1970. Edice Ústř. vědecko-met. kabinetu knihovnictví, s. 131-160.

HŮLKA, Vít. Česká minucí M. Vavřince z Rokycan na r. 1485. *Časopis československých knihovníků*, 1928, roč. 7, č. 2-3, s. 49-57.

HŮLKA, Vít. Dva vzorníky pražských tiskáren z počátku 18. stol. *Grafická práce*, 1928, roč. 3, s. 5-11.

HŮLKA, Vít. Klášterní knihovny v Čsl. republice. *Časopis československých knihovníků*, 1928, roč. 7, č. 4, s. 201-214.

HŮLKA, Vít. Opět nový Mantuan. *Slovanská knihověda : kapitoly knihovědné a knihovnické Janu Emlerovi k šedesátce*, 1938, roč. 5, s. 111-115.

HŮLKA, Vít. Pražští písmolijci 17. a 18. století. *Slovanská knihověda : Zd.V. Tobolkovi k šedesátce z domova i z ciziny*, 1934, roč. 3, s. 20-25.

CHADIMOVÁ, Jana. Zdeněk Václav Tobolka. *Ikaros* [online]. 2005, roč. 9, č. 10 [cit. 07.06.2010]. Dostupný na WWW: <<http://www.ikaros.cz/node/2028>>. URN-NBN:cz-ik2028. ISSN 1212-5075.

CHYTIL, Karel. *Dějiny českého knihařství*. Praha : Společenstvo knihařů, 1899. 48 s.

Informační věda a knihovnictví : výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví : výběr z hesel v databázi TDKIV. Editor Miroslav Ressler. Vyd. 1. Praha : Vysoká škola chemicko-technologická, 2006. 161 s. + 1 CD-ROM. ISBN 80-7080-599-4.

JEHL, Ludvík. Za Dr. Josefem Volfem. *Tisk a politika*, 1937, roč. 11 (9), č. 8, s. 279-280.

KABÁT, Karel. Bedřich Koenig. In *Ročenka československých knihtiskařů*, 1934, roč. 17, s. 11-23.

KABÁT, Karel. Desáté výročí posledního přetisku „Kroniky trojánské“. In *Ročenka československých knihtiskařů*, 1929, roč. 13, s. 89-99.

KABÁT, Karel. František Jan Tomsa upravil latinkové písmo pro češtinu. In *Ročenka československých knihtiskařů*, 1935, roč. 18, s. 40-50.

KABÁT, Karel. Jiří Melantrich z Aventýnu. *Typografia*, 1930, roč. 37, s. 205-210.

KABÁT, Karel. Krásné dřevorezby Melantrichovy. *Typografia*, 1928, roč. 35, s. 37-41.

KABÁT, Karel. Ku vzniku písma. In *Ročenka českých tiskařů*, 1941, roč. 24, s. 163-167.

KABÁT, Karel. *Knihtisk a jeho vývoj v Československu*. V Praze : Spolek faktorů knihtiskáren v ČSR, 1936. 352 s.

KABÁT, Karel. Knihotiskařství. In *Československá vlastivěda. Díl. 9, Technika*. Praha : Sfinx, 1929, s. 264-275.

KABÁT, Karel. Některé osudy pražské tiskárny 400 roků nepřetržitě činné. *Dorost knihtiskařský : časopis Besídky Daniel Adama z Veleslavína při spolku Typografia v Praze*, 1928-1929, roč. 9, s. 18-20, 35-43, 54-69.

KABÁT, Karel. O knihtiskárně Státního nakladatelství v Praze. *Typografia*, 1926, roč. 33, s. 97-99.

KABÁT, Karel. Obrazová část děl a prací Melantrichových. *Typografia*, 1931, roč. 38, s. 43-45.

KABÁT, Karel. Odklon českých knihtiskařů od gotických písem. *Typografia*, 1938, roč. 45, s. 174-176.

KABÁT, Karel. *Památce Jiřího Melantricha z Aventýnu*. V Praze : Edvard Slovák, 1930. nestr.

KABÁT, Karel. *Památce Jiřího Melantricha z Aventýnu*. V Praze : Odborná škola pokračovací pro učně živnosti knihtiskařské, 1932. [7] l.

KABÁT, Karel. Polygrafická skupina technického musea československého v Praze. In *Ročenka československých knihtiskařů*, 1933, roč. 16, s. 168-172.

KABÁT, Karel. Rozmanitosti. *Typografia*, 1926, roč. 33, s. 120.

KABÁT, Karel. Sazba a tisk češtiny písmem latinkovým. *Typografia*, 1926, roč. 33, s. 103-107.

KABÁT, Karel. Tisk Beckovského „Poselkyně starých příběhů českých“. *Slovanská knihověda : Zd.V. Tobolkovi k šedesátce z domova i z ciziny*, 1934, roč. 3, s. 25-28.

KABÁT, Karel. Typologické bádání. *Slovanská knihověda : kapitoly knihovědné a knihovnické Janu Emlerovi k šedesátce*, 1938, roč. 5, s. 115-117.

KABÁT, Karel. Vynález knihtisku. In *Ročenka českých knihtiskařů*, 1940, roč. 23, s. 23-31.

KABÁT, Karel. Význam Jiřího Melantricha z Aventyna pro české knihtiskařství : k 350. výročí jeho úmrtí. In *Ročenka československých knihtiskařů*, 1930, roč. 13, s. 17-22.

KABÁT, Karel. Významná účast knihtiskárny Státního nakladatelství na vytvoření knihy české. In *Knižní kultura doby staré i nové : příručka pro výstavy Mezinárodního sjezdu knihovníků a přátel knihy*. Sestavil Antonín Dolenský. V Praze : [Pracovní výbor Mezinár. sjezdu knihovníků], 1926, s. 218-224.

KÁBRT, Jiří. *Česká bibliografie v době temna : od r. 1620 až do sedmdesátých let osmnáctého století*. Vyd. 1. Praha : SPN, 1964. 190 s. Publikace státních vědeckých knihoven. Edice Národní knihovny v Praze ; sv. [15].

KÁBRT, Jiří. *Počátky české bibliografie : od nejstarších zpráv o knihách až do r. 1620*. 1. vyd. Praha : SPN, 1961. 209, [2] s. Edice Národní knihovny v Praze ; sv. 12. Publikace státních vědeckých knihoven.

KÁBRT, Jiří. *Základy české obrozenské bibliografie : od sedmdesátých let 18. století do dvacátých let 19. století*. 1. vyd. Praha : SPN, 1967. 155 s. Edice Nár. knihovny v Praze ; sv. 19. Publikace státních vědeckých knihoven.

KÁBRT, Jiří – CEJPEK, Jiří. Teorie knihovnictví a knihověda : odpověď na recenzi s J. Špetku. *Knižnica : časopis pre knižnú kultúru*, 1957, roč. 9, č. 3, s. 131-134.

KADLEC, Karel. Počátky práva autorského : studie o vzájemných poměrech tiskařů a spisovatelů v minulých století. *Časopis Musea království českého*, 1893, roč. 67, s. 105-132, 341-380, 560-587.

KATUŠČÁK, Dušan - MATTHAEIDESOVÁ, Marta - NOVÁKOVÁ, Marta. *Informačná výchova : terminologický a výkladový slovník : odbor knižničná a informačná veda*. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998. 375 s. Edícia terminologických a výkladových slovníkov, ISSN 1335-3403 ; zv. 6.

KLEINSCHNITZOVÁ, Flora. *Ex bibliotheca Tychoniana Collegii Soc. Jesu Pragae ad S. Clementem*. Uppsala : Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B., 1933. 27 s.

KLEINSCHNITZOVÁ, Flora. *Rukopisy svatováclavské v Národní a univerzitní knihovně v Praze*. V Praze : [Národní výbor pro oslavu svatováclavského tisíciletí], 1939. 39 s.

KLEINSCHNITZOVÁ, Flora. *Seltene Bohemica des 16. Jahrhunderts in schwedischen Bibliotheken*. Uppsala : Almqvist & Wiksells, 1931. 32 s.

KLEINSCHNITZOVÁ, Flora. *Vox saeculi : nové příspěvky k poesii českého humanismu*. V Praze : Veřejná a univerzitní knihovna, 1931. 14 s. : 11 tab. Analecta Bibliothecae Clementinae ; sv. 1.

KLEINSCHNITZOVÁ, Flora. *Výstava prvotisků v Národním museu*. *Časopis československých knihovníků*, 1925, roč. 4, č. 1-3, s. 30-39.

KLEINSCHNITZOVÁ, Flora – BUJNÁK, Pavel. *Slovenská kniha : říjen 1931 : výstava uspořádaná péčí Československé jednoty v Praze*. V Praze : Československá jednota, 1931. 36 s.

Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce 18. století. Díl 1, Prvotisky (do r. 1500). Vydala Komise pro knihopisný soupis československých tisků až do konce 18. století. V Praze : v komisi knihkupectví Fr. Topiče v Praze, 1925. 47 s.

KORÁB, Julius. *Vývoj knihtiskařství a české prvotisky*. V Plzni : Nákladem spolku přátel vědy a literatury české, 1880. 79 s. Publikací spolku přátel vědy a literatury české v Plzni č. 3.

KREJČÍ, Karel. *Literárně vědné dílo Jana Thona*. In *Sborník národního muzea v Praze. Řada C, Literární historie*, 1966, sv. 11, č. 3., s. 109-111.

KROUPA, Jiří. *Školy dějin umění. I, Metodologie dějin umění*. 2. přeprac. vyd. V Brně : Masarykova univerzita, 2007. 253 s. ISBN 9788021042476-6.

Ktk. [KOUTNÍK, Bohuslav]. *Dolenský Antonín, PhDr., ... Časopis českých knihovníků*, 1944, roč. 23, č. 1, s. 30-31.

Ktk. [KOUTNÍK, Bohuslav]. *Knihní kultura doby staré i nové ... Pomocí redakční komise sestavil Antonín Dolenský ... [recenze na knihu]*. *Časopis československých knihovníků*, 1927, roč. 6, s. 111-113.

Ktk. [KOUTNÍK, Bohuslav]. *PhDr. Antonín Dolenský ... Časopis československých knihovníků*, 1934, roč. 13, s. 41-42.

Ktk. [KOUTNÍK, Bohuslav]. *Zdeněk Václav Tobolka ... Časopis československých knihovníků*, 1934, roč. 13, č. 1, s. 44-48.

KUBÁTOVÁ, Ludmila. Karel Rafael Ungar a počátky zpracování knižního fondu. *Národní knihovna*, 1993, roč. 4, č. 3, s. 183-189.

KUBÁTOVÁ, Ludmila. Vývoj funkcí a agend v Universitní knihovně za vedení K.R. Ungara. *Národní knihovna*, 1994, roč. 5, č. 3-4, s. 197-217.

Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce. Díl 4. S-Ž, sv. II. U-Ž, Dodatky k LČL 1-3, A-Ř. Zpracoval autorský a redakční kolektiv, vedoucí redaktor Luboš Merhaut. Praha : Academia, 2008. s. 1089-2105.

Lexikon des Bibliothekswesens. Band 1. Hrsg. von H. Kunze und G. Rückl. 2., neubearb. Auflage. Leipzig : Bibl. Institut, 1974. 1039 s.

Lexikon des gesamten Buchwesens : LGB 2. Lieferung 8, Brüssel-Buchzubringer (Band 1, Seiten 561-640). Hrsg. von Severin Corsten, Günther Pflug und Friedrich Adolf Schmidt-Künsemüller ... 1. Aufl. Stuttgart : Anton Hiersemann, 1987. s. 561-639. ISBN 3-7772-8720-2.

LIFKA, Bohumír. Knihomil Josef Volf. In *Český bibliofil 1937 : prémie Spolku českých bibliofilů v Praze, 1937*, s. 9-16.

MALÝ, Jakub Josef Dominik. Krátká zpráva o vynalezenj uměnj knihtiskařského. *Časopis českého museum*, 1837, roč. 11, č. 2, s. [183]-190.

MALÝ, Jaromír. PhDr. Zdeněk Václav Tobolka. *Slovesná věda*, 1951, roč. 4, č. 4-5, s. 240-241.

MARTÍNKOVÁ, Dana. Ohlas vynálezu knihtisku v naší latinsky psané literatuře. In *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory : sborník prací k 500. výročí českého knihtisku*. Red. Josef Polišenský, František Šmahel. 1. vyd. Praha : Academia, 1970, s. 153-167.

MENČÍK, Ferdinand. Censura v Čechách a na Moravě. *Věstník Královské české společnosti nauk : Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná*, 1888, s. 85-136.

MIGOŃ, Krzysztof. *Z dziejów nauki o książce*. Wrocław : Ossolineum, 1979. 240 s. Książki o Książce. ISBN 83-04-00028-8.

MRKVIČKA, Josef. *Kronika Trojanská : několik poznámek k novému jejímu přetisku*. V Praze : [Nákladem Spolku faktorů knihtiskáren a písmolijer v Čechách], 1918. 24 s.

NAVRÁTIL, Bohumil. Glossy k dějinám moravského tisku. *Časopis matice moravské*, 1902, roč. 26, s. 43-56, 126-151.

NEŠVERA, Rudolf . Polygrafické oddělení NTM. In *Sborník národního technického musea*, 1955, roč. 1, s. 124-127.

NEŠVARA, Rudolf. Vzpomínka na dva budovatele polygrafického oddělení Národního technického musea v Praze. In *Sborník národního technického musea*, 1956, roč. 2, s. 184-186.

NOSOVSKEÝ, Karel. *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*. V Praze : nákladem vlastním, 1927. 687 s.

Ottův slovník naučný nové doby : dodatky k Velikému Ottovu slovníku naučnému. Díl II. sv. 1., Dek-gan. V Praze : J. Otto, 1932. 790 s.

PALAS, Karel. Dobrovského Geschichte a Jungmannova Historie. In *K 150. výročí úmrtí Josefa Dobrovského : sborník referátů z pracovního zasedání katedry české literatury a literární vědy na filozofické fakultě UJEP v Brně dne 5. ledna 1979*. Redigoval Milan Kopecký. 1. vyd. Brno : Univerzita J.E. Purkyně, 1980, s. 41-70.

PAŘEZ, Jan. Cyril Antonín Straka (1868-1927) : strahovský bibliotekář. In *Bibliotheca Strahoviensis*, 1997, sv. 3., s. 213-239.

PAVLÍKOVÁ, Marie. Karel Rafael Ungar a jeho místo v české obrozenecké vědě. *Věstník Československé akademie věd*, 1971, roč. 80, č. 2, s. 155-166.

PAVLÍKOVÁ, Marie. Pražská Universitní knihovna za správy K. R. Ungara. In *Ročenka Universitní knihovny v Praze 1957, 1958*, s. 5-47.

PETRÁŇ, Josef ... [et al]. *Dějiny hmotné kultury. [Díl] I/1, Vymezení kulturních dějin. Kultura každodenního života od pravěku do 15. století*. 1. vyd. Praha : SPN, 1985. 478 s. Učebnice pro vysoké školy.

Pět set let knihtisku v obrazech. Redakčně spolupracovali Antonín Dolenský a Karel Kabát. V Praze : Otto Müller, 1940. [12], 96, [18] s.

PLECHÁČ, Miroslav. První bratrská historička : za sestrou Annou Císařovou-Kolářovou. *Jednota bratrská*, listopad 1963, roč. 40, č. 11, s. 131-136.

POCH, Josef. Josef Volf a lidové knihovnictví : k sedmdesátce, již se nedožil. *Česká osvěta*, 1948, roč. 41, č. 6-7, s. 356-369.

POCH, Josef. *K vývoji knihovnického školství u nás*. Praha : Státní nakladatelství, 1948. 34 s. Zvláštní otisk z České osvěty.

POLÁCH, O. K počátkům dokumentace. *Glosy ze Strahova : o práci Památníku národního písemnictví a literární muzeologii*, 1964, č. 1-2, s. 19.

PRAŽÁK, Jiří. Kodikologie, její postavení, metoda a úkoly. In PRAŽÁK, Jiří. *Výbor kodikologických a paleografických rozprav a studií*. Vyd. v tomto výboru 1. Praha : Masarykův ústav - Archiv Akademie věd ČR, Komise pro soupis a studium rukopisů, 2006. Studie o rukopisech. Monographia, ISSN 0585-5961 ; sv. 11, s. 265-277.

PRAŽÁKOVÁ, Běla. Bohumír Jan Dlabáč ve Strahovské knihovně. In *Strahovská knihovna : sborník Památníku národního písemnictví*. Sv. 1, 1966, s. 133-171.

Prvých padesát roků trvání knihtiskárny Státního nakladatelství : ke stopadesátému výročí. [Napsal Karel Kabát]. [Praha : Státní nakladatelství], 1926. 204 s. ; 24 cm.

PUMPRLA, Václav. Zdeněk Václav Tobolka (1874-1951) – politik, historik a knihovník. *Krok*, 2004, roč. 1, č. 4, s. 9-12.

PUMPRLA, Václav. Z historie Knihopisu. *Listy filologické*, 2003, roč. 126, č. 3-4, s. 285-293.

Reclams Sachlexikon des Buches. Herausgegeben von Ursula Rautenberg. Stuttgart : Reclam, 2003. 590 s. ISBN 3-15-010542-0.

REITZ, Joan M. *Dictionary for library and information science*. Westport : Libraries Unlimited, 2004. 788 s. ISBN 1-59158-075-7.

RIESS, Jiří. Bibliografie prací dra Zdeňka V. Tobolky. *Slovanská knihověda : Zd.V. Tobolkovi k šedesátce z domova i z ciziny*, 1934, roč. 3, s. 91-98.

RYBIČKA, A. Jiří st. Melantrich z Aventína a tiskárna jeho. *Světobzor : obrázkový týdeník*, 1870, roč. 4, s. 94, 100-102, 106-107.

RYBIČKA, Antonín. Melantrichové z Aventína a tiskárna jejich : pomůcka k dějepisu literatury a typografie domácích. *Časopis Musea království českého*, 1865, roč. 39, s. [123]-142, [209]-221.

RYBIČKA, Antonín. Něco o tiskárně Veleslavínově. *Památky archaeologické a místopisné. Díl I*, 1855, sl. 255-257.

RYBIČKA, Antonín. *Život a působení Václava Matěje Krameriusa*. V Praze : Tisk a náklad Jaroslava Pospíšila, 1859. 40 s.

RYŠAVÁ, Eva. Beda Dudík a jeho práce o dějinách moravského knihtisku. In *Knihovna : vědecko-teoretický sborník. Sv. 10*. Uspoř. Věra Jirkovská, František Horák. Praha : SPN, 1977, s. 257-306.

RYŠAVÁ, Eva. První knihovědná práce Bedy Dudíka : rukopis přednášky Leitfaden zum Studium der Bibliothekswissenschaft. In *Jižní Morava 1991 : vlastivědný sborník*, 1991, roč. 27, sv. 30, s. 43-62.

SAMEC, Rudolf. O vzácném přetisku Letopisů trojanských. In *Ročenka československých knihtiskařů*, 1922, roč. 5, s. 67-72.

SEDLÁČEK, August. Příčinky litomyšlské k dějinám české literatury. I. Tiskárna a impresorové v Litomyšli. *Památky archaeologické a místopisné. Nové řady rok 1871, 1872, 1873*, sl. 39-44.

SRŠEŇ, Lubomír. Příspěvky k poznání osobnosti Václava Hanky. 3. In *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A, Historie*, 2009, roč. 63, č. 4, s. 121-168. ISSN 0036-5335.

STOKES, Roy. Bibliography. In *Encyclopedia of Library and Information Science. Vol. 2, Associat. - Book World*. Edit. Allen Kent and Harold Lancour. New York : Marcel Dekker, 1969, s. 407-419.

STOKES, Roy. Critical bibliography. In *Encyclopedia of Library and Information Science. Vol. 6, Copying - Departmental Libraries*. Ed. A. Kent. New York : Dekker, 1971, s. 276-286.

STOKES, Roy. Descriptive bibliography. In *Encyclopedia of Library and Information Science. Vol. 7, Derunov - Egypt, Libraries in*. Ed. A. Kent. New York : Dekker, 1972, s. 1-17.

STOKES, Roy. Textual bibliography. In *Encyclopedia of Library and Information Science. Vol. 30, Taiwan to Toronto, University of*. Edit. A. Kent, H. Lancour, J.E. Daily. New York : Dekker, 1980, s. 392-401.

STOKES, Roy B. Historical bibliography. In *Encyclopedia of Library and Information Science. Vol. 36, Supplement 1*. Edit. A. Kent. New York : Dekker, 1983, s. 219-229.

STRAKA, Cyril. Buditel národa Bohumír Jan Dlabač jako knihovník. *Knihy a knihovny : revue věnovaná knihovnictví, knihopisu a knihomilství*, 1920, roč. 1, č. 2/3, s. 49-51.

STRAKA, Cyril. Česká minucí z roku 1485. *Typografia*, 1925, s. 49-54.

STRAKA, Cyril. České vazby knižní. *Typografia*, 1925, roč. 32, s. 117-122.

STRAKA, Cyril. Historický vývoj českých vazeb knižních. In *Knižní kultura doby staré i nové : příručka pro výstavy Mezinárodního sjezdu knihovníků a přátel knihy*. Sest. Antonín Dolenský. Praha : [Pracovní výbor Mezinár. sjezdu knihovníků], 1926, s. 49-55.

STRAKA, Cyril. Knihovna Strahovského kláštera v Praze. *Český časopis historický*, 1919, roč. 25, č. 3-4, s. 378-381.

STRAKA, Cyril. Nález dosud nezvěstných prvotisků v knihovně Strahovské. *Časopis Musea Království českého*, 1912, roč. 86, sv. 1., s. 209-219.

STRAKA, Cyril. Nejstarší minucí česká z r. 1485. *Národní listy. Vzdělávací příloha Národních listů*, 15.2. 1925, č. 45, nestr.

STRAKA, Cyril. Nově objevený prvotisk z r. 1485. *Časopis československých knihovníků*, 1925, roč. 4, č. 1-3, s. 25-30.

STRAKA, Cyril. O českých vazbách v knihovně Strahovské do počátku 17. stol. In *Knihtisk československý : 1920, Topičův salon, leden* [výstava]. V Praze : Typografia, 1920, s. 87-98.

STRAKA, Cyril. O exlibris klášterů českomoravských. In *Sborník pro exlibris a jinou užítkovou grafiku*, 1923, roč. 1, s. 33-47.

STRAKA, Cyril. O knihařích a knižních vazbách, zvláště strahovských. *Knihomil : o knihách, lidech a událostech*, 1919, roč. 2, s. 68-81.

STRAKA, Cyril. O značkách knihtiskařů a knihkupců. In *Ročenka československých knihtiskařů*, 1926, roč. 9, s. 59-73.

STRAKA, Cyril. Obrázek zaměstnaneckých poměrů pražských typografů ze 17. století. *Typografia*, 1923, roč. 30, s. 49-53.

STRAKA, Cyril. Památky po našich knihtiskařích : o památkách ve Strahovské knihovně v Praze. *Typografia*, 1925, roč. 32, s. 13-21.

STRAKA, Cyril. Prvé vydání Komenského spisů „Truchlivý“ a „Nedobytedlný hrad“ v knihovně strahovské. „Press Boží“ a „Antidotum Apostatae“. *Časopis Musea Království českého*, 1914, roč. 88, sv. 1, s. 10-18.

STRAKA, Cyril. Přehled historického vývoje knižních vazeb. In *Výstava vazeb knižních, starých i moderních*. Praha : Tiskem Politiky, 1921, s. 3-17.

STRAKA, Cyril. Typografická úprava tisků příležitostných koncem 16. století. In *Ročenka československých knihtiskařů*, 1925, s. 27-45.

STRAKA, Cyril. Živnost knihtiskařská v 16. a 17. věku. *Typografia*, 1924, roč. 31, s. 105-107, 126-131.

STRAKA, Cyril – BRADÁČ, Ludvík. Vazba knih. In *Československé knihovnictví*. V Praze : Československý Kompas, 1925, s. 130-158.

STRAKA, Cyril – HÁLA, Rudolf. Typografická exlibris z knihovny kláštera Strahovského v Praze. *Typografia*, 1927, s. 27-36.

STRAUCH, Dietmar – REHM, Margarete. *Lexikon Buch - Bibliothek - Neue Medien*. München : Saur, 2007. 472 s. ISBN 978-3-598-11757-2.

STRNAD, Josef. Knihtiskaři plzeňští v 15. a 16. století. *Památky archaeologické a místopisné. Díl 14*, 1887-1889, sl. 289-294.

ŠIMEČEK, Zdeněk. Jan Bohumír Dlabač, zakladatel historie českého novinářství. In *Novinářský sborník*, 1958, roč. 3, č. 2, s. 167-174.

ŠIMEČEK, Zdeněk. K odpovědi doc. Františka Horáka. In *Česká bibliografie : sborník statí a materiálů*, 1973, roč. 10, s. 361-366.

ŠIMEČEK, Zdeněk. Knihopis českých a slovenských tisků : (poznámky in margine). In *Česká bibliografie : sborník statí a materiálů*, 1973, roč. 10, s. 335-342.

ŠIMEČEK, Zdeněk. Mikuláš Adaukt Voigt a česká společnost. In *Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české vědecké numismatiky : symposium k 250. výročí narození M. A. Voigta, Brno 1988, numismatické odd. Mor. muzea v Brně : sborník prací*. Brno : Moravské muzeum, 1988, s. 9-21.

ŠIMEČEK, Zdeněk. Soupis cizojazyčných bohemik a bibliografický odkaz J.P. Cerroniho. *Vědecké informace ČSAV*, 1975, č. 3, s. 24-42.

ŠPÉT, Jiří. Bibliografické dílo Čeňka Zírbrta. In *Česká bibliografie : sborník statí a materiálů. Sv. 12*, 1976, s. 181-223.

ŠPÉT, Jiří. Jungmannova Historie literatury české a její místo ve vývoji české bibliografie. In *Česká bibliografie : sborník statí a materiálů*. Sv. 13, 1976, s. 161-192.

ŠPÉT, Jiří. Jungmannova Historie literatury české a její místo ve vývoji české bibliografie. 2 část. In *Česká bibliografie : sborník statí a materiálů*. Sv. 14, 1977. s. 191-214.

ŠPÉT, Jiří. Přínos Josefa Jirečka české bibliografii. *Národní knihovna*, 1997, roč. 9, č. 1. s. 18-21.

ŠPÉT, Jiří. Zdeněk Václav Tobolka. In *Česká bibliografie : sborník statí a materiálů*, 1977, sv. 14, s. 215-261.

ŠPÉT, Jiří. Zdeněk Václav Tobolka a jeho "České knihovnictví". *Národní knihovna*, 1994, roč. 5, č. 3-4, s. 219-233.

ŠrJ. [ŠNOBR, Jan]. Ph Dr. Josef Volf ... *Masarykův lid : vzdělavatel Ústřední školy dělnické*. 1937, roč. 1937, s. 253-255.

ŠVÁBENSKÝ, Mojmír. *Cerroniho sbírka 13. stol.-1845*. Brno : Státní oblastní archiv, 1973. 3 sv. (1169 s.). Inventáře a katalogy fondů státního oblastního archivu v Brně ; č.26.

TADRA, Ferdinand. K dějinám českého knihtiskařství a knihkupectví. *Časopis Musea království českého*, 1877, roč. 51, s. 175-181.

The Bookman's Glossary. Ed. J. Peters. 5. ed. New York : Bowker, 1975. 169 s.

THON, Jan. Distribuce knih v době obrozenecké. *Slovesná věda : sborník pro literární historii, teorii literatury a literární kritiku*, 1951, roč. 4, s. 213-222.

THON, Jan. Dozvuk Kramériusovské tradice. *Slovesná věda : sborník pro literární historii, teorii literatury a literární kritiku*, 1949-50, roč. 3, s. 103-112.

THON, Jan. Ke studiu dějin nakladatelství a knihkupectva československého. *Slovanská knihověda*, 1935-36, roč. 4, č. 1-4, s. 8-13.

THON, Jan. Knihkupecké a nakladatelské katalogy Jana Hostivíta Pospíšila. In *Sborník národního muzea v Praze. Řada C, Literární historie*, 1966, sv. 11, č. 3, s. 73-86.

THON, Jan. *Nakladatel Jan Laichter*. Praha : Svaz knihkupců a nakladatelů čsl. republiky, 1935. 63 s.

THON, Jan. Nakladatelská svépomoc Jana Ev. Purkyně. In *Strahovská knihovna : sborník Památníku národního písemnictví*. Sv. 2, 1967, s. 235-247.

THON, Jan. Vydávání českých knih v době Kramériusově. *Slovesná věda : sborník pro literární historii, teorii literatury a literární kritiku*, 1951, roč. 4, s. 128-139.

THON, Jan. Z nakladatelského ovzduší let devadesátých. In *Knihy a národ : 1879-1939*. V Praze : Svaz českých knihkupců a nakladatelů, 1939, s. 17-22.

Tbk. [TOBOLKA, Zdeněk Václav]. Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Herausgegeben von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke ... Bd. II. ... [recenze na knihu]. *Časopis československých knihovníků*, 1927, roč. 6, č. 2, s. 41.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. Byla r. 1525 v Čechách první německá tiskárna? *Časopis československých knihovníků*, 1928, s. 1-5.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Český slovník bibliografický. Díl I, České prvotisky (až do roku 1500)*. V Praze : Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1910. 81, [8] s. Sbírká pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Skupina III. ; č. 7.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Dějiny československého knihtisku v době nejstarší*. Praha : Československá společnost knihovědná, 1930. 106 s. Rozpravy Československé společnosti knihovědné ; [sv.] 1.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. Dr. Čeněk Zíbrt: Z dějin českého knihtiskařství. V Praze, 1913 [recenze na knihu]. *Národní listy*, 9. únor 1913, č. 39, s. 8.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. Dr. Josef Volf: Dějiny českého knihtisku do roku 1848. V Praze, A. Novák 1926. 8°. 191-[I] str. [recenze na knihu]. *Časopis československých knihovníků*, 1926, roč. 5, č. 7, s. 193-194.

TOBOLKA, Zd[eněk] Václav. Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Herausgegeben von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke ... Bd. 1. ... [recenze na knihu]. *Časopis československých knihovníků*, 1925, roč. 4, č. 6-8, s. 112-113.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. Josef Dobrovský a jeho názory na počátky knihtisku. In *Josef Dobrovský 1753-1829 : sborník statí k stému výročí smrti Josefa Dobrovského*. V Praze : Výbor 1. sjezdu slovanských filologů 1929, s. 344-357.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. Jungmannova „Historie Literatury České“. *Slovanská knihověda*, 1947, roč. 6, č. 1-4, s. 7-15.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Kniha : její vznik, vývoj a rozbor*. Praha : Orbis, 1949. 243 s., 180 s. obr. příl.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. Knihovník Simprecht Sorg-Froschauer. *Časopis Matice moravské*, 1929, roč. 53, s. 501-511.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Národní a universitní knihovna v Praze, její vznik a vývoj. 1. [díl], Počátky knihovny až do r. 1777*. K vyd. přípr. František Horák. 1. vyd. Praha : SPN, 1959. 169, [1] s. Edice St. knihovny ČSR-Univ. knihovny v Praze. Publikace St. věd. knihoven.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Návrh bibliografie českých prvotiskův, který dne 1. května 1905 v sezení Král. české společnosti nauk v Praze přednesl PhDr. Zdeněk Václav Tobolka ...* V Praze : Nákladem Královské České Společnosti Náu, 1905. 12 s.

- TOBOLKA, Zdeněk Václav. Nový Jungmann. *Časopis československých knihovníků*, 1923, roč. 2, s. 211-219.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav. O metodě dějin knihtisku. In *Ročenka českých knihtiskařů*, 1941, roč. 24, s. 29-34.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Plzeňský tiskař Mikuláš Bakalář*. V Písku : Nakladatelství a knihtiskárna Theodora Kopeckého, 1927. 16 s. Knihovnička Otavana ; č. 8.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav. Popis prvotisků. *Časopis československých knihovníků*, 1924, roč. 3, č. 1-2, s. 3-9.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Pravidla popisu prvotisků*. V Praze : vydáno nákladem státním, 1930. 33 s. Pravidla katalogisační pro státní vědecké knihovny ; čís. 2.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Tisky 15. věku o jednom listu na území Československé republiky*. Praha : Taussig & Taussig. 1928. 60 tab.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Žerotínská knihovna*. Praha : Spolek českých bibliofilů, 1926. 19 s.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav – MATĚJČEK, Antonín. *Dřevorytový list Hanse Guldenmunda z doby kolem r. 1540*. V Praze : Československá Společnost Knihovědná, 1930. [4] s.
- TOMEK, Václav Vladivoj. O Janu Gutenberkovi. *Květy : národní zábavník pro Čechy, Moravany a Slovák*, 1845, roč. 12, s. 542-543.
- URBÁNKOVÁ, Emma. *K počátkům českého knihtisku*. Praha : Královská česká společnost nauk, 1952. 25 s. Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická ; roč. 1952, č. 4.
- URBÁNKOVÁ, Emma. Obnovený Gesamtkatalog der Wiegendrucke a novější soupisy prvotisků. In *Ročenka Státní knihovny ČSR v Praze 1972, 1975*, s. 77-84.
- URBÁNKOVÁ, Emma. *Prameny a literatura k počátkům českého knihtisku. Svazek I/1, Texty 15.-18. století*. 1. vyd. Praha : SNTL, 1984. VIII, 340 s. Edice Sektoru služeb a speciálních odd. St. knihovny ČSR.
- URBÁNKOVÁ, Emma. *Prameny a literatura k počátkům českého knihtisku. Svazek I/2, Texty 19.-20. století*. 1. vyd. Praha : SNTL, 1986. s. 341-673.
- URBÁNKOVÁ, Emma. *Prameny a literatura k počátkům českého knihtisku. Svazek II, Poznámky a rejstříky*. 1. vyd. Praha : SNTL, 1986. 335 s.
- URBÁNKOVÁ, Emma. Soupisy prvotisků. In *Ročenka Univerzitní knihovny v Praze 1959, 1961*, s. 34-44.
- VIDMANOVÁ, Anežka. Ještě k prvnímu českému tisku [odpověď na kritiku F. Horáka]. *Dějiny a současnost*, 1967, roč. 9, s. 32-33.

VIDMANOVÁ, Anežka. Národní hrdost, Hanka a první česká tištěná kniha. *Dějiny a současnost*, 1967, roč. 9, č. 2, s. 6-9.

VINAŘICKÝ, Karel. Jan Gutenberg : narozen w Hoře Kutné r. 1412., bakalářem swobodných umění učiněn w Praze 18. list. 1445, prwní knihtiskař w Hohnči 1450. *Květy : národní zábavník pro Čechy, Moravany a Slovák*, 1845, roč. 12, s. 529, 543-544, 551-552, 574-575, 582-583, 591-592, 598-599, 606-607, 614-615, 622-623, 630-631.

VOCEL, Jan Erazim. Historický přehled českého časopisectví. *Květy : národní zábavník pro Čechy, Moravany a Slovák*, 1846, s. [338]-355.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století : papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*. Praha : Libri, 2006. 1350 s. Bibliotheca Strahoviensis. Series monographica ; II. ISBN 80-7277-312-7.

VOIT, Petr. *Nauka o starých tiscích* [online]. Verze 1.0. Praha : ÚISK FF UK, říjen 2007. 63 s. Dostupné na internetu přes:< <http://texty.jinonice.cuni.cz> >.

VOLF, Josef. České knihovny lidové do r. 1848. *Česká osvěta*, 1911, roč. 7, s. 3-11, 37-43, 69-76, 102-108, 138-147, 168-175, 201-206, 235-240, 275-279.

VOLF, Josef. *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*. Praha : Arthur Novák, 1926. 191 s.

VOLF, Josef. *Dějiny novin v Čechách do r. 1848*. Praha : Duch novin, 1930. 231 s.

VOFL, Josef. Dějiny novin a časopisů. I., Do roku 1848. In *Československá vlastivěda. Díl VII., Písemnictví*. Pod protektorátem Masarykovy akademie práce. Praha : Sfinx, 1933, s. 391-436.

VOLF, Josef. *Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848*. V Praze : Obec pražská, 1931. 64 s. Spisy knihovny hlavního města Prahy ; čís. 12.

VOLF, Josef. *In memoriam Josefa Volfa : práce dra Josefa Volfa, otištěné v letech 1926-1927 v Prager Presse ...* Vybral a přeložil Miloslav Novotný. V Praze : Spolek českých bibliofilů, 1937. 41 s.

VOLF, Josef. K dějinám knihkupců v Čechách v 18. stol. In *Knihtisk československý : 1920, Topičův salon, leden, [výstava]*. V Praze : Typografie, 1920, s. 103-122.

VOLF, Josef. *K vývoji knihkupectví a nakladatelství v Čechách do r. 1848 : přednáška při slavnostní schůzi Svazu knihkupců a nakladatelů Č.S.R. v Praze dne 19. ledna 1930 v Ústřední knihovně města Prahy*. V Praze : Svaz knihkupců a nakladatelů Č.S.R., 1930. 15 s.

VOLF, Josef. Několik črt k padesátce Tobolkově. *Časopis československých knihovníků*, 1924, roč. 3, č. 6-7, s. 109-120.

VOLF, Josef. *O tiskařích, nakladatelích a knihkupcích v Praze za Josefa II*. V Praze : [s.n.], 1929. 29 s.

- VOLF, Josef. Písmový vzorník Václava Jana Krabatha. In *Český bibliofil 1932 : prémie Spolku českých bibliofilů v Praze*, 1932, s. 5-30.
- VOFL, Josef. Přehled vývoje knihkupectví a nakladatelství v Československu do převratu. In *Československá vlastivěda. Díl VII., Písemnictví*. Pod protektorátem Masarykovy akademie práce. Praha : Sfinx, 1933, s. 565-580.
- VOLF, Josef. Vzorník písma tiskárny Rosenmüllerovské. In *Český bibliofil 1937 : prémie Spolku českých bibliofilů v Praze*, 1935, s. 5-16.
- VOLF, Josef. Z počátků písmolijectví v Čechách v 18. století. *Památky archeologické. Díl 24. Ročníky 1924 a 1925*, s. 241-245.
- VRCHOTKA, Jaroslav. Knihovnická činnost Jana Thona. In *Sborník národního muzea v Praze. Řada C, Literární historie*, 1966, sv. 11, č. 3., s. 113-119.
- VRCHOTKA, Jaroslav. Václav Hanka a Národní muzeum : k stému výročí úmrtí prvního muzejního bibliotékaře. *Časopis Národního muzea. Oddíl věd společenských*, 1961, roč. 130, č. 1, s. 81-82.
- WILLENBERG, Jan. *Jana Willenberga Pohledy na města, hrady a památné stavby král. českého z počátku 17. století*. Vydali Antonín Podlaha a Isidor Zarádník. Praha : nákladem vlastním, 1901. 8 s., 31. obr.
- WINTER, Zikmund. *Český průmysl a obchod v 16. věku*. Praha : Čes. akademie 1913. 681 s. Spisy musejní ; 174.
- WINTER, Zikmund. *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a 15. století*. Praha : Čes. akademie, 1906. 976 s
- WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách : (1526-1620)*. V Praze : Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909. 749 s.
- WIŽDÁLKOVÁ, Bedřiška. Knihopis českých a slovenských tisků : (nad ukončením základní řady soupisu). In *Česká bibliografie : sborník statí a materiálů*, 1973, roč. 10, s. 307-333.
- WIŽDÁLKOVÁ, Bedřiška. Odpověď k odpovědi. In *Česká bibliografie : sborník statí a materiálů*, 1973, roč. 10, s. 367-369.
- ZAHRADNÍK, Isidor Theodor. *Iter Austiacum : klášterní knihovny arcivévodství D. a H. Rakouských a soupis jejich bohemik*. Praha : [nákladem vlastním, 1902]. 41 s. Zvláštní otisk z Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1902, roč. 11.
- ZAHRADNÍK, Isidor Theodor. *Knihovna Strahovská v době našeho probuzení*. V Praze : nákladem vlastním, 1904. 30 s.
- ZAHRADNÍK, Isidor Theodor. Prvotisky knihovny Strahovské. In *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, 1902, roč. 11, s. 597-635.

ZAHRADNÍK, Isidor Theodor. Über neuere Bibliographie der Inkunabeln, besonders der böhmischen. In *Věstník Královské české společnosti nauk*, 1901, č. 7, 31 s.

ZEMAN, František. Začátky českého knihovnického školství do roku 1927. In *Knihovna : vědeckoteoretický sborník. Sv. 9*. Uspoř. Věra Jirkovská, František Horák. Praha : SPN, 1975, s. 405-470.

ZEMAN, František. Začátky našeho vysokoškolského studia knihovnictví a vývoj knihovnického školství do roku 1944. In *Knihovna : vědeckoteoretický sborník. Sv. 10*. Uspoř. Věra Jirkovská, František Horák. Praha : SPN, 1977, s. 307-360.

ZENDER, Joachim Elias. *Lexikon Buch, Druck, Papier*. Bern : Haupt, 2008. 319 s. ISBN 978-3-258-07370-5.

ZÍBRT, Čeněk. *Bibliografie české historie. Díl 1, Knihověda a část všeobecná, pomocné vědy*. Praha : Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1900. 670 s.

ZÍBRT, Čeněk. Franz Spina. Tschechischer Buchdruck in Nürnberg am Anfang des 16. Jahrhunderts. Prager Deutsche Studien, herausgegeben von Carl von Kraus und August Sauer, IX. Heft, Sonderabzug, Prag, 1908, 8°, str. 23 [recenze na knihu]. *Časopis Musea království českého*, 1908, roč. 82, s. 378-382.

ZÍBRT, Čeněk. Jan Mantuan Plzeňský tiskne v Norimberce r. 1518 Kompaktata. *Plzeňsko*, 1925, roč. 7, s. 41-44.

ZÍBRT, Čeněk. *Z dějin českého knihtiskařství*. Praha : Typografia, [1913]. 86 s. Edice Typografie ; 1.

ZÍBRT, Čeněk. *Z dějin českého knihtiskařství*. K novému vydání upravil Antonín Dolenský. Mladá Boleslav : Hejda a Zbroj, 1939. 140 s.

ZÍBRT, Čeněk. Z památek českého umění dřevoryteckého v Museu království českého. *Světovzor : obrázkový týdeník*, 1894, roč. 28, s. 486-487, 502-508, 510-511.

ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Knihoveda - mýtus alebo reálna oblasť vedy? *Národní knihovna : knihovnická revue* [online], 2003, roč. 14, č. 4, s. 244-246. Dostupné na internetu: < <http://full.nkp.cz/nkkr/Nkkr0304/0304244.html> >.

